

Kinderen aan het Werk: Uitbuiting en Kwetsbaarheid

Kristoffel Lieten
Sarah de Vos
Machteld Pallandt

Leiden, juni 2012

Vervolgonderzoek Kinderarbeid;

Contractnummer: G&VW/AA/2011/20575

Verplichtingsnummer: 5100-13871

Project supervisor: Professor Kristoffel Lieten

Auteurs: Sarah de Vos & Machteld Pallandt

Dit onderzoek is gedaan in opdracht van:

het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

IREWOC, Hooglandse Kerkgracht 17H, 2312 HS Leiden

www.irewoc.nl; info@irewoc.nl

De stichting IREWOC (International Research on Working Children), gevestigd in het Leidse Kinderrechtenhuis, doet maatschappelijk relevant wetenschappelijk onderzoek naar kinderrechten, in het bijzonder naar de problematiek van kinderarbeid. Het onderzoek, met een antropologische en sociologische methodologische benadering, is vooral gericht op ontwikkelingslanden, maar in toenemende mate ook op Nederland.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	6
1.1 Definiëring gebruikte concepten	7
1.2 Het Onderzoek	11
Hoofdstuk 1	
Kinderarbeid in Nederland, een Overzicht	15
1.1 Kinderarbeid in Nederland: aannames en feiten.....	15
1.2 Kinderarbeid omljnd.....	16
1.3 Nederlandse wetgeving	17
1.4 Kinderarbeid in Nederland: omvang en spreiding	21
1.5 Wetsovertredingen	23
1.6 Ervaring met arbeid	26
Hoofdstuk 2	
Motivatie om te gaan werken & Mate van onvrijheid	29
2.1 Het economische aspect als motivatie	30
2.1.1 Commerciële druk	32
2.1.2 Groepsdruk	33
2.1.3 Groeiende behoefte aan geld en zelfstandigheid	34
2.1.4 Armoede in het gezin	40
2.1.5 Gewenning aan geld.....	43
2.2 Het leeraspect als motivatie	44
2.3 Het sociale aspect als motivatie	48
2.4 Werken uit verveling of uit gebrek aan ander tijdverdrijf.....	51
2.5 Werken binnen het gezin: gewoonte & verwachting	54
2.6 'Beter iets dan niets'	56
2.7 Conclusie.....	57
Hoofdstuk 3	
Het effect van werk op kinderen	60
3.1 Effect op onderwijs en op de belangstelling voor onderwijs	61
3.2 Effect op overige tijdsbesteding	67
3.2.1 Effect op het sociale leven.....	67

3.2.2 Effect op hobby's en sporten	69
3.2.3 Effect op vrije tijd en vakantie.....	70
3.3 Effect op lichamelijke gesteldheid en veiligheid	71
3.4 Effect op mentale gesteldheid en gevoel van eigenwaarde	74
3.6 Conclusie.....	77
Hoofdstuk 4	
Eigenschappen die leiden tot kwetsbaarheid.....	80
4.1 Gebrek aan inschattingsvermogen	81
4.1.1 Tijd en plannen	81
4.1.2 Verhouding tussen werktijd en (uur)loon	84
4.1.3 Veiligheidsrisico's	87
4.2 Assertiviteit vs. Gehoorzaamheid	90
4.3 De cruciale rol van volwassenen.....	95
4.4 Conclusie.....	97
Hoofdstuk 5	
Uitbuitende Factoren & Misstanden.....	100
5.1 Flexibilisering van arbeid.....	100
5.2 Zwart werk	102
5.3 Betalingssystemen	102
5.3.1 Stukloon.....	103
5.3.2 Bonus -en spaarsystemen.....	104
5.4 Kostenbesparing	105
5.5 Gebrek aan adequate begeleiding	107
5.6 Discriminatie	108
5.7 Uitbuiting per specifieke sector	108
5.7.1 Supermarkten	108
5.7.2 Betaald optreden & topsport	115
5.7.2.1 Betaald optreden.....	116
5.7.2.2 Topsport	119
5.8 Conclusie.....	122
Hoofdstuk 6	
Conclusie	124
6.1. Veelvuldige overtreding van de wet	124

6.2. Motivatie	125
6.3. Mogelijke effecten	126
6.4. Kwetsbaarheid	127
6.5. Uitbuiting	128
6.6. Werk door kinderen: een sociaal aanvaard fenomeen.....	129
6.7. Onderkenning kwalijke kanten van werk.....	130
6.8. Glijdende schaal	131
6.9. Tot slot	132
Literatuur.....	133

Lijst van tabellen, grafieken en boxteksten

Grafiek 1. Wel of geen bijbaan, naar leeftijd.....	21
Grafiek 2. Type baantjes, naar leeftijd.....	22
Tabel 1. Wetsovertredingen: percentages & absolute aantallen (12 jaar).....	24
Tabel 2. Wetsovertredingen: percentages & absolute aantallen (12 t/m 15 jaar).....	24
Box 1. Mobiele telefoons en abonnementen.....	35
Box 2. Werken door armoede in het gezin/ slechte thuissituatie.....	41
Box 3. Extreme negatieve effecten van bijbaantje	71
Box 4. Het belang van serieus genomen worden.....	77

Inleiding

Hoewel men ervan uitgaat dat kinderarbeid in Nederland met de komst van het Kinderwetje van Van Houten en de Leerplichtwet verdwenen is, werken kinderen nog altijd op grote schaal. Werk voor kinderen is aan strenge regels gebonden, met als doel het voorkomen van schadelijk of onveilig werk en een negatief effect op de ontwikkeling van het kind. In het algemeen wordt daarom ook aangenomen dat kinderarbeid niet meer bestaat en dat het werk dat kinderen doen, probleemloos is.

Ook wordt over het algemeen aangenomen dat positieve aspecten, die te maken hebben met persoonlijkheidsvorming, in bijbaantjes en klusjes voorop staan. De overheid heeft dat contact met de werkomgeving zelfs willen stimuleren door de invoering van stages voor leerlingen in het middelbaar onderwijs.

De laatste decennia is het 'bijbaantje' in opkomst: arbeid naast school komt steeds meer voor. De consumptiedruk is de afgelopen jaren steeds meer toegenomen en kinderen zijn in toenemende mate de doelgroep van reclamemakers. Hierdoor worden zij op steeds jongere leeftijd consumenten om rekening mee te houden. Naast consumptiedruk speelt ook groepsdruk een grote rol: het hebben van bepaalde artikelen is noodzakelijk om niet buiten de boot te vallen. De behoefte om meer bij te verdienen wordt hierdoor aangewakkerd.

Eerder onderzoek van IREWOC [2012] wees uit dat meer dan de helft van de kinderen tussen de 12 en 15 jaar ervaring heeft met betaalde arbeid. Deze 'bijbaantjes' zijn niet zonder risico en wetsovertredingen komen op grote schaal voor. Bovendien bleek het economische aspect voor kinderen vaak voorop staat en van grotere betekenis is dan het leeraspect.

Niet al die werkende kinderen lopen risico's en niet al die bijbaantjes kunnen zomaar onder de noemer 'kinderarbeid' worden geschaard. Veel bijbaantjes betekenen slechts een kleine en lichte tijdsinvesteringen, die past bij een opgroeiend kind. Toch werd ook vastgesteld dat bepaalde bedrijfstakken, zoals folder- en krantendistributie, supermarkten en de land- en tuinbouw, steeds meer op de arbeid van jongeren en kinderen steunen. Hun inzet is onmisbaar geworden voor bepaalde functies in deze sectoren. Onder druk van de prijzenoorlog in de supermarktbranche is er in toenemende mate behoefte aan goedkope, flexibele arbeid, die kinderen kunnen bieden. In de land- en tuinbouw maken werkgevers handig gebruik van de goedkope arbeid die kinderen kunnen bieden, door hen bijvoorbeeld hele vakanties te laten werken.

Ook activiteiten die niet als 'echt werk' gezien worden, zoals betaald optreden en topsport, bepalen vaak voor een groot deel het leven van veel kinderen. Hoewel kinderen aan deze activiteiten zelf niet altijd geld verdienen, kunnen zij wel van economische betekenis zijn voor het gezin, opdrachtgevers, of sponsors. Omdat er in deze sectoren sprake is van toenemende vercommercialisering zijn kinderen op steeds jongere leeftijd al steeds meer waard en bestaat het gevaar dat aan hen verdienen de hoogste prioriteit krijgt.

De conclusies van dit eerdere onderzoek wezen uit dat er indicaties zijn die erop wijzen dat werk schadelijke gevolgen kan hebben voor het kind. Zo kwam onder meer aan het licht dat werk gevolgen kan hebben voor het onderwijs en waren er indicaties die erop wezen dat kinderen kwetsbaar zijn in werksituaties en dientengevolge het risico lopen te maken te krijgen met uitbuiting. Om de mate van kwetsbaarheid, uitbuiting en mogelijk andere schadelijke gevolgen van

arbeid op het kind te kunnen duiden, is dit vervolgonderzoek bedoeld. Derhalve zal de centrale vraag van dit onderzoek zijn:

In welke mate gaat werk door kinderen gepaard met voor het kind schadelijke aspecten, zoals onvrijheid, invloed op de schoolopleiding en het sociale leven, kwetsbaarheid en uitbuiting?

Omdat in het eerdere onderzoek van IREWOC duidelijk is geworden dat wetsovertredingen op het gebied van minimumleeftijd en maximale arbeidstijden veelvuldig voorkomen in de sectoren waarin 12- tot en met 15-jarigen werken, werpt de vraag zich op waarom kinderen ervoor kiezen om te werken en wat hiervan de effecten kunnen zijn op het kind. Daarbij is ook uit het eerdere onderzoek gebleken dat werk waarbij grove overtredingen van de wet plaatsvinden, vaak door kinderen zelf toch als positief wordt ervaren. Kinderen hebben zelf dus een andere beleving van wat goed of niet goed is voor hen dan volwassenen. Naast het perspectief van de kinderen is het daarom interessant het perspectief van overige (volwassen) actoren te belichten. Door ook werkgevers, instanties, ouders en docenten te betrekken in dit onderzoek, zal duidelijkheid verschaft worden over de effecten die werk op kinderen kan hebben, waar deze effecten vandaan komen en welke rol de hierboven genoemde betrokken volwassenen hierin vervullen. Op deze manier kan een zo compleet mogelijk beeld gegeven worden van factoren die van invloed zijn op kinderen en arbeid. De uitkomsten geven een beeld van hoe er op de werkvloer met kinderen wordt omgegaan en waar mogelijke verbeterpunten te realiseren zijn.

De hoofddoelstellingen van dit onderzoek zijn dus:

- Onderzoeken in welke mate de overweging van kinderen om te werken een vrije keuze is.
- In kaart brengen wat de effecten van werk op kinderen kunnen zijn.
- Inzichtelijk maken waarom kinderen kwetsbaar zijn in werksituaties.
- Duidelijkheid verschaffen op de vraag waarom werkgevers met kinderen werken, hoe er met hen wordt omgegaan op de werkvloer en welke factoren kunnen leiden tot uitbuiting.
- Meer inzicht verkrijgen in de ervaringen en rol van andere betrokken volwassenen, zoals ouders, docenten en instanties.

1.1 Definiëring gebruikte concepten

Er zijn in dit onderzoek een aantal concepten die een centrale rol spelen en daarom enige uitleg behoeven. Het gaat om: uitbuiting, onvrijheid en consumptiedruk. Om deze concepten te kunnen duiden, volgt nu een korte omschrijving om aan te geven wat de werkbare definitie van deze concepten in dit rapport is.

Uitbuiting

De term 'uitbuiting' wordt in (inter)nationale protocollen en wetgeving voornamelijk uitgelegd in combinatie met mensenhandel en gekoppeld aan seksuele uitbuiting. Het is voor een definiëring voor dit onderzoek logischer in te gaan op het begrip 'arbeidsuitbuiting'. De eerste

Kinderrechtenmonitor schrijft uitvoerig over kindermishandeling en kinderoitbuiting, maar beperkt uitbuiting tot kinderhandel en het misbruik van kinderen in de porno-industrie [Kinderombudsman 2012]. In haar advies voor de tweede kinderrechtenmonitor stelde het SCP [2012] een reeks nieuwe indicatoren voor, maar in domein 6 (Kinderexploitatie en geweld) wordt uitbuiting opnieuw beperkt tot kindermishandeling, seksuele uitbuiting en internetrisico's. De aanname lijkt te zijn dat er in het geval van honderdduizenden kinderen in (bij)baantjes geen sprake is van uitbuiting en dat kinderrechten niet worden overtreden.

De NGO-rapportage over kinderrechten in Nederland heeft wel oog voor het fenomeen van werkende kinderen en de mogelijke inbreuk op het kinderrechtenverdrag. Het rapport [Kinderrechtencollectief 2012: 64] stipt aan dat het VN-Kinderrechtencomité zijn zorgen geuit heeft over kinderarbeid in Nederland en over de onvoldoende controles van de Inspectie SZW. Het Kinderrechtencollectief [2012: 65] suggereert dat een aantal ontwikkelingen tot misstanden heeft geleid en zal leiden:

Het aantal overtredingen door werkgevers van de Nadere Regelgeving Kinderarbeid is flink gestegen. Het stoppen van de controles zal vermoedelijk overtredingen van de Arbeidstijdenwet, de Arbo-wet en de 'Nadere Regeling Kinderarbeid' in de hand werken en zou zelfs kunnen leiden tot meer misstanden en situaties van uitbuiting tijdens het vakantiewerk en de bijbaantjes van kinderen.

De Sociale Inlichtingen en Opsporingsdienst (SIOD) koppelt arbeidsuitbuiting veelal ook aan mensenhandel, maar schetst situaties die ook op 'reguliere' werknemers van toepassing kunnen zijn, die geen slachtoffer zijn van mensenhandel. Volgens de SIOD weten maar weinig Nederlanders dat er mensen zijn die tijdens hun werk worden uitgebuit. Vaak hebben werknemers het zelf ook niet door, omdat zij niet op de hoogte zijn van hun rechten. Dit terwijl arbeidsuitbuiting onder meer voorkomt in de horeca, agrarische sector, de bouw en in de privéhuishouding. De SIOD stelt dat het bij arbeidsuitbuiting om meer gaat dan slecht werkgeverschap: "Het gaat om een combinatie van ernstige en vaak onmenselijke situaties die zich op de werkvloer kunnen voordoen."¹ Er worden vijf situaties genoemd waarin sprake kan zijn van arbeidsuitbuiting:

- Gevaarlijk of ongezond werk.
- Lange werkdagen.
- Ongepaste huisvesting.
- Onderbetaling.
- Fysieke en psychische mishandeling en bedreiging.

Uitbuiting is een emotioneel beladen begrip en wordt gekenmerkt door een groot grijs gebied van wat nog net wel en nog net niet gedoogd kan worden. De SIOD-criteria gelden, met een zekere elasticiteit dus, voor volwassenen. Voor kinderen gelden die criteria evenzeer, maar aangezien kinderen lichamelijk en psychologisch kwetsbaarder zijn, zal sneller sprake zijn van uitbuiting en zal de gedoogruimte minder groot zijn. In de discussie over uitbuiting is veel aandacht besteed aan mensenhandel als extreme vorm van internationale arbeidsmigratie. Terecht wordt vastgesteld dat

---

¹http://www.inspectieszw.nl/onderwerpen/arbeidsverhoudingen/arbeidsuitbuiting/arbeidsuitbuiting_op_nederlandse_werkvloeren/, geraadpleegd op 19-03-2012.

uitbuiting niet noodzakelijk gepaard hoeft te gaan met vrijheidsberoving en illegaliteit [o.a. Van Dijk en Ungureanu, 2010; Rijken 2011]. Het is een fenomeen dat extreme en minder extreme vormen kent. Wel ligt het voor de hand om vast te stellen dat, zoals het Centrum Criminaliteitspreventie Veiligheid doet, het een fenomeen is dat vooral de zwakkeren op de arbeidsmarkt treft, zoals minderjarigen². In feite gaat het bij minderjarigen dus om dezelfde criteria, maar zal de gedoogruimte veel beperkter zijn, zal nog nauwkeuriger vastgehouden moeten worden aan de bestaande regelgeving en zal naar specifieke aspecten van uitbuiting moeten worden gekeken. Dwang, geweld, afpersing en vrijheidsberoving zullen niet snel de criteria zijn waarop uitbuiting van kinderen wordt beoordeeld. Bij kinderen is uitbuiting, op basis van andere criteria, al veel eerder aan de orde. Te lang en te zwaar werken gaan ten koste van de fysieke en psychologische ontwikkeling van het onvolgroeide kind en gaat ten koste van andere activiteiten die behoren bij kinderrechten, in de eerste plaats de onbelemmerde toegang tot en tijd voor onderwijs.

Onvrijheid

Een veel gehoord argument is dat kinderen in Nederland vrij zijn in hun keuze om te werken en dat er daarom geen sprake is van kinderarbeid. Dit wordt afgezet tegenover het idee dat kinderen in ontwikkelingslanden onvrij zijn en dat dat de definitie van kinderarbeid is. Kinderen in ontwikkelingslanden hebben geen keuze, omdat zij gedwongen zouden zijn te voorzien in primaire levensbehoeften zoals voedsel. De factor dwang wordt dus aangehaald om werk door kinderen in ontwikkelingslanden en in Nederland van elkaar te onderscheiden. Daarbij wordt over het hoofd gezien dat het om samenlevingen op een volstrekt ander niveau van ontwikkeling gaat en dat de maatschappelijke behoeften ook anders zijn. Belangrijk voor een kind is wat in de eigen omgeving geldt als minimaal materieel bezit. Het hebben van (luxe-) spullen kan in Nederland als vorm van dwang of behoefte gezien worden.

Kinderen in Nederland zijn uiteraard niet zo arm als de meeste kinderen in ontwikkelingslanden, maar armoede is een multidimensioneel fenomeen en een relatief fenomeen. Kort samengevat betekent het de mindere toegang tot producten (en diensten) die in een samenleving over het algemeen worden gezien als noodzakelijk voor een menswaardig bestaan. Het wordt gemeten aan de hand van wat anderen hebben en beperkt zich niet tot de overlevingsattributen zoals eten, kleding en onderdak. Participatie in maatschappelijke activiteiten bijvoorbeeld maakt onderdeel uit van de armoede dimensie. Als wordt vastgesteld dat een kleine 600.000 kinderen (een kwart van de kinderen; bijna de helft van de kinderen in bijstandsfamilies) niet participeert in sport- of cultuurverenigingen en gebrek aan financiële middelen daarbij dikwijls als verklaring wordt gegeven, is sprake van armoede [Roest, 2011: 40-41]. Die kinderen kunnen dan niet doen wat andere kinderen wel kunnen.

Om mee te kunnen in de samenleving hebben kinderen bijvoorbeeld elektronica nodig. Bijna alle scholieren hebben een mobiele telefoon. Van de 12-jarige kinderen heeft slechts 10 % nog geen mobieltje en van de 15-jarigen is dit 2 %. De kosten worden slechts in de helft van de gevallen door de ouders gedragen, afnemend met de leeftijd: 61 % in het geval van 12-jarigen en 44 % in het

---

² <http://www.hetccv.nl/dossiers/arbeidsuitbuiting/index?filter=Achtergrondinformatie>, geraadpleegd op 20-06-2012.

geval van 15-jarigen [NIBUD 2011: 32-36]. Naast de mobiele telefoon (of smartphone) zijn er nog noodzakelijke uitgaven voor uitgaan, snoep, cadeautjes, kleding, muziek, en dergelijk. Als een kind dergelijke zaken niet heeft, voelt het zich arm en buiten gesloten. Als ouders het niet kunnen of willen betalen, en er van het zakgeld weinig overblijft, is werken voor geld de voor de hand liggende, noodzakelijke oplossing. Van vrije keuze is dan geen sprake.

Kinderen werken hier meestal niet om te voorzien in primaire levensbehoeften, maar vooral om te voorzien in wat Van Dam & Kraaykamp [1991: 87] "tertiaire levensbehoeften" noemen: luxeproducten. In een land waar het welvaartsniveau hoog is, zoals in Nederland, geeft een groot deel van de mensen het inkomen uit aan tertiaire levensbehoeften. Meedoen in deze tendens wordt een maatschappelijke behoefte, zeker voor kinderen die nog beïnvloedbaarder zijn dan volwassenen en die graag bij de groep behoren, zeker niet buiten de boot willen vallen of, nog erger, belachelijk gemaakt worden. In dat opzicht is een mobieltje in Nederland vergelijkbaar met een kilo rijst in India. Als de ouders die uitgaven niet op kunnen brengen, of op willen brengen, rest het kind weinig anders dan te gaan werken om dan toch dat apparaatje of die kleren te kunnen kopen, die in zijn of haar beleving een overlevingsbehoefte zijn geworden. Op deze manier is werken voor tertiaire levensbehoeften, onderhevig aan maatschappelijk druk, geen geheel vrije keuze. Wanneer in dit rapport gesproken wordt over onvrijheid wordt dus een koppeling gemaakt met de in de Nederland geldende maatschappelijke noodzaak. Zoals een scholier uit 6vwo stelt in een essay: "Maatschappelijke consumptiedruk, of kortweg massadruk. Sorry, maar als je er niet aan meedoet, val je er meedogenloos tussenuit"³.

Consumptiedruk

Volgens Boonen [2004: 112] zijn we op weg naar een economie, waarin de duurzaamheid van spullen afneemt. Hierdoor versnelt de zogenoemde "work-and spend-cyclus" voortdurend. Er wordt niet meer geïnvesteerd in 'oude' producten en in producten die een heel (kinder)leven lang meegaan, maar we willen steeds nieuwere, betere producten waardoor er steeds meer en sneller geconsumeerd wordt.

De invloed van de markt en van de peer groep, waartegen ouders en schooldocenten, moeilijk, onvoldoende of helemaal geen tegengas geven, doet kinderen geloven dat consumptie, het hebben van hebbingetjes, de sleutel tot geluk is. Door te werken kopen ze zichzelf, zo beweren ze, vrijheid om hun eigen leven in te richten en geven ze zichzelf een identiteit. In Engels onderzoek naar werkende kinderen is hier al op gewezen: de motivatie om te werken "is gebaseerd op zowel keuze als beperking, zowel vrijheid als noodzaak" [Mizen, Pole & Bolt 2001: 53; zie ook Ridge 2002: 47].

Onvoldoende wordt beseft dat dit een vorm van zelfdwang is, die extern wordt opgelegd en die voortdurend vernieuwd wordt als "telkens opnieuw weer nieuwe behoeften worden aangeboord die bevredigd kunnen worden" [Veendrick 1993: 81] en er dus gewerkt moet worden als middel tot consumptie. Er komt een steeds grotere druk op kinderen om hieraan mee te doen, omdat reclamemakers zich via onder meer televisie en internet in toenemende mate richten op het kind

---

³ <http://www.scholieren.com/werkstukken/24570>, geraadpleegd op 20-06-2012.

als consument. Het concept 'consumptiedruk' hangt daarom samen met het hierboven genoemde concept 'onvrijheid'.

In dit onderzoek bedoelen wij met 'consumptiedruk' de druk die kinderen voelen om actieve consumenten te zijn in de in hoge mate gecommmercialiseerde samenleving. Het "niet-aflatende bombardement van propaganda", schrijft journalist Hofland [2011] is tot een verborgen propaganda geworden, een propaganda die niet alleen op volwassen consumenten, maar ook op jeugdige consumenten is gericht. Het gevolg daarvan is een hunkering naar producten:

"De sociale controle die destijds een waarborg voor de samenhang van de Westerse samenleving was, is sterk verslapt... Door de stijging van het algemene welvaartspeil is het consumentisme ontstaan, het verlangen van het individu naar zoveel mogelijk genot en de vervulling: het lekkerste eten, entertainment, fun, sport, lol, bekendheid, macht."

Jongeren zullen door die drang naar snelle bevrediging zeker beïnvloed worden, omdat zij, meer dan de gesettelde volwassenen, de nieuwe tijdsgeest met zich mee dragen. Een brede maatschappelijk ontwikkeling is de individualisering. Dit proces zou vooral bij jongeren tot dramatische veranderingen in het morele besef hebben geleid. Zo blijkt uit het onderzoek van Spangenberg en Lampert [2011: 11, 45] dat:

"...jongeren worden grootgebracht als individualistische, zelfstandige en assertieve mensen in plaats van de bescheiden, sobere, terughoudende representanten van een paar generaties geleden. De grenzeloze generatie is beduidend minder gericht op solidariteit en duurzaamheid en maakt zich weinig zorgen om een mogelijk tekort aan gemeenschapszin of een teveel aan individualisme. Niet verwonderlijk want die waarden speelden nauwelijks een rol bij hun opvoeding."

1.2 Het Onderzoek

In het eerdere onderzoek van IREWOC is een kwantitatieve steekproef gehouden onder 2514 kinderen van 12 tot en met 15 jaar, representatief verspreid over scholen in heel Nederland. Van deze kinderen participeerde 205 in het kwalitatieve deel (maart-juni 2011) van datzelfde onderzoek, namelijk in individuele interviews, groepsinterviews of klassengesprekken. De resultaten van dit onderzoek zijn gepubliceerd in het rapport 'Baantjes en Klusjes. Kinderarbeid in Nederland?' [IREWOC 2012]. De interviews zijn daarna opnieuw geanalyseerd en indien relevant (opnieuw) verwerkt in dit rapport. Vooral de verkregen informatie over de motivatie van kinderen om te werken is nader geanalyseerd.

Een jaar later, tussen januari en juni 2012, werd gestart met de interviews voor dit onderzoek, met kinderen, ouders, werkgevers, docenten en instanties.

Kinderen

Het totaal aantal kinderen waarmee in het kader van dit onderzoek gesproken is is 47. Met 28 van deze kinderen zijn individuele diepte-interviews is gehouden en 19 kinderen zijn in groepsverband geïnterviewd.

Uit de groep kinderen die in het eerdere onderzoek geïnterviewd waren, zijn op basis van het soort werk dat zij deden en/of de werkomstandigheden waaronder zij werkten, 21 kinderen opnieuw geselecteerd. Het betrof kinderen die werkzaam waren in de sectoren: betaald optreden (1x),

horeca (6x), landbouw (2x), supermarkt (1x), kassen (7x), oppassen (2x), garage (3x), folders bezorgen (3x), kranten bezorgen (3x) en onbetaalde klusjes (4x). Sommige kinderen hadden meerdere baantjes, vandaar dat de aantallen per sector hoger zijn dan het totaal van 21 kinderen.

Van die kinderen deden 5 nog steeds hetzelfde werk als tijdens het eerste onderzoek aan jaar eerder; 4 deden nog hetzelfde werk maar hadden één van de baantjes opgegeven, 7 waren overgestapt naar een ander baantje, 3 hadden er een extra baantje bij genomen, en 2 waren helemaal gestopt met werken.

Hoewel het onderzoek zich richt op kinderen van 12 tot en met 15 jaar, bleken 2 kinderen inmiddels 16 te zijn geworden. Met hen is toch een interview afgenomen, waarbij dan vooral werd ingegaan op hun werkervaringen voor hun 16^e.

Naast deze kinderen zijn 26 nieuwe kinderen van 12 tot en met 15 jaar geselecteerd, die we via scholen en via andere kanalen, zoals vakbonden, werkgevers en het eigen netwerk, op het spoor zijn gekomen. Daarvan waren 10 kinderen geselecteerd omdat ze werkzaam waren in sectoren die in het eerste onderzoek nog niet uitgebreid behandeld waren, zoals betaald optreden en topsport, of die in sectoren werkzaam waren waarover we nieuwe informatie verkregen hadden en daarom extra aandacht verdienden, zoals horeca en vooral supermarkten. Het betreft 2 kinderen die actief zijn in het betaald optreden, 2 kinderen die op hoog niveau sporten, 4 kinderen die in de supermarkt werken, 1 kind dat oppast en in de horeca werkt en 1 kind dat alleen in de horeca werkt. Aangezien de kinderen uit het vorige onderzoek inmiddels een jaar ouder waren, hebben we in drie brugklassen gesproken met kinderen tussen de 12 en 14 jaar, om ook de jongste groep te bereiken. Deze hadden verschillende baantjes hadden, zoals oppassen, folders bezorgen, betaald optreden en websites onderhouden.

De meeste individuele interviews en ook de groepsgesprekken met brugklassers vonden plaats op school. Het ging bij de laatste om groepen van 4, 5 en 7 leerlingen. Daarnaast vond er een groepsgesprek plaats in de supermarkt met 3 vakkenvullers. In 4 gevallen vonden de interviews bij het kind thuis plaats. Er werd tijdens de interviews dieper ingegaan op de effecten van werk op school, gezinsleven, sociaal leven, rust en overige tijdsbesteding, op de mate van vrijheid en onvrijheid in de beleving van het kind, op meningen en ervaringen. Daar het kinderen van verschillende leeftijden, met een verschillende achtergrond en verschillende baantjes betrof, waren de interviews ongestructureerd en werd ingegaan op de onderwerpen die zich aandienden tijdens het gesprek. Een interview duurde gemiddeld 45 minuten.

Werkbezoeken

Tijdens de interviews werd een aantal kinderen gevraagd of de interviewers een bezoek aan hun werkplek zouden mogen brengen. Er zijn enkele werkbezoeken afgelegd bij geïnterviewde kinderen, namelijk in een garage en in een familiebedrijf in de landbouw. Hier werd een rondleiding gegeven door de werkplaats(en) en werd het kind geobserveerd tijdens het werk. Werkbezoeken waren niet in alle sectoren mogelijk, omdat sommige baantjes zich daar niet toe lenen, zoals folders bezorgen en oppassen, en ook omdat kinderen het vaak niet prettig vonden als de interviewers langs zouden komen. Om deze redenen is via andere ingangen in een aantal sectoren observaties gedaan, namelijk in de bollensector, kassen en de supermarkt.

Volwassenen

Net als in het geval van de werkbezoeken was het plan om ouders en werkgevers via de geïnterviewde kinderen te benaderen, om zo een zo compleet mogelijk beeld van de geselecteerde kinderen te krijgen. Helaas bleek opnieuw dat kinderen dit veelal niet zagen zitten. Daarom is ook via andere ingangen contact gezocht met werkgevers en ouders van werkende kinderen. Omdat wij een goed beeld hadden van wat wij van de betrokken volwassenen wilden weten, is gekozen voor semigestructureerde interviews. De onderwerpen stonden vast, maar de vragen niet, waardoor men de ruimte kreeg zelf invulling te geven aan de onderwerpen.

In totaal is gesproken met 10 ouders. We hebben met 6 ouders diepte-interviews gehouden, telefonisch of in persoon. Deze ouders werden gevonden via de geïnterviewde kinderen, via werkgevers en 1 keer via een krantenbericht. De duur van de interviews varieerde van 20 minuten tot 2 uur. Daarbij hebben we gesproken met 4 docenten die ook ouder zijn en hierdoor ook vanuit het 'ouderperspectief' interessante informatie te vertellen hadden. Er werd ingegaan op de vraag waarom ouders wel of niet willen dat hun kind werkt en wat volgens hen de effecten van werk zijn op kinderen.

Daarnaast zijn in totaal 10 werkgevers geïnterviewd. Bij 9 werkgevers zijn diepte-interviews afgenomen, telefonisch of in persoon en 1 eigenaar van een aardbeienkas heeft via e-mail een vragenlijst ingevuld. Per sector gaat het om de volgende aantallen: 3x supermarkt, 2x kindercastingbureau, 1x folder bezorging, 1x kranten bezorging, 1x tomatenkas, en 1x eigenaar boerenfamiliebedrijf. Werkgevers zijn benaderd via de geïnterviewde kinderen of direct via internet, waarna een afspraak met hen is gemaakt. Gemiddeld duurden de interviews met werkgevers 60 minuten. Centrale vragen in deze interviews waren waarom werkgevers met kinderen werken, wat zij de voor- en nadelen vinden aan het werken met kinderen en hoe zij met hen omgaan op de werkvloer.

Verder is met 21 docenten gesproken. Diepte-interviews zijn afgenomen bij 9 docenten, verkregen via de verschillende scholen waar wij ook kinderen geïnterviewd hebben en via ons eigen netwerk. Een interview duurde gemiddeld 45 minuten. Daarbij hebben we ook gebruik gemaakt van korte, informele gesprekken die gevoerd zijn met docenten tijdens het eerste onderzoek. Hierbij gaat het om 9 gesprekken met 12 docenten. Er is ingegaan op de vraag wat docenten denken/merken dat het effect van werken op kinderen is en hoe zij omgaan met de bijbaantjes van kinderen.

Als laatste hebben we gesproken met 6 instanties die op een bepaalde manier betrokken zijn bij kinderen en werk. Het gaat hier om diepte-interviews met medewerkers van jongerenvakbonden FNV Jong (2 beleidsmedewerkers) en CNV Jongeren (voorzitter) omdat zij de rechten van jongeren op de werkvloer waarborgen en vragen rond werk van jongeren zelf binnenkrijgen. We hebben ook gesproken met een bestuurder en onderhandelaar voor een nieuwe Supermarkt CAO van FNV Bondgenoten en de voorzitter van de Vereniging van Contractspelers (VVCS) in het betaalde voetbal. In dezelfde sector hebben we interviews afgenomen bij de technisch manager van de Koninklijke Nederlandse Voetbalbond (KNVB) en bij een moeder van een ex-voetballer en oprichtster van een bureau dat ondersteuning biedt aan jonge topsporters, hun ouders en coaches. De interviews met personen van deze instanties duurden gemiddeld 60 minuten. In het geval van de vakbonden geldt dat er werd ingegaan op hun ervaringen met kinderen en werk en de rol die zij voor kinderen (kunnen) spelen. Voor de instanties in de topsport geldt dat er aandacht besteed is aan het effect van sporten op hoog niveau op de rest van het leven en de ontwikkeling van het kind, en de rol van ouders hierbij.

Voordat zal worden ingegaan op de resultaten van dit onderzoek, volgt nu eerst een overzicht van de belangrijkste bevindingen van het eerdere onderzoek van IREWOC. Daarna zal in hoofdstuk 2 ingegaan worden op de vraag wat de motivatie van kinderen is om te gaan werken en hoe vrij kinderen zijn in hun keuze. Hoofdstuk 3 bespreekt de effecten die werk kan hebben op het kind en hoofdstuk 4 gaat in op de eigenschappen van kinderen die hen kwetsbaar maken. In hoofdstuk 5 wordt gekeken naar factoren die tot uitbuiting op de werkvloer kunnen leiden. Ter afsluiting komen de conclusies van dit onderzoek in hoofdstuk 6 aan bod.

Hoofdstuk 1

Kinderarbeid in Nederland, een Overzicht

In 2011 voerde IREWOC een grootschalig landelijk onderzoek naar betaalde en onbetaalde arbeid van kinderen van 12 tot en met 15 jaar oud uit. Het onderzoek had een kwantitatief en een kwalitatief deel. In totaal werden 2514 kinderen, verspreid over scholen in heel Nederland, onderworpen aan een enquête. Met 205 van hen werden individuele of groepsinterviews afgenomen. De bevindingen zijn vastgelegd in het rapport "Baantjes en Klusjes. Kinderarbeid in Nederland?" [IREWOC 2012]. In dit hoofdstuk zal een overzicht worden gegeven van de belangrijkste bevindingen van dit eerste onderzoek.

1.1 Kinderarbeid in Nederland: aannames en feiten

In Nederland werken veel kinderen al op jonge leeftijd buiten schooltijd, maar omdat het binnen streng vastgestelde grenzen gebeurt, wordt aangenomen dat het niet schadelijk is en er daarom geen sprake is van kinderarbeid. 'Buitenschools' werk, dus werk buiten de verplichte schooltijden, met uitzondering van de nachtelijke uren en de zondagse rustdag, werd in toenemende mate gezien als een gezond tijdverdrijf en als een socialiseringsproces.

Het Scholierenonderzoek uitgevoerd door NIBUD (Nationaal Instituut Budgetonderzoek) laat zien dat het percentage werkende kinderen erg hoog is en een lichte groei vertoont: van 42% in 1984 naar 48% in 2009 en van gemiddeld 5 uur naar gemiddeld 8 uur per week. Van de 12-jarigen, die wettelijk eigenlijk niet mogen werken, had 16% tijdens schoolweken in 2008 een betaald baantje of deed betaalde klusjes voor gemiddeld 5 uur per week. Van de 15-jarige scholieren werkte 57% en het aantal gewerkte uren per week steeg naar 9 uur. Ook de hoeveelheid tijd die scholieren besteden aan vakantiewerk nam toe: van gemiddeld 7 uur per week onder 12-jarigen naar gemiddeld 19 uur per week onder 15- en 16-jarigen [NIBUD 2011].

Het werk van kinderen wordt in het algemeen positief beoordeeld. Betaald werk zou om een aantal redenen goed zijn voor de kinderen. Met het hedendaagse Nederlandse idee van kinderschap is een nieuwe arbeidssector ontstaan, namelijk die van de 'kinderbaantjes', 'naschools werk' of 'bijbaantjes'. Binnen deze sector vallen werkzaamheden die specifiek geschikt zouden zijn voor kinderen, waarvoor weinig training vereist is en die gecombineerd kunnen worden met school. De gebruikte benamingen - 'baantje' in plaats van 'arbeid' - ontproblematiseren het werk dat door kinderen gedaan wordt. De klusjescultuur wordt ervaren als opvoedend in de zin dat het bijdraagt aan de persoonlijkheidsvorming, de kundigheden vergroot en omgaan met geld aanleert. Werk wordt gezien als een gezonde vrijetijdsbesteding van een kind: goed voor het verantwoordelijkheidsgevoel, de sociale vaardigheden en het leren omgaan met geld. Kinderen doen de baantjes immers vrijwillig, gecontroleerd en buiten schooltijd, anders dan in ontwikkelingslanden het geval is.

Omdat de kinderen ook naar school gaan en omdat er strenge regels gelden wordt het probleem van werkende kinderen gedeproblematiseerd. Geen enkele partij - ouders, werkgevers, werkende kinderen zelf - lijkt zich nog af te vragen of het werk dat kinderen doen daadwerkelijk bijdraagt aan hun ontwikkeling of dat het juist mogelijk schadelijk kan zijn. Ouders gaan ervan uit dat de

baantjes geschikt zijn en vinden dat wanneer het kind dure spullen wil, het moet gaan werken. Wanneer mogelijk nemen ze hun kinderen zelf in dienst. Werkgevers maken graag gebruik van goedkope en flexibele arbeid en gaan er, evenals ouders, vanuit dat kinderen daar baat bij hebben. Kinderen problematiseren hun baantje zelf ook niet: hun vriendjes doen het immers ook en ouders vinden het goed. Daarbij is geld hebben en verdienen in toenemende mate belangrijk voor 12- tot en met 15-jarigen. De overheid lijkt eenzelfde koers te volgen: regelgeving wordt versoepeld en controles door de Inspectie SZW worden teruggeschroefd.

Iedereen lijkt er dus bijna klakkeloos vanuit te gaan dat werken goed is voor kinderen en dat de beschikbare baantjes in orde zijn. Kinderarbeid wordt gezien als een probleem dat in Nederland opgelost is. De vraag is of deze gemakzuchtige aanname terecht is.

1.2 Kinderarbeid omljnd

Veel kinderen in Nederland, evenals in de rest van Europa en in nog grotere mate in de Verenigde Staten, verrichten betaalde arbeid, zo blijkt uit verschillende onderzoeken. Het ontbreekt nog wel aan representatieve gegevens over aantallen, aard, overtredingen en risico's van deze baantjes. En onduidelijk is vooral of het gaat om kinderwerk, wat vooral heilzaam is, of om kinderarbeid, wat de geestelijke en lichamelijke ontwikkeling van het kind schaadt.

Bij de term kinderarbeid wordt vrijwel direct aan ontwikkelingslanden gedacht en bevolkingen en regeringen in de meeste Europese landen beschouwen kinderarbeid als een probleem dat op eigen bodem al lang is opgelost en tot het verleden behoort. De gegevens van de ILO, de Internationale Arbeidsorganisatie in Geneve, geven daar aanleiding toe. In vergelijking tot de aantallen in ontwikkelingslanden lijkt er in West-Europese landen nauwelijks sprake te zijn van kinderarbeid.

Kinderarbeid is een pejoratief begrip. Het roept het beeld op van zeer jonge kinderen die vreselijk vies, ongezond en zwaar werk doen en daarvoor niet of nauwelijks betaald worden. Als alleen dat soort werk tot de categorie 'kinderarbeid' mag worden gerekend, zou West-Europa inderdaad kinderarbeidvrij zijn. Dat soort kinderarbeid zal hier niet snel voorkomen. Toch werken ook in Europa en de andere ontwikkelde landen heel veel kinderen. Dat werk is niet altijd kinderarbeid, maar waar ligt de grens?

Het mag duidelijk zijn dat kinderwerk niet altijd slecht is. Een klusje in het huishouden of in de tuin is zeker niet altijd kinderarbeid, zelfs niet als daarvoor een betaling wordt ontvangen. De conventionele aanname is, dat werk gedaan door kinderen kinderarbeid wordt als het de kenmerken heeft van hetgeen door de internationale arbeidsorganisatie ILO als dusdanig gedefinieerd wordt. Er wordt zorgvuldig een onderscheid gemaakt tussen werk door jongeren dat niet schadelijk is voor hun ontwikkeling en dat zelfs een positieve bijdrage kan leveren en werk dat wel schadelijk kan zijn voor het lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van jongeren en dat derhalve verboden moet worden.

De conventies die vandaag de dag het beleid omtrent kinderarbeid bepalen zijn de net genoemde Conventie 138 uit 1972 en Conventie 182 uit 1999. Kort samengevat bepalen die conventies dat kinderen onder de 13 jaar niet mogen werken en dat 13- en 14-jarigen onder begeleiding slechts lichte niet-industriële arbeid mogen verrichten gedurende een beperkt aantal uren per week. Ook voor jeugdigen, de 15- tot 18-jarigen, zijn beperkende clausules van kracht.

Als kinderen een behoorlijk deel van hun 'vrije tijd' besteden aan werk, ligt het voor de hand dat dit ten koste gaat van andere activiteiten, bijvoorbeeld sport, het maken van huiswerk, het gezellig bij elkaar zijn, het lezen van een boek of het rustige ontspannen. Het gevolg kan dan zijn dat kinderen, zoals beschreven in artikel 32 van het VN kinderrechtenverdrag, geschaad worden in 'de lichamelijke, geestelijke, intellectuele, zedelijke of maatschappelijke ontwikkeling'. De mogelijk toegebrachte schade is natuurlijk heel moeilijk te meten en zal van kind tot kind verschillend uitpakken.

1.3 Nederlandse wetgeving

Algemeen wordt aangenomen dat het probleem van kinderarbeid in Nederland als opgelost beschouwd wordt. Er wordt verondersteld dat kinderarbeid met de modernisering van de nijverheid en de invoering van het de Wet van Samuel van Houten (1874), ook wel het Kinderwetje genaamd, de Arbeidswet (1889) en de Leerplichtwet (1900) is verdwenen. Langzaamaan werd de Nederlandse overheid zich bewust van de gevolgen van arbeid op de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van kinderen. Wetten overeenkomstig de ILO-richtlijnen stellen grenzen aan het werk dat kinderen mogen doen; een gedegen inspectieapparaat zorgt er voor dat de wetgeving wordt nageleefd, zij het met overtredingen, die in de inspectierapporten worden vastgesteld en die een waarschuwing zijn dat kinderarbeid niet automatisch verdwijnt.

Sinds het Kinderwetje en de Leerplichtwet is de regelgeving omtrent kinderarbeid in Nederland flink aangescherpt. De wetgeving is gebaseerd op de ILO-conventies en Europese richtlijnen. Echter, in tegenstelling tot de Europese richtlijnen omtrent kinderarbeid, die minderjarigen indelen in twee groepen, namelijk 13- en 14- jarigen (kinderen) en 15- tot en met 17-jarigen (adolescenten), wordt er in de Nederlandse wetgeving een onderscheid gemaakt tussen drie verschillende groepen: kinderen van 13 en 14 jaar, kinderen van 15 jaar en jongeren van 16 en 17 jaar. Voor kinderen van 15 jaar gelden dus afzonderlijke regels.

Relevante wetten met betrekking tot kinderarbeid zijn vastgelegd in de Arbeidstijdenwet (ATW), de Arbeidsomstandighedenwet (Arbo-wet) en de Nadere Regeling Kinderarbeid (NKR). Het Arbeidsomstandighedenbesluit (Arbo-besluit) geeft invulling aan de Arbo-wet. Ook zijn in enkele overige wetten bepalingen te vinden die met kinderarbeid te maken hebben, zoals in de Drank- en Horecawet. Aan de basis van de wetgeving ligt dat de veiligheid van kinderen en de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling onder geen beding in gevaar mogen komen.

In de huidige ATW, die in 2007 in werking is getreden, wordt arbeid door kinderen onder 16 jaar in principe verboden. Arbeid wordt ruim gedefinieerd als 'de verrichtingen van een kind ter naleving van een overeenkomst'. Kinderen mogen alleen onder strikte voorwaarden lichte vormen van arbeid verrichten. In de ATW, in combinatie met de Arbo-wet en de NRK, zijn de voorwaarden per leeftijdscategorie gespecificeerd:

Kinderen van 12 jaar

Kinderen vanaf 12 jaar mogen alleen in het kader van een alternatieve straf lichte niet-industriële hulparbeid verrichten, mits dit niet gebeurt gedurende schooltijd. Iedere andere vorm van werk is voor 12-jarigen verboden.

Kinderen van 13 en 14 jaar

Naast de toegestane arbeid van kinderen van 12 jaar mogen kinderen van 13 en 14 jaar in schoolweken enkel incidenteel niet-industriële hulparbeid van lichte aard verrichten: onschadelijke, lichte arbeid zonder mechanische arbeidsmiddelen, die bestaat uit het verlenen van hand- en spandiensten, waarbij geen sprake is van zelfstandige productiewerkzaamheden en waarbij nadrukkelijk toezicht wordt gehouden. Hieronder valt oppassen bij familie of kennissen, auto's wassen en helpen bij folderverspreiding, in de gezinshuishouding of op een kinderboerderij. Ook mag een kind werken in een landbouwonderneming of in een winkel, maar alleen als deze één geheel vormt met het woonhuis. Werken mag alleen tussen 7:00 en 19:00, maximaal 2 uur per dag op schooldagen en 7 uur per dag op vrije dagen, maar nooit meer dan 12 uur per week en niet op zondag. Een onafgebroken rusttijd van 14 uren per dag moet hierbij in acht genomen worden. In de vakantie mogen ze 4 weken en hooguit 35 uur per week werken, maar niet meer dan 3 weken achter elkaar. Altijd geldt dat kinderen maximaal 5 dagen per week mogen werken. Werkdagen langer dan 4,5 uur moeten worden afgewisseld met een pauze van een half uur aaneengesloten.

Vanaf 13 jaar mag arbeid in het kader van een maatschappelijke stage worden verricht en vanaf 14 jaar mag arbeid naast en in samenhang met onderwijs gedaan worden, onder bepaalde voorwaarden.

Kinderen van 15 jaar

Voor kinderen vanaf 15 jaar gelden minder strakke regels. Zij mogen zelfstandig niet-industriële arbeid van lichte aard verrichten. Ook mogen zij in de vroege ochtenduren kranten bezorgen (maar niet voor 6:00 's ochtends). Op zondag werken is eveneens toegestaan, maar alleen met uitdrukkelijke toestemming van de ouders. Een vrije zaterdag voorafgaand aan de zondag is een vereiste, evenals een minimum van 5 vrije zondagen per 16 aaneengesloten weken. Ook de regels voor werken op vrije dagen en in vakantieweken zijn soepeler. Kinderen van 15 jaar mogen op vrije dagen 8 uur per dag werken en in vakantieweken ook tot 21:00. Een rusttijd van slechts 12 uur per dag moet in acht worden genomen. In de vakantie mag 40 uur per week gewerkt worden, maar tot een totaal van 6 weken, waarvan maximaal 4 weken achtereen. Sommige kinderen van 15 hebben een vrijstelling van de leerplicht. Voor de arbeid die zij verrichten gelden de regels voor vakantieweken het gehele jaar.

Kunstkinderen

Er bestaan aparte regels voor de zogenaamde 'kunstkinderen'. Op verzoek van een werkgever kan een ontheffing van het verbod op kinderarbeid worden verleend aan kinderen onder de 13 jaar voor het deelnemen aan uitvoeringen van culturele, wetenschappelijke, opvoedkundige of artistieke aard, aan modeshows of aan audio- en/of visuele opnamen. Deze ontheffing moet ook worden aangevraagd voor kinderen vanaf 13 jaar, indien er sprake is van optredens buiten de toegestane arbeidstijd zoals beschreven in de NRK.

De veiligheid van een kind mag dus niet in gevaar komen. Om die reden worden kinderen in de regelgeving beschermd tegen de schadelijke effecten van arbeid en tegen gevaarlijke situaties. Daarom is werk waarbij permanent beschermingsmiddelen moeten worden gedragen, verboden. Ook werk met of in de omgeving van gevaarlijke machines waarbij brand-, elektrocutie-, knel-, plet-, snij- of valgevaar bestaat of werk waarbij arbeidsongevallen kunnen gebeuren, is niet toegestaan, evenals werk met gevaar voor instorting, nabij hoogspanningsinstallaties, met gevaarlijke stoffen of agentia, onder overdruk of waarbij kinderen in aanraking kunnen komen met schadelijke straling, geluiden of trillingen. Verder is arbeid met trekkers of met gevaarlijke dieren en het industrieel slachten van dieren door kinderen verboden.

Daarnaast mogen kinderen geen werk doen dat een negatieve invloed op hun geestelijke en lichamelijke ontwikkeling kan hebben. Daarom is voor kinderen werk in belastende, ongevarieerde houdingen, werk waarbij meer dan 10 kilo getild moet worden of meer dan 20 kilo moet worden geduwd of getrokken, verboden, net als werk met veel stress en onzekerheid. Werken op basis van stukloon mag alleen als er geen sprake is van eentonig, repeterend werk of werk waarbij het kind niet zelf het tempo kan beïnvloeden. Voor alle kinderen onder de 16 jaar geldt dat ze niet mogen werken op plekken waar alcohol geschonken of genuttigd wordt of waar ze kassawerkzaamheden moeten verrichten.

Ook mag de persoonlijke ontwikkeling van een kind niet in gevaar komen. Onder persoonlijke ontwikkeling vallen het gezinsleven, de schoolgang, en vrije tijd. Werk mag kinderen en jeugdigen nooit verhinderen om naar school te gaan, het mag niet 's nachts zijn of op een andere manier zorgen voor te weinig nachtrust en kinderen mogen geen consignatiediensten uitvoeren. Op zondag mogen kinderen in principe niet werken, alleen met uitdrukkelijke toestemming van de ouders.

Kinderen dienen op de werkvloer extra aandacht en toezicht te krijgen. Zowel ouders/verzorgers als werkgevers zijn verantwoordelijk voor de naleving van de wet. Volgens de Arbo-wet moet een werkgever bij het vaststellen van een risico-inventarisatie en -evaluatie rekening houden met de beperkte werkervaring en onvoltooide ontwikkeling van kinderen die hij in dienst heeft. Ook moet hij zorgen voor adequaat toezicht en dient hij de ouders/verzorgers in te lichten over de werkzaamheden van de kinderen.

De Nederlandse regelgeving voor kinderarbeid is conform de ILO-conventie 138 en 182 die Nederland respectievelijk in 1977 en in 2002 ratificeerde. De laatste jaren kenden echter een (stille) versoepeling van de wetgeving omtrent kinderarbeid door de Nederlandse overheid. Zo werd 26 maart 2007 de Beleidsregel niet-industriële hulparbeid van lichte aard aangepast en werden werkzaamheden aan de lopende band voor 13-, 14- en 15-jarigen toegestaan [Peereboom et al. 2007]. Dit komt met name de boeren in de bollensector ten goede, aangezien zij nu nog jongere (en goedkopere) werknemers in kunnen huren voor het pellen van bloembollen aan de lopende band. De verplichting tot het vooraf afsluiten van een 'lopendebandovereenkomst' tussen werkgever, kind en ouder/voogd kwam in juli 2011 ook te vervallen, volgens de Minister van SZW, H.G.J. Kamp [MinSZW 2011], om de volgende reden:

“In de praktijk is gebleken dat dergelijke overeenkomsten nauwelijks tot stand komen en feitelijk slechts als administratieve verplichting worden gezien. Voor de bescherming van kinderen is deze bepaling niet noodzakelijk.”

Een dergelijke versoepeling van de NRK vond ook op 1 juli 2011 plaats. Naar aanleiding van het hoge aantal overtredingen in de horeca en supermarkten wat betreft de werk- en rusttijden van 15-

jarigen, werd het uiterlijke tijdstip van arbeid voor 15-jarigen verruimd van 19:00 tot 21:00 uur in de vakantieperioden. De Minister gaf als officiële reden voor de verruiming: 'In de praktijk is hier behoefte aan bijvoorbeeld bij de veranderde winkelsluiting bij supermarkten' [MinSZW 2011]. De Arbeidsinspectie [2011b] concludeerde letterlijk:

"Helaas moeten we constateren dat de situatie in de horeca in 2010 met een nalevingspercentage van 40% nog steeds slecht is. Het werken na 19:00 uur door 15-jarigen speelt hierbij een belangrijke rol. De Nadere Regeling Kinderarbeid (NRK) zal op een aantal punten worden aangepast. Een van de onderdelen is het uiterlijke tijdstip van arbeid voor 15-jarigen. Momenteel mag er tot 19:00 uur gewerkt worden, dat zal worden verruimd tot 21:00 uur. [...] De verwachting is dat deze wijziging betekent dat het aantal overtredingen afneemt."

De maatregel is simpel in zijn eenvoud: kinderarbeid kan op de meest eenvoudige manier worden teruggebracht door de regelgeving te versoepelen. De volgende maatregel die het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid aankondigde, was het stopzetten van de schoolvakantie-inspectie: 'In 2011 wordt geen inspectieproject uitgevoerd. Met voorlichting zal aandacht besteed worden aan het werk van kinderen en jeugdigen' [Arbeidsinspectie 2011b]. Dit alles gebeurde onder het mom dat kinderen van tegenwoordig zelfstandiger en assertiever zijn dan vroeger en dus meer eigen verantwoordelijkheid mogen krijgen over hun werktijden, aldus een woordvoerder van het ministerie van Volksgezondheid en Werkgelegenheid in een interview met de Volkskrant [Volkskrant 2011b].

Om de ergste vormen van kinderarbeid uit te bannen, en aan de verplichtingen van ILO-conventie 182 te voldoen, heeft Nederland in 2001 het Nationaal Actieprogramma Kinderarbeid opgesteld. Dit programma bestaat uit drie delen: A, B en C⁴. Deel A van het programma bevat onder andere de Arbeidstijdenwet, het landelijk project vakantie werk en de uitgaven van voorlichtingsbrochures voor scholieren, zoals de jaarlijkse brochure "Vakantiewerk" door het SZW en het arbo-informatieblad 'Jongeren' [Tweede Kamer der Staten-Generaal 2001]. Deel B richt zich op de bestrijding van seksueel geweld tegen minderjarigen in Nederland. Deel C richt zich op het internationale beleid inzake kinderarbeid wereldwijd.

Vooraf deel A is van toepassing op de bijbanen van de Nederlandse jeugd en het voorkomen van kinderarbeid in Nederland. Het landelijk project vakantiewerk werd tot en met 2010 ieder jaar in de zomervakantie, van juli tot september, uitgevoerd door de Inspectie SZW. Zij voerde circa 1000 inspecties uit in de sectoren waar naar verwachting een hoog percentage Door bezuinigingen van de Nederlandse overheid op de werkzaamheden van de Inspectie SZW werd besloten in 2011 het landelijk project vakantiewerk te stoppen. Er zijn in 2011 dan ook geen inspectieprojecten meer uitgevoerd op veilig werken onder jongeren in de vakantieperiode [Arbeidsinspectie 2011b].

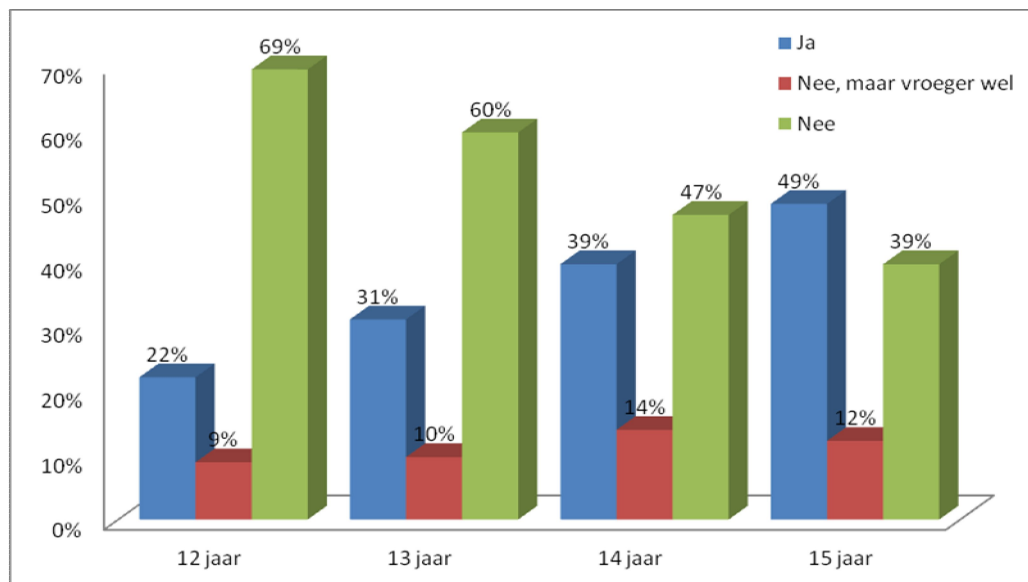
⁴ Kamerstukken II 2000-01 25 640, nr. 2 en Kamerstukken II 2000-01 25 640, nr. 4. Aangezien de Nederlandse regering ervan uit gaat dat de regelgeving voldoende voorziet in het bestrijden van de ergste vormen van kinderarbeid, richt het Nederlandse actieprogramma zich op het handhaven van de huidige regelgeving. Voor het binnenlands beleid ligt de nadruk op preventie, voorlichting en toezicht en voor het internationale beleid op de uitbanning van de ergste vormen van kinderarbeid.

1.4 Kinderarbeid in Nederland: omvang en spreiding

Uit eerder onderzoek, bijvoorbeeld de eerder aangehaalde rapportage van NIBUD, en uit anekdotische berichten is gebleken dat werk door kinderen veelvuldig voorkomt. In 2011 werd door IREWOC een representatief onderzoek gedaan in de klassen 1 tot en met 3, dus met een concentratie op 12- tot 15-jarigen. Dit is de leeftijdscategorie waar men volgens de wetgeving nog net niet en net wel lichte arbeid mag verrichten maar tevens ook leerplichtig is. Het aantal kinderen in de kwantitatieve steekproef was 2514, verspreid over 31 verschillende scholen die representatief zijn verdeeld over provincies, steden en dorpen, opleidingsniveaus, alsmede zwarte en witte scholen.

Uit het onderzoek (IREWOC 2012) blijkt dat betaald werk en klusjes in en om het huis gedaan door kinderen belangrijke fenomenen zijn in Nederland. Van alle kinderen had 37% ten tijde van het onderzoek een betaald baantje en verder had 12% in het verleden een baantje gehad. In de steden ligt dat percentage lager (27%), op het platteland iets hoger (42%). Opmerkelijk is wel het verschil tussen autochtone en allochtone kinderen: respectievelijk 43% en 19% van de kinderen had een baantje. Opvallend in de verschillen is ook dat kinderen met 2 werkende ouders duidelijk vaker baantjes hebben dan kinderen van werkeloze ouders. Een voor de hand liggende verklaring zou het gebrek aan arbeidsethos kunnen zijn. Een meer voor de hand liggende verklaring is het zwakker sociaal netwerk van de allochtone bevolking en van gezinnen met een lage economische binding waardoor kennis van en toegang tot banen minder evident zijn.

Grafiek 1. Wel of geen bijbaan, naar leeftijd (alle ondervraagde kinderen - 12 t/m 15 jaar)

Bron: IREWOC 2012

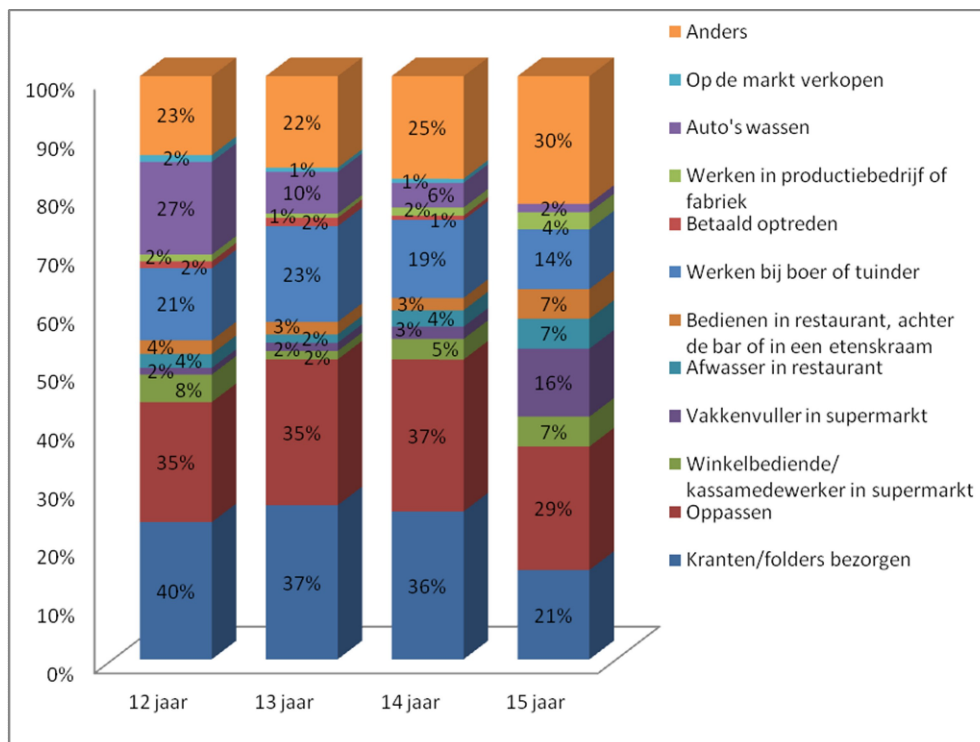
Bij het verkrijgen van een baantje maken kinderen vaak gebruik van hun sociale netwerk. De helft van de werkende kinderen is in dienst bij familieleden of bekenden: 19% werkt voor één of beide ouders of zijn/haar opa of oma, 17% werkt voor een kennis van de ouders, 16% werkt voor een kennis van hem/haarzelf, 8% werkt voor een oom of tante en 2% werkt voor een oudere broer of zus. Het is dus niet vreemd dat juist de kinderen met een dunner sociaal netwerk - allochtone kinderen en kinderen met werkloze ouders - minder vaak een baantje hebben dan andere kinderen.

Naarmate kinderen ouder worden, werken zij minder vaak in dienst van hun ouder(s). Waar 31% van de 12-jarigen voor zijn/haar ouder(s) werkt, is dit bij de 15-jarigen maar 14%. Kinderen gaan dan juist steeds vaker werken voor een persoon die zij nog niet kenden: 59% van de 15-jarigen versus 35% van de 12-jarigen. Vooral voor de jongere kinderen zijn dit verontrustend hoge cijfers.

Kinderen doen voornamelijk aan oppassen (34%) en folders bezorgen (32%). Daarna komen werk in de landbouw (19%), auto's wassen en vakkenvullen (beide 7%), detailhandel, horeca, schoonmaken en werk in de industriële sector.

Naarmate kinderen ouder worden gaan zij logischerwijs vaker vakkenvullen in de supermarkt: van de 12- en 13-jarigen doet 2% dit werk, van de 14-jarigen 3% en van de 15-jarigen 16%. Deze grote sprong van 3% naar 16% heeft hoogstwaarschijnlijk te maken met de wettelijk toegestane leeftijd van 15 jaar waarop kinderen in de supermarkt mogen werken en de strenge controles door de Inspectie SZW die de afgelopen jaren in deze sector plaatsvonden. Ook afwassen en bedienen in restaurants wordt vaker door 15-jarigen dan door 12-jarigen gedaan (7% versus 4%). Oudere kinderen werken bovendien vaker in een productiebedrijf of fabriek: van de 12-jarigen 2% en van de 15-jarigen 4%. Deze cijfers laten echter ook zien dat een aantal kinderen van een te jonge leeftijd deze baantjes wel doen en daarmee de wet overtreden. Het zijn weliswaar lage percentages maar omgerekend naar concrete aantallen gaat het om vele duizenden kinderen.

Grafiek 2. Type baantjes, naar leeftijd (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

Bron: IREWOC 2012

In de landbouw en industriële sector is het vrijwel onmogelijk om afgeschermd van gevaarlijke machines en voertuigen te werken. Werk in de horeca is bijna altijd op plekken waar alcohol wordt geschonken en op plekken waar laat op de avond, in drukte en lawaai, gewerkt moet worden. Baantjes in deze sectoren zijn eigenlijk per definitie niet geschikt voor kinderen. Toch maakt de NRK een uitzondering voor werk op de boerderij die één geheel vormt met het woonhuis. Kinderen mogen hier werken, zelfs op schooldagen. En voor werk in de landbouw, aan de lopende band, is de wet versoepeld. Ook voor het werk in de horeca zijn de regels versoepeld: sinds de zomer van 2011 mogen kinderen tot 9:00 's avonds werken.

Typische kinderbaantjes, zoals folders bezorgen of oppassen, worden zelden tot nooit ter discussie gesteld. Maar kijkend naar de ervaring van kinderen kunnen we ons afvragen of deze baantjes wel zo geschikt zijn voor hen. Folderbezorging is misschien niet heel onveilig, maar wel zwaar, afhankelijk van weersomstandigheden, saai, eenzaam en draagt nauwelijks bij aan de ontwikkeling van kinderen. Oppassen op kleine kinderen is een grote last op de schouders van jonge kinderen, gebeurt vaak tot heel laat in de avond en kan het oppaskind in gevaar brengen.

1.5 Wetsovertredingen

Wetsovertredingen op gebied van minimumleeftijd en maximale arbeidstijden komen veelvuldig voor, zo blijkt uit de cijfers:

- 22% van de 12-jarigen heeft een baantje en 9% heeft een baantje gehad, terwijl op deze leeftijd nog helemaal niet gewerkt mag worden; veel van deze 12-jarigen zijn dus op nog jongere leeftijd begonnen met werk, veelal (op naam van hun ouders) als folderbezorgers. Van de 12-jarige kinderen werkt 7% zelfs meer dan 12 uur per schoolweek.
- Een aanzienlijk percentage (8%) van de werkende kinderen van 12 t/m 15 jaar overtreedt het maximum aantal werkuren (12) per schoolweek zoals beschreven in de Nadere Regeling Kinderarbeid: 5% werkt 12 tot 20 uur per week en 3% werkt zelfs meer dan 20 uur per week. Op zondagen wordt door 11% van de kinderen gewerkt, hoewel dit voor 13- en 14-jarigen verboden is. Ook verontrustend is dat 27% van de werkende kinderen weleens 's nachts (tussen 19:00 en 06:00) werkt.
- Ook in de zomervakanties wordt de wet overtreden. Kinderen van 13 en 14 mogen maximaal 7 uur per dag werken, kinderen van 15 jaar maximaal 8 uur per dag. Maar van de 12-jarigen werkt 2% meer dan 8 uur per dag, en van de 13-, 14- en 15-jarigen werkt 8% meer dan 8 uur per dag.

Omgerekend gaat het om vele duizenden kinderen die de wet overtreden in Nederland. Hierbij moet in acht genomen worden dat 12-jarigen volgens de NRK helemaal niet zouden mogen werken. Het feit dat zij werken, los van het aantal werkuren of het tijdstip, is op zichzelf al een overtreding van de wet.

Tabel 1. Wetsovertredingen: percentages & absolute aantallen (werkende kinderen - 12 jaar)

12-jarigen totaal: 202.955 werkend: 44.650 (22% van totaal)	Percentage	Aantal
Werkend	22% (van alle 12-jarigen)	44.650
5 tot 7 dagen per week	2%	893
meer dan 12 uur per week (schoolweek)	7%	3.126
Meer dan 8 uur per dag (zomervakantie)	2%	893
's Nachts (19:00 en 06:00)	16%	7.144
Op zondag	12%	5.358

Overtredingen te over dus, op verschillende gebieden, met name in de groep van 12-jarigen. De percentages zijn klein, maar de absolute getallen, berekend aan de hand van actuele cijfers van het aantal 12- tot 15-jarigen in Nederland⁵, laten zien dat het om vele duizenden of zelfs tienduizenden kinderen gaat, die betaalde werkzaamheden doen die op hun leeftijd streng verboden en mogelijk schadelijk zijn.

Tabel 2. Wetsovertredingen: percentages & absolute aantallen (werkende kinderen - 12 t/m 15 jaar)

Alle kinderen (12 t/m 15 jaar) totaal: 789.495 werkend: 292.113 (37% van totaal)	Percentage	Aantal
5 tot 7 dagen per week	3%	8.763
Meer dan 12 uur per week (schoolweek)	8%	23.369
Meer dan 20 uur per week (schoolweek)	3%	8.763
Meer dan 8 uur per dag (zomervakantie)	8%	23.369
's Nachts (tussen 19:00 -06:00)	27%	78.871
Op zondag	11%	32.132

Dit zijn onverwacht hoge percentages. In concrete aantallen uitgedrukt is er voldoende reden om zich op deze overtredingen te bezinnen. Op basis van dit onderzoek mogen we voorzichtig concluderen dat 45.000 12-jarige kinderen in Nederland werken en dat meer dan 20.000 al eens gewerkt heeft. Nog verontrustender is dat meer dan 3.000 van deze kinderen weleens meer dan 12 uur per week werken, hetgeen zelfs voor 13- tot en met 15-jarigen niet is toegestaan. Bijna 9.000 kinderen werken meer dan 20 uur per week tijdens de schoolweek en meer dan 23.000 kinderen

⁵ CBS StatLine: bevolking per maand; leeftijd, geslacht, herkomst, generatie. Cijfers per 1 september 2011. (Geraadpleegd via: <http://statline.cbs.nl>, 12 oktober 2011)

werken tijdens de schoolvakantie meer dan 8 uur per dag. Ook nachtwerk en zondagwerk, verboden door de wet, komen op nog grotere schaal voor.

Nog meer wetsovertredingen blijken uit de ervaringen van kinderen. Kinderen beginnen bijvoorbeeld in de landbouw of folderbezorging al met werken wanneer zij nog op de basisschool zitten. Oppassen, optreden en horecawerk doen kinderen tot veel te laat op de avond, waardoor zij slaapuren missen en moe in de schoolbanken zitten. Werk in de detailhandel gebeurt ook veel op tijden die niet toegestaan zijn, ook al is de branche formeel georganiseerd. Werk in de landbouw zorgt in drukke seizoenen voor veel te lange werkdagen en -weken. Zeker wanneer kinderen meerdere baantjes hebben werken zij vaak teveel uren. Van alle kinderen die werken vindt een hoog percentage zijn/haar werk vermoeiend (54%) of erg vermoeiend (9%). Klachten komen vooral voor in de landbouw, in de horeca en bij vakkenvullers.

Naast overtredingen op het gebied van minimumleeftijden en arbeidstijden komen er vele andere wetsovertredingen voor, zoals repeterend werk (al dan niet op basis van stukloon), zwartwerk, onderbetaling, werken met machines en voertuigen, werken in een onveilige werkomgeving, te grote fysieke belasting of psychosociale belasting (stress door agressie, geweld, intimidatie, werkdruk) en gebrek aan toezicht. Veel kinderen doen werk waar ongelukken bij kunnen gebeuren of waar hun veiligheid anderszins niet gewaarborgd kan worden, doorgaans onverzekerd en zonder toezicht of duidelijke voorlichting.

Baantjes zijn dus vaak een zware fysieke belasting, die risico's met zich meebrengt voor de lichamelijke en psychische ontwikkeling van het kind. Dit soort werk is duidelijk in strijd met artikel 32 van het door Nederland geratificeerde Kinderrechtenverdrag.

Regels worden dus veelvuldig overtreden, maar op sommige baantjes is ook geen enkele controle door de Inspectie SZW, zoals op oppassen of folderbezorging. Ook werk binnen het familiebedrijf lijkt meestal gepaard te gaan met overtredingen en risico's. De informele setting maakt dat er weinig toezicht en controle is.

Naast commercieel werk, is in het IREWOC (2012) onderzoek ook gekeken naar klusjes die kinderen, veelal onbetaald, doen in het huishouden: 87% van de kinderen doet klusjes, meestal huishoudelijk werk, boodschappen doen, helpen in de tuin of oppassen op jongere broertjes en zusjes; in mindere mate gaat het om auto's wassen, zieke familieleden verzorgen en (onbetaald) helpen in het familiebedrijf. Van alle kinderen doet 22% dit meer dan 1 uur per dag, de door de ILO gestelde norm. Dit komt vooral bij allochtone kinderen en kinderen van werkloze ouders veel voor. Deze kinderen, alsmede kinderen van eenoudergezinnen, lijken klusjes meer uit eigen beweging te doen, omdat ze dat willen en/of zich verantwoordelijk voelen. Ook deze klusjes, zo blijkt uit de ervaringen van kinderen, zijn niet onproblematisch: 67% van de kinderen die vaker dan 1 uur per dag klusjes doen, vindt klusjes vermoeiend, 20% heeft weleens lichamelijke klachten door de klusjes. Daarbij zegt 1 op de 5 kinderen minder tijd voor huiswerk te hebben door de klusjes en 1 op de 4 heeft minder vrije tijd.

Uit de ervaringen van kinderen blijkt dat klusjes een grote - en veelal stressvolle - belasting voor een kind zijn wanneer de thuissituatie onrustig of slecht is, een ouder ziek is of de zorg voor jongere broertjes of zusjes structurele vormen aanneemt. Kinderen doen dan - omdat het moet of omdat ze zichzelf verantwoordelijk voelen - meer dan zij eigenlijk aankunnen. Dit gaat ten koste van slaapuren en/of tijdsbesteding aan school, huiswerk, sociale contacten, sport en ontspanning. Uit een recent onderzoek van de Universiteit van Amsterdam [Trouw 2011] blijkt dat in Nederland

1 op de 4 jongeren opgroeit met een langdurig ziek familielid en dat meer dan 1 op de 10 jongeren die als mantelzorgers werken lichamelijke en psychische klachten hebben. De reorganisatie van de ziekenzorg zou, indien deze gepaard gaat met toenemende mantelzorg door kinderen, tot meer kinderarbeid kunnen leiden.

1.6 Ervaring met arbeid

Er is een verscheidenheid aan bijbaantjes, maar voor kinderen tot en met 14 jaar zijn er weinig mogelijkheden, zeker wanneer kinderen geen groot sociaal netwerk hebben. Ze hebben weinig andere opties dan oppassen, folders bezorgen of baantjes in de landbouw en de horeca. Juist baantjes die door jongste kinderen gedaan worden gebeuren vaak zonder enig toezicht en/of zijn lichamelijk erg zwaar.

Vaak gaat het om repeterend werk dat naast dat het een zware lichamelijke and psychische belasting is, ook nog eens niets bijdraagt aan de geestelijke of sociale ontwikkeling van het kind. Dat soort werk is daarom door de wet verboden.

Het leeraspect van ervaring met arbeid op jonge leeftijd mag niet weggevlakt worden. De leerzaamheid van het bijbaantje zou voorop moeten staan. Op basis van dat idee wordt werk door kinderen wel gedoogd, maar is er geen wettelijk minimumloon voor 13- en 14-jarigen. In de praktijk, zo leert de enquête, is dit leeraspect is in het algemeen heel ver te zoeken. In feite staat het belang van de werkgever voorop, die zoekt naar gedweë, goedkope, flexibele krachten. Leerzaam zijn de baantjes meestal niet: 39% van de werkende kinderen ervaart hun baantje niet als leerzaam. Veel baantjes worden als saai, eentonig en/of eenzaam ervaren. Het werk lijkt in het geheel niet bij te dragen aan de geestelijke of sociale ontwikkeling van het kind.

Hoe leerzaam is repeterend werk, zoals bollen pellen, fruit plukken, afwassen of folders rondbrengen? Ja, het kind leert wat het is om te werken en geld te verdienen. Maar een groot deel van dit leerzame aspect gaat verloren door het feit dat kinderen in dergelijke baantjes als het om geld gaat, meestal zwart werken en dus niets leren over contracten, belasting, loonstrookjes, rechten en plichten. En je kunt je ook afvragen in hoeverre een kind leert met geld om te gaan als het slechts € 2 of € 3 per uur verdient. Tegenwoordig kun je daar net een kop koffie voor kopen. De dure Playstations, Blackberries en iPhones waar kinderen hun geld het liefst aan uitgeven liggen ver buiten hun bereik, tenzij ze elke week een groot aantal uren werken.

De enquête wijst uit dat een kleine 40% van de werkende kinderen zijn/haar werk niet leerzaam vindt. Omgekeerd, hoe ouder een kind is, hoe meer hij/zij zegt veel te leren van zijn/haar werk, maar de percentages liggen laag (12% van de 12-jarigen versus 29% van de 15-jarigen). Dit heeft te maken met het type baantjes dat toegankelijk is voor oudere kinderen. Terwijl jonge kinderen vaak alleen in repeterende, saaie en weinig inhoudelijke baantjes terecht kunnen, zoals kranten bezorgen, kunnen zij hoe ouder ze worden, naar eigen mening, meer interessant en gevarieerd werk doen.

De belangrijkste motivatie voor kinderen om een bijbaantje te nemen -zie ook het volgende hoofdstuk- is overduidelijk het geld dat dit met zich meebrengt en de mogelijkheid om daardoor autonoom te participeren in de consumptiemarkt: zelf verdienen en zelf besteden en daardoor onafhankelijk worden van de volwassen wereld. Driekwart van de kinderen noemde als motivatie het verdienen van extra zakgeld om leuke dingen van te doen of om kleding en modeartikelen van

te kopen. Andere overwegingen werden genoemd en in alle gevallen kunnen meervoudige overwegingen een rol spelen, maar de eenduidigheid van de antwoorden mag tot de conclusie leiden dat kinderen vooral werken om het geld en dat andere, meer strategische overwegingen - het leren van een vak, ondervinden wat werken is, sociale vaardigheden opdoen, discipline leren, met geld leren omgaan - veel minder prominent aanwezig zijn.

Willen kinderen wel echt werken, als er geen drang zou zijn om geld te verdienen om te consumeren? In de enquête gaf 68% van de kinderen aan dat kinderen niet perse een bijbaantje zouden moeten hebben. Slechts 7% van de kinderen was het daar geheel mee oneens. Deze gegevens duiden er op dat het hebben van een baan als een verplichting wordt ervaren en niet echt als een vrije keuze.

Kinderbaantjes zijn heel dikwijls de banen die, ondermeer omdat ze laag betaald zijn, niet gewild zijn door volwassenen. Door de typering als 'kinderbaantje', het werk van kinderen niet als 'echt' werk te zien, wordt het werk goedkoper en onderbetaald. Door de drang tot consumptie die tegenwoordig al op jonge leeftijd aanwezig is, hebben kinderen behoefte aan een eigen inkomen en laten zij zich in met deze tweederangs banen. Het kind wil zelf werken en vindt dat hij/zij dat aankan en zelf moet kunnen bepalen.

Een risico van de bijbanen is dat er een conflict ontstaat met de overige tijdsbesteding van kinderen aan school, huiswerk en vrije tijd: 1 op de 4 kinderen zegt vaak (3%) of soms (23%) te weinig tijd voor huiswerk over te houden als gevolg van zijn/haar bijbaan. Naarmate kinderen ouder worden hebben zij vaker te weinig tijd voor huiswerk door hun werk. Kinderen gaan naarmate ze ouder worden meer dagen per week werken, maar hebben tegelijkertijd meer huiswerk en een toenemende schooldruk. In het onderzoek is niet gekeken naar de gevolgen voor de schoolresultaten maar verontrustend is wel het simpele gegeven dat bijvoorbeeld een derde van de 15-jarigen, die in een heel cruciaal moment van hun ontwikkeling zitten, aangeeft minder tijd voor schoolse activiteiten te hebben. Bijna een derde van alle kinderen was het bovendien eens met de stelling dat werken een slechte invloed heeft op schoolprestaties.

Welke verantwoordelijkheid hebben ouders en werkgevers? De meeste ouders vinden het goed dat hun kind werkt, maar ongeveer 9% van de kinderen gaf aan dat zij niet weten wat hun ouders ervan denken. Het werk van kinderen, en de risico's die het met zich brengt, blijken dus niet altijd onderwerp van gesprek te zijn. De veiligheid van hun kind en de zorg om goed onderwijs staat blijkbaar niet altijd voorop. Wetten - en controle - zijn dus nodig. Het geven van voorlichting en onderzoeken van meldingen van misstanden, waar de focus van de Inspectie SZW tegenwoordig ligt, kan overtredingen van de wet en gevaarlijke situaties waarin kinderen werken niet voorkomen. De Inspectie SZW controleert veel van de bijbaantjes niet eens. Ze richten zich vooral op het geven van voorlichting over wetgeving en veiligheid aan werkgevers. Maar daarmee gaan zij ervan uit dat werkgevers de beste bedoelingen hebben. Gezien de vele wetsovertredingen lijkt dit erg onwaarschijnlijk. Het beleid gaat er gemakshalve van uit dat kinderen 'assertiever' zijn geworden, hun rechten eisen en niet met zich laten sollen. Daarvan is in het vooronderzoek weinig gebleken.

Ouders en werkgevers houden zich ook niet aan de regels en nemen soms zelfs doelbewust maatregelen om deze te ontduiken. De overheid breidt mogelijkheden tot werk alleen maar uit, zonder eerst te onderzoeken of versoepeling van de wet wel gewenst is en het welzijn van het kind niet schaadt.

Wetsovertredingen komen veelvuldig voor bij kinderbaantjes. Hieraan zijn verschillende risico's verbonden. Maar overtredingen zijn er in gradaties. Niet iedere overtreding is even ernstig en niet in ieder geval komen evenveel overtredingen voor. Wat zijn de effecten van kinderbaantjes op kinderen? Wanneer kan er worden gesproken van schadelijke kinderarbeid of van uitbuiting? Wat zijn de directe en indirecte gevolgen voor schoolprestaties. Op deze vragen zullen de volgende hoofdstukken dieper ingaan.

Hoofdstuk 2

Motivatie om te gaan werken & Mate van onvrijheid

Samenvatting

Het economische aspect van werk is de belangrijkste motivatie voor kinderen om te gaan werken, maar ook het sociale en leerzame aspect, verveling en gewoonte kunnen een rol spelen. Hoewel men doorgaans benadrukt dat werk gedaan door 12- tot en met 15-jarigen in Nederland gebeurt op vrijwillige basis, zijn er in veel gevallen (onderliggende) aspecten te zien die de vrijheid van kinderen in de keus om te werken beperken. Met name commerciële druk, groepsdruk, de drang tot zelfstandigheid, druk van ouders en van sociale normen spelen hierbij een rol.

Uit eerder onderzoek van IREWOC [2012] is gebleken dat een groot deel van de 12- tot en met 15-jarigen in Nederland een baantje heeft. Hoewel er voordelen zitten aan werken, bestaan er bij de meeste baantjes een groot aantal nadelen, wetsovertredingen en risico's. Folders of kranten bezorgen, het op één na meest gekozen baantje, wordt zeer laag gewaardeerd omdat het saai en eenzaam werk is. Andere baantjes, bijvoorbeeld in de landbouw of in supermarkten, ook gedaan door een groot percentage kinderen, zijn veelal zwaar en repeterend. Veel van de zogenaamde kinderbaantjes, zo beschreef het onderzoek, lijken helemaal niet zo geschikt te zijn voor kinderen en niet zo leerzaam als vaak gedacht wordt. Het werk wordt vaak niet als leuk ervaren en er kleven vele nadelen aan.

Toch werken deze kinderen en de voor de hand liggende vraag is: waarom? In tegenstelling tot werkende kinderen in ontwikkelingslanden, werkt het merendeel in Nederland niet uit economische noodzaak of onder dwang van ouders of derden. Om erachter te komen wat hen dan wel drijft om naast een druk schoolprogramma en, in veel gevallen, sportieve en sociale activiteiten, ook nog een bijbaan te nemen, werd zowel in de enquête als tijdens individuele, groeps- en klasseninterviews gevraagd wat de kinderen motiveerde om te gaan werken.

In dit hoofdstuk zullen de belangrijkste motivaties van kinderen worden toegelicht. Evenals uit de kwantitatieve gegevens blijkt uit de kwalitatieve gegevens dat verschillende aspecten, zoals het economische aspect, het sociale aspect en het leeraspect van werk een rol kunnen spelen bij de motivatie van kinderen. De belangrijkste is echter duidelijk het economische aspect 'geld verdienen'. Onderliggende factoren die een directe of indirecte rol spelen bij de beslissing om te gaan werken, zoals gewoonte en traditie binnen het gezin, de rol van ouders en leeftijdsgenoten, alsmede de rol van verveling en gebrek aan alternatieve tijdsbesteding, zullen ook worden behandeld.

Duidelijk zal worden dat de hedendaagse consumptiemaatschappij waarin kinderen opgroeien van grote invloed is op hun keuze om te gaan werken. Twee gelijkoplopende processen dragen daaraan bij. Het aanhoudende bombardement van beelden en boodschappen die producten aanprijzen, en een levensstijl die daarmee kan worden waargemaakt, maken dat kinderen autonome consumenten worden. Ouders beladen de kinderen met een eigen verantwoordelijkheid: voor het realiseren van die levensstijl dient er geld verdiend te worden. Door individualisering lijken kinderen zicht steeds

meer in de wereld van volwassenen te begeven. De druk die op hen wordt gelegd door de commerciële omgeving en de wens om onafhankelijk van de volwassen wereld te worden, maken dat kinderen op zoek gaan naar een eigen inkomen. Deze factoren, gepaard met sociale druk en druk van ouders, maken dat men zich af kan vragen: hoe vrij is de keus van kinderen om te gaan werken eigenlijk?

2.1 Het economische aspect als motivatie

Kinderen werken meestal om het geld, zo illustreren de volgende drie voorbeelden:

Interviewer: "Jullie vinden alle drie dat je te weinig betaald krijgt als vakkenvuller, waarom doe je het dan toch?"

Emiel, Peter, Arthur: "Omdat je geld wilt!"

Peter: "ja, nou okay, het moet natuurlijk niet echt saai zijn, maar als het goed verdient ben ik er gauw tevreden mee" (Emiel (15), Peter (15), Arthur (15) - vakkenvullers).

Interviewer: "Je hebt een baantje als tuinman. Je houdt van tuinieren?"

Jongen: "Nee, ik hou van geld! [klas lacht] Ik krijg € 5,00 per tuin. Dat vind ik normaal eigenlijk, voor minder doe ik het niet" (Jongen tijdens klassengesprek 3 VWO).

"Toen ik 12 was, vroegen mijn ouders of ik bij een kennis wilde werken. Dat wilde ik wel. Ik weet niet, gewoon voor geld, gewoon om dingen te kopen. Niet werken is voor mij geen optie, dan verdien ik niks. Daar heb je dan ook niet zo veel aan. Zakgeld alleen is te weinig. Dan moet ik zeker het hele jaar doen met € 5,00. Nou, dat gaat niet lukken" (Mees, 13 - bollen pellen).

Uit de statistieken [IREWOC 2012] bleek al dat de belangrijkste motivatie voor kinderen om een bijbaantje te nemen overduidelijk 'geld verdienen' is. Driekwart van de ondervraagde kinderen (76%) antwoordde te werken om een extra zakcentje te verdienen. In de interviews werd geld verdienen doorgaans als eerste reden genoemd om een baantje te zoeken. Vaak kunnen kinderen niet eens duidelijk omschrijven waarom geld belangrijk voor hen is. Geld verdienen en consumeren aan sich lijken belangrijke idealen van 12- tot en met 15-jarigen in Nederland. Door geld te verdienen maken kinderen zich volwassener. Net als volwassenen kunnen zij werken en autonoom uitgaven doen.

Ook bij niet-werkende kinderen ligt de focus op geld verdienen. Van de kinderen die niet werken, maar wel graag een baantje zouden willen hebben, geeft meer dan de helft (54%) als motivatie het verdienen van geld. Op de vraag aan niet-werkende kinderen waarom zij denken dat andere kinderen wel werken, antwoordde vrijwel ieder van hen (96%) 'om extra zakgeld te verdienen'. Bovendien lijken kinderen steeds vaker zaken in geld uit te drukken, ook activiteiten die tot normale gezinsverplichtingen kunnen worden gerekend. Verschillende kinderen vertelden tijdens interviews: "ik doe alleen klusjes in huis als ik er geld voor krijg." Deze houding wordt bevestigd door docenten:

"Alles draait tegenwoordig om geld bij die kinderen. Als je ze na de les vraagt om de stoelen op tafel te zetten, is het antwoord: 'hoeveel krijg ik daarvoor?'" (docente in Eindhoven).

Geld verdienen en op die manier zelfstandig toegang krijgen tot de consumptiemarkt staat dus al op jonge leeftijd hoog op de agenda. Dit is opvallend, gezien het feit dat het merendeel van de kinderen in Nederland niet echt eigen geld nodig lijkt te hebben. Zij worden in het algemeen niet gedreven door armoede en de noodzaak bij te dragen aan het gezinsinkomen of aan de betaling van kindgerichte activiteiten. Kinderen geven hun verdiende geld niet uit aan basisbehoeften of andere noodzakelijke uitgaven. Uitgaven voor school, sport en openbaar vervoer komen nog voor rekening van de ouders.

De statistieken bevestigen de veronderstelling dat het niet de armoede is die kinderen tot werk aanzet: onder allochtone kinderen, kinderen uit eenoudergezinnen en kinderen uit gezinnen met één of twee werkloze ouders blijken werkende kinderen ondervertegenwoordigd te zijn. Het merendeel van de werkende kinderen komt dus niet uit de over het algemeen minder bedeelde gezinnen, maar juist uit de autochtone middenklasse [IREWOC 2012]. We kunnen dus aannemen dat kinderen in Nederland, met uitzondering van een enkeling waar we later op terug zullen komen, niet werken uit economische noodzaak.

Toch spelen economische overwegingen een belangrijk rol wanneer kinderen beslissen om een baantje te nemen. Het extra zakcentje dat ze verdienen is niet bedoeld voor basisbehoeften of noodzakelijke dingen, maar voor de zogenaamde 'extra's'. Het draait om geld voor luxe- of hobbyartikelen of vrijetijdsactiviteiten. Kinderen geven hun geld uit aan snoep, frisdrank, snacks, sieraden, kleding, elektronica en computergames, schaalmodelvoertuigen of aan uitgaan, kermis en andere activiteiten. Ook sparen ze het soms op voor grotere uitgaven, bijvoorbeeld voor een mobiele telefoon, spelcomputer of scooter. Blackberries, iPhones, Playstations en Nintendo DS werden in bijna ieder gesprek genoemd.

Veel kinderen geven aan het geld niet echt nodig te hebben. Maar wanneer ze de beschikking over geld hebben, consumeren ze ook, ongeacht of ze spullen nodig hebben. Het gevolg is dat ze, zoals Clarissa (14), veel geld verspillen aan spullen die ze weinig of nooit gebruiken. Clarissa heeft een folderwijk, waarmee ze 22 euro per maand verdient. Daarnaast past ze op bij verschillende families.

"Ik werk voor het geld, voor de extra kleine dingetjes. Ik heb bijvoorbeeld nieuwe stelten, een éénwieler en een Nintendo DS gekocht. En al die dingen gebruik ik niet meer. Ik koop gewoon heel veel rotzooi. Ik heb laatst ook een OV-chipkaart gekocht. Normaal betalen mijn ouders die, maar ik ben hem nu al 5 keer kwijtgeraakt, dus ik dacht: ik koop hem nu zelf maar."

Een jaar later, wanneer Clarissa 15 is, lijkt ze nog steeds op dezelfde manier met haar geld om te gaan. Ze bezorgt inmiddels geen folders meer, maar past nog steeds op.

"Ik ga wel weer een baan zoeken, want ik heb geld tekort. Ik heb geloof ik nog maar € 50,00 op mijn rekening. Ik heb een paar dingen gekocht, zoals kleurlenzen, mascara en we waren bij de McDonalds eten en toen heb ik getrakteerd. Ik heb meestal wel genoeg geld, maar soms heb ik een week dat ik heel veel van die troepdingen ga kopen, magazines bijvoorbeeld. En ik heb een keer een navelpiercing gekocht, alleen mag ik nog geen navelpiercing [lacht]."

Geldverspilling of niet, Clarissa ervaart haar uitgaven zelf wel als noodzakelijk, want ze zoekt opnieuw naar werk, zodat ze haar levensstijl in stand kan houden.

Deze autonome kinderklanzie vertegenwoordigt een aanzienlijke consumentenmarkt. Scholieren van 12 t/m 18 jaar geven steeds meer uit, zo blijkt ondermeer uit onderzoeken van het NIBUD [2009, 2011]. Ten opzichte van 2009 waren de inkomsten van kinderen in 2011 gedaald. Desalniettemin is er nog steeds een stijging in hun uitgaven. Ze geven per maand gemiddeld € 113,00 uit.

2.1.1 Commerciële druk

Het individuele en sociale leven van kinderen en jongeren in Nederland wordt meer en meer beheerst door geld. De invloed van de hedendaagse consumptiemaatschappij komt hier duidelijk tot uiting. De drang om zelf ook te consumeren en in het bezit te komen van deze goederen begint op steeds jongere leeftijd. Het sociale leven van kinderen speelt zich meer en meer af in omgevingen waar kan worden geconsumeerd, zoals pretparken, de kermis, bioscoop, het winkelcentrum, het café etc. Het uitgeven van geld wordt bovendien steeds gemakkelijker gemaakt, bijvoorbeeld door webshops op het internet. Kinderen maken daar volop gebruik van. Volgens het NIBUD koopt maar liefst 53% van de 12-jarigen al weleens iets op het internet [2011].

Deze drang tot consumeren wordt al op jonge leeftijd aangewakkerd. Van kleins af aan groeien kinderen op met reclame voor consumptiegoederen die ze op straat, op tv, op school, via magazines en in toenemende mate via internet en smartphones aangereikt krijgen. Merkgevoeligheid wordt al op jonge leeftijd gewekt. Deze commerciële druk is van grote invloed op de jonge consument. Kinderen zijn makkelijk te overtuigen dat zij de nieuwste telefoon en spelcomputer of de laatste mode nodig hebben om erbij te horen.

De drang tot consumptie is wijdverbreid, maar afhankelijk van het (aangeleerde) reflectievermogen zijn sommige kinderen ontvankelijker voor beïnvloeding door reclame. Tim (15) is zo een jongen die geen weerstand lijkt te kunnen bieden aan de steeds nieuw op de markt verschijnende elektronica. Hij heeft als sinds hij op de basisschool zit baantjes als folder- of krantenbezorger, terwijl hij bezorgen eigenlijk maar "stom werk" vindt, met name als het slecht weer is. Gemiddeld verdient hij met het bezorgen € 60,00 per maand, al kan dit ook weleens slechter uitpakken (€ 48,00). Daarnaast verdient hij bij met bijbaantjes in de supermarkt en bij de drukkerij waar zijn moeder werkt nog € 65,00 tot € 100,00 per maand. Ondanks dat Tim het bezorgen vervelend vindt, wil hij het blijven doen, omdat hij het gevoel heeft nieuwe spullen nodig te hebben:

"Ik wilde een baantje, omdat ik het altijd mooi vindt om de nieuwste dingen te hebben, en dat kost geld. Toen ik 12 was dacht ik: ik wil echt een laptop! En nu heb ik er één. Ik had allemaal van die oude dingen van de rommelmarkt en toen dacht ik: dat wil ik echt niet! Mijn oude tv en computer waren hartstikke langzaam, dus ik dacht: ik moet nieuwe spullen hebben. Maar mijn moeder gaat dat niet betalen. Dus toen nam ik een baantje. Ik merk echt dat ik nu veel meer dingen kan kopen: een nieuwe tv, radio, een nieuw drumstel. Ik heb ook een scooter gekocht, dus mijn geld gaat wel snel op de laatste tijd."

Ook voor Levi (15) is het verlangen naar de nieuwste elektronica de belangrijkste reden om te werken als vakkenvuller, ondanks dat hij het werk soms als zwaar en stressvol ervaart.

"Ik ben bij de supermarkt gaan werken, zodat ik wat extra geld heb, wat meer dingen kan kopen voor mezelf. Ik ben elektronicaverslaafd. Als ik op mijn iPhone uitgekeken ben, koop ik weer een nieuwe. Als m'n computer ook maar een klein mankementje heeft, koop ik weer een nieuw onderdeel, dus dat kost redelijk wat geld."

2.1.2 Groepsdruk

Waarom denken kinderen al deze nieuwste snufjes en laatste mode nodig te hebben? Naast reclame die hen dat laat geloven, hebben kinderen, en zeker pubers, de behoefte om 'erbij te horen'. Wanneer leeftijdsgenoten bepaalde spullen hebben, willen ze deze ook. Om bij een vriendengroep te horen, is het hebben van bepaalde luxeartikelen zoals hippe kleding, technologische snufjes, maar soms ook sigaretten en drank, van groot belang. Gezien het feit dat ouders dergelijke zaken meestal niet betalen, is het hebben van eigen geld voor kinderen een vereiste om aan deze spullen te komen. Rick (13), bijvoorbeeld, vindt zijn baantje als folderbezorger niet leuk. "Folderen doe je alleen voor het geld", stelt hij. Op de vraag waarom geld zo belangrijk voor hem is, antwoordt hij:

"Als je geen geld hebt en je wilt iets kopen, omdat iedereen dat heeft, dan kun je het niet kopen. Als je dan gewoon zelf geld hebt, kun je het ook kopen. Anders moeten je ouders dat betalen."

Ook bij Ayse (15) klinkt het verlangen om erbij te horen. Ze werkt al sinds haar 13^e in de horeca. Hoewel zij meerdere slechte ervaringen op haar werk gehad heeft en zeer veel werkt, wat volgens haarzelf regelmatig tot overbelasting leidt, weegt de behoefte aan eigen geld zwaarder.

'Ik wilde gewoon eigen geld verdienen. Mijn moeder heeft een uitkering. Ik kan nooit dingen kopen die ik echt wil. Ik moet steeds kijken wat goedkoop is. Nu wil ik gewoon echt met mijn eigen geld, want ik zie andere mensen steeds nieuwe dingen kopen, tassen en zo, en ik kan dat niet. En ik spaar ook, om een leuke vakantie te hebben dit jaar. Want ik heb al 2 jaar saaie vakanties gehad. Ik wil naar vriendinnen met de bus, dat kost geld. Ik wil mooie spullen kopen."

Inderdaad moet ook voor veel van de activiteiten die jongeren met elkaar ondernemen betaald worden, zoals voor uitgaan, met het openbaar vervoer naar de stad gaan, naar een pretpark gaan of videospelletjes spelen.

"Je kan ook wel leven van je zakgeld, maar dan moet je steeds een maand wachten, dus daarom ben ik ook gaan folderen. Nu geef ik mijn geld uit aan bijvoorbeeld een Xbox. Dan kan ik ook tegen mensen spelen die in China zitten, maar dat kost dan wel geld. Bij een Playstation 3 is dat gratis, maar mijn buurjongens hebben allemaal een Xbox, dus als ik dan een Playstation zou kopen, kan ik niet met hun spelen" (Luuk, 13 - werkt sinds zijn 11^e in de bollensector en bezorgt folders).

Dat je ziet dat je geld verdient en er leuke spullen van kunt kopen is wat ik leuk vind aan werken. Ik krijg wel zakgeld, €5,00 per week, maar ik doe aan vissen met vrienden. Daar moet je spullen voor kopen, dus dan is zakgeld niet genoeg" (Stijn, 16 - werkte op zijn 15^e 20-30 uur per week in onder andere eens slachthuis, een snackbar en in de bollensector).

Hoewel de zaken waaraan kinderen hun geld uitgeven niet noodzakelijk zijn om te kunnen leven, worden ze door veel kinderen wel ervaren als noodzakelijk. Producten kunnen fysiek noodzakelijk zijn, hetgeen het geval is met veel kinderarbeid in ontwikkelingslanden, maar ze kunnen ook sociaal noodzakelijk zijn om mee te kunnen in de sociale omgeving. De deprivatie van het niet hebben van een mobieltje of het niet dragen van de juiste kleren, leidt, in de optiek van menig kind tot marginalisatie en uitsluiting. Daarom willen kinderen (zelfstandig) dingen kunnen kopen en op die manier sociaal ingebed blijven.

2.1.3 Groeiende behoefte aan geld en zelfstandigheid

Naast het verlangen naar geld om te kunnen consumeren, speelt het verlangen naar onafhankelijkheid en zelfstandigheid een belangrijke rol voor veel kinderen die geld verdienen als motivatie om te werken geven. Met name met de intrede van de pubertijd ontstaat een groeiende behoefte aan (eigen) geld. Kinderen in de leeftijd 12 t/m 15 jaar beschouwen zichzelf bovendien niet meer als 'kind' en zetten zich af tegen (de invloed van) volwassenen. De groeiende geldbehoefte wordt door het geefgedrag van ouders niet beantwoord. Wanneer kinderen vragen om dure spullen en of kleding, zeggen zij: "ga er maar voor werken dan". Dit zijn enkele van de uitspraken die we veelvuldig tegen kwamen:

"Als ik blut ben, ga ik geld aan mijn ouders vragen. Dus ze zeggen dan: 'als je geld wil, ga je er maar voor werken' (Luna, 13 - folderwijk).

"Ik hou niet zo van folderen, ik vind het een beetje rotwerk. Maar goed, als het iets verdient... Anders ga ik zitten zeuren dat ik zakgeld nodig heb. Dan zeggen mijn ouders: 'ga maar werken, dan kun je het kopen.' Ze zouden het ook goed vinden als ik niet zou werken, maar dan zeggen ze: 'we geven niet meer zakgeld. Dus als je meer geld wil hebben, moet je zelf maar iets regelen. Dan moet je niet bij ons aankomen.' Ik denk dan: doe, ik heb wel geld nodig! Dus dan maar een baantje erbij" (Richard, 14 - werkt bij een autogarage en vertelde eerder dat hij werkt om een telefoon met abonnement te kunnen aanschaffen).

"Meestal gaan ze een beetje opdringen dat we moeten werken eigenlijk. Dan zeggen ze: 'je moet je eigen centen verdienen om dingen te kopen' (Mees, 13 - pelt bollen sinds zijn 12e).

"Als je iets wilt doen, bios of zo, dan moet je daarvoor toch betalen. En het is niet dat je steeds kunt vragen bij je ouders. Die zeggen op een gegeven moment: 'je kunt wel steeds geld uitgeven, maar we blijven niet betalen.' Ze betalen wel dingen, maar je krijgt natuurlijk niet alles wat ik leuk vind. Dus dan moet je het maar zelf betalen" (Meisje, VWO3 - oppassen).

Logischerwijs ervaren kinderen een groeiende behoefte aan vrijheid, zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Eigen geld en het zelfstandig kunnen uitgeven daarvan is voor hen noodzakelijk. Veelal geven ze aan het vervelend te vinden hun ouders om geld te moeten vragen, of toestemming te vragen om dingen te kopen of te gaan doen. Er is een neiging tot zakelijke onthechting; de hiërarchische macht van de ouders kan makkelijker ondergraven worden als de kinderen zelfstandig toegang hebben tot geld. Kinderen kunnen dan onafhankelijk van hun ouders beslissingen nemen over hun uitgaven en hun activiteiten en willen zelf kunnen bepalen wat ze nodig hebben. Dit kan een reden zijn om te gaan werken.

"Ik vond 11 wel een goede leeftijd om te beginnen met werken, want dan ga je naar de eerste klas en dan wil je mooie kleren kopen en zo. Het is toch anders als dat je het van je ouders krijgt. Dan zeggen ze van: 'nou, dit is wel genoeg' terwijl ik vind van niet. Als ik zelf verdien, kan ik meer kopen en zelf beslissen wat ik ermee doe" (Marianne, 12 - pelt sinds haar 11^e bollen).

"Ik zou wel een baantje willen. Extra centjes verdienen. Ik heb wel genoeg, maar hoe meer hoe beter. Dan kan ik voor duurdere dingen sparen, voor merkkleding of een iPhone. Het is toch veel leuker om het zelf te kopen dan om het te krijgen van je ouders? Ik heb al

meer dan genoeg gehad. Ik wil ook een beetje zelf kopen. Dat is belangrijk, dan ben je er zuiniger op. Spullen van je ouders maak je meteen kapot” (Jamal, 14 - heeft nog nooit gewerkt, maar zoekt naar een folderbaan).

“Het geld kan ik gebruiken om te sparen voor een reis naar Bonaire naar mijn zus in de zomervakantie. Als ik daar zelf heen ga, dan vind ik ook wel dat ik het zelf moet betalen” (Arinda, 14 - bollen pellen)

“Ik wil niet te veel van mijn ouders bietsen en als ik dan toch ergens naartoe wil dan wil ik het liever zelf betalen. Gewoon, dan heb je je eigen geld en kan je eigen dingen gaan doen. Mijn ouders betalen wel mijn kleding, maar ik wil gewoon af en toe iets aparts halen. Dan vinden je ouders het niet leuk en dan denk ik: maar ik vind het toch leuk. Dan kan je het toch kopen. En ja, als je fouten maakt leer je daarvan” (Fabiana, 14 - werkt soms bij haar oom in restaurant en zoekt naar een extra baantje).

“Ik wilde wel mijn eigen geld verdienen. Ik krijg wel genoeg, maar ik vind dat ik ook gewoon zelf mijn eigen dingen moet betalen, dat ik moet leren om met geld om te gaan. Later moet je het ook allemaal zelf doen. Dan heb je ook niet je ouders die alles voor je doen. Gewoon je eigen leven rustig opbouwen” (Tabitha, 15).

Kinderen willen (en krijgen) dus steeds vroeger toegang tot de wereld van volwassenen. Tevens lijken ouders, naarmate hun kind ouder wordt, meer (financiële) zelfstandigheid van hen te verwachten. Dit is voor hen een reden om hun kinderen te laten werken. Ouders die zelf dure telefoons en spullen in huis hebben, kunnen wanneer hun kinderen om dezelfde zaken vragen niet aankomen met het argument “daar hebben we geen geld voor”. Toch willen ze hun kinderen de waarde van spullen en van geld bijbrengen. Een bijbaantje biedt dan uitkomst.

Box 1. Mobiele telefoons en abonnementen

Telefoon toestellen en de bijbehorende abonnementen zijn een grote kostenpost en voor veel kinderen een reden om te gaan werken. Kijkend naar het belang van mobiele telefoons voor kinderen van 12 tot en met 15 jaar komen commerciële druk, groepsdruk en het verlangen naar zelfstandigheid ieder zeer duidelijk tot uiting. Het hebben van een telefoon is voor kinderen van levensbelang om te kunnen participeren in het sociale leven vandaag de dag.

Mobiels en smartphones

Nagenoeg ieder kind heeft tegenwoordig een mobiele telefoon (91% van de 12-jarigen tot 98% van de 15- en 16-jarigen [NIBUD 2011]). Volgens Duimel et al [2012] kan 63% van de 8- tot 18-jarigen internetten met de telefoon en heeft 45% een smartphone. Wanneer kinderen naar de middelbare school gaan is volgens hen een duidelijk keerpunt zichtbaar. Vanaf 12 jaar hebben kinderen veel vaker een mobiel of smartphone dan jongere kinderen. Deze is niet zozeer bedoeld om contact met ouders te onderhouden, maar wordt vooral gebruikt voor contact met leeftijdsgenoten. Het gebruik neemt bovendien toe.

De tijd dat telefoons enkel nog bedoeld waren om te bellen lijkt voorbij. De nieuwe generatie smartphones met internet bieden de mogelijkheid om naast bellen en sms-en, agenda's bij te houden, haarscherpe foto's en video's te maken, muziek aan te schaffen en te beluisteren,

routebeschrijvingen en andere informatie op te vragen, barcodes op reclameposters te scannen, sociale media te onderhouden en online games te spelen. De mogelijkheden breiden zich, door continue ontwikkeling van nieuwe applicaties, in snel tempo uit.

Kinderen willen blijkbaar snel toegang hebben tot die snufjes. Volgens het NIBUD vindt 48% van de scholieren een nieuw telefoontoestel belangrijk en heeft 8% altijd de nieuwste modellen [2011]. Het hebben van de nieuwste telefoon is voor kinderen belangrijk vanwege de "handige functies" en lijkt bovendien bij te dragen aan status. Een goedkope telefoon wordt geassocieerd met 'arm zijn'.

"Ik heb een HTC. Die is wel € 600,00, maar ik kon hem van m'n zus overnemen voor € 150,00. Een telefoon is belangrijk, want mijn moeder wil graag dat ik bereikbaar ben. En verder is het gewoon luxe. Ik heb er veel contact met vriendinnen mee, iedereen heeft een telefoon. Als ik er geen zou hebben, zou ik het wel saai vinden. Een meisje uit onze klas heeft een goedkope mobiel, waar ze eigenlijk alleen mee kan sms-en en bellen, omdat ze thuis niet een van de rijksten zijn. Daar zou ik best moeite mee hebben, als ik zo'n mobiel had. Je moet er wel mee kunnen internetten" (Mirna, 14 - folderbezorgster).

Telefoonfabrikanten spelen in op de hype door aan de lopende band nieuwere modellen op de markt te brengen, en door de mogelijkheid te bieden laptops en andere apparatuur met elkaar te synchroniseren. Heb je een computer van Apple, dan is het zeer handig, en dus verleidelijk, ook een iPod, iPhone en iPad van Apple aan te schaffen. Richard (14), bijvoorbeeld, werkt in de autogarage van zijn vader. Omdat er steeds minder werk voor hem is, zoekt hij een extra baantje. Hij wil sparen voor een smartphone met abonnement, al lijkt hij deze eigenlijk niet echt nodig te hebben. Toch blijken nieuwe technologische snufjes dermate aantrekkelijk, dat kinderen er moeilijk weerstand aan kunnen bieden.

"Ik heb het niet echt nodig, maar het is wel fijn om te hebben. Ik heb al wel een iPod waarmee ik kan chatten. Maar ik vind het toch wel belangrijk om een Blackberry te hebben. Die heeft een handig toetsenbord. Zo duur is die ook weer niet, maar € 90,00 of € 100,00. Maar ja, bellen doe ik weinig dus, eigenlijk heb ik genoeg aan een iPod. Maar mijn ouders willen weer dat ik bereikbaar ben. Dus dan kan ik net zo goed alles in één hebben. Eigenlijk is het een 'entertainmentapparaat', waarmee ik ook nog bereikbaar ben."

Sociale media

Telefoons, met name die met internet en smartphones - de 'dure' telefoons - zijn niet enkel hebbedingetje. Ze zijn noodzakelijk om contact te onderhouden via sms, gratis berichten- en chatservices (Whatsapp, Ping, MSN, Skype) en om te kunnen deelnemen aan sociale netwerksites. Contact houden met vrienden en vriendinnen via de telefoon, ook al zie je hen dagelijks in de klas, is voor vele kinderen een must.

"Ik zou niet meer zonder telefoon kunnen. Ik zou helemaal gek worden. Meestal als ik niets te doen heb dan pak ik mijn telefoon. Muziek luisteren, Facebook, Youtube. iPhone vind ik wel fijn, want daar kan ik mee internetten en dan besteed ik ook veel minder beltegoed. Eerst deed ik met € 20,00 beltegoed soms maar 2 dagen, door allemaal onzinnige smsjes enzo. Een ander merk was voor mij ook goed geweest, maar ik had al

iPod, dus dat was handig. ... Ik zou niet minder contact hebben zonder telefoon, want ik zie mijn vrienden toch elke dag op school. Maar misschien toch wel, want op school praat je soms niet makkelijk over dingen en over Whatsapp ofzo wel" (Jeremy, 15 - werkt in vaders café).

"Het is gewoon nieuw. Het is met Pingen, Whatsapp, je kan er overal mee op internet. Je kan er alles mee. Het is voor mij maar dat ik kan smsen, even met anderen kan praten, dan vind ik het goed. Maar of ik zonder zou kunnen? Nee, echt niet!" (Dieuwertje, 14 - heeft net een Blackberry, plukt in de zomer bessen).

En Ayse (15) is naarstig op zoek naar een nieuw baantje om een nieuwe telefoon te kunnen kopen. Ze is ontslagen bij een snackbar, nadat ze ruzie maakte toen haar Blackberry op de werkvloer gestolen was. Haar telefoon is het enige middel om contact te onderhouden met haar vriendje in Istanbul. Huilend vertelt ze:

"We hebben meestal met de telefoon contact, maar omdat ik nu geen Ping heb, geen Blackberry, hebben wij niet zoveel contact. Daarom, ik wil echt een nieuwe telefoon, maar mijn moeder wil hem niet kopen."

Groepsdruk is ook duidelijk aanwezig. Met de stelling in het onderzoek van Duimel et al. [2012] - 'zonder mobiel hoor je er niet echt bij' - is 57% van de ondervraagde 8- t/m 18-jarigen het eens. Vanaf 12 jaar ligt dat percentage zelfs boven de 60. De groepsdruk komt nog duidelijker tot uiting wanneer we de sociale media meewegen, die via smartphones toegankelijk zijn. Sociale media spelen een grote rol in het leven van kinderen: 87% van de 8- t/m 18-jarigen heeft een profiel op netwerksites als Hyves, Facebook of Twitter, 24% heeft zelfs een profiel op alle drie de sites. Ook hier is een toename te zien vanaf 12 jaar [Duimel et al. 2012]. Het sociale leven van kinderen speelt zich in toenemende mate af op internet, dus niet meedoen is eigenlijk geen optie meer. Uit onderzoek van Hop & Delver [2012] blijkt zelfs dat vele kinderen leiden aan 'sociale media stress'. De continue stroom aan informatie, de subtiele stimuli in de vorm van pushmeldingen en het gevoel iets te missen of te worden buitengesloten wanneer je niet direct reageert op berichten veroorzaakt enorme onrust. Kinderen gebruiken de smartphones gedurende de hele dag (en soms zelfs 's nachts) om met elkaar in contact te staan. Een docente geeft tijdens een interview aan zich te verbazen over het feit dat zoveel kinderen in de brugklas al iPads, iPhones en eReaders mee naar school mogen nemen. Gedurende observatie in de les blijkt dit ook: een jongen haalt steeds zijn smartphone boven tafel. Herhaaldelijk wordt hij verzocht deze op te bergen, waarop hij reageert: " Ik moet het huiswerk toch in mijn agenda zetten?"

Zelfstandigheid door telefoons

Telefoons geven kinderen toegang tot een eigen sociale wereld, afgezonderd van hun ouders, waarin ze in alle privacy en zonder controle contact kunnen hebben met leeftijdsgenoten. Op deze manier sluiten telefoons aan op het verlangen naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid van kinderen, en zeker van pubers.

Bovendien zorgen telefoons dat kinderen meer ruimte krijgen van hun ouders. Van die onafhankelijkheid kunnen ze natuurlijk op minder onschuldige manieren gebruik maken, maar veel ouders vinden het een veilig gevoel dat hun kinderen altijd bereikbaar zijn. Ouders zien het als een manier om hen op afstand in de gaten te kunnen houden. Door telefoons durven ze hun

kinderen dan ook meer zelfstandigheid te geven.

“Ze worden heel zelfstandig. Bijvoorbeeld ik kon Josephine laatst echt niet wegbrengen. Toen moest ze zelf met de trein naar Amsterdam, daar de tram nemen, dan de bus. En dan is ze pas 14. Dan denk ik toch: nou! Dat kan ze wel. Ik had er ook vertrouwen in, anders had ik het niet gedaan. En we hebben natuurlijk allemaal een mobieltje tegenwoordig. Dan smsen we steeds even, kun je haar zo een beetje volgen” (Elske, moeder van 2 kinderen die in musicals optreden).

Abonnementen

Voor de aanschaf van een telefoon is geld nodig. Dure (smartphone) modellen kosten soms wel € 700,00. Soms krijgen kinderen het toestel van hun ouders, maar dan zijn ze er nog niet. Bellen en internet gebruiken kost geld. Een belangrijke uitgavenpost voor veel kinderen is het abonnement van de mobiele telefoon of het beltegoed. 24% (12-jarigen) tot 39% (15- en 16-jarigen) van de kinderen heeft een telefoon met abonnement en respectievelijk 21% en 36% betaalt alle kosten zelf [NIBUD 2011]. Meer dan de helft van de kinderen vanaf 13 jaar die een abonnement hebben, maakt maandelijks meer dan € 20,00 aan kosten [Hop & Delver 2012]. Telefoonaanbieders maken abonnementen veel voordeliger dan prepaid-bellen en smartphones hebben internetabonnementen nodig (anders is het gebruik van internet heel duur), dus men wordt bijna gedwongen om een abonnement af te sluiten.

Telefoonabonnementen zorgen voor vaste lasten voor kinderen. Veelal worden de abonnementen niet (geheel) betaald door ouders, zeker niet het gebruik buiten het abonnement, waardoor een maandelijks inkomen noodzakelijk is voor kinderen. Het komt voor dat bijna hun hele maandsalaris op gaat aan de abonnementskosten.

“Ik krijg veel te weinig eigen geld: € 10,00 per maand. Ik heb ook een telefoonabonnement voor € 35,00 per maand. Dat gaat van mijn geld dat ik verdien met mijn folders af, dat is ongeveer € 40,00 per maand” (Beau, 14 - folderwijk).

“Ik wil ook zelf geld verdienen, dus ik zoek nu naar een extra baantje. Ik kom nu echt niet rond van het geld dat ik krijg. Ik krijg maar € 20,00 zakgeld en dat moet ik al alleen voor mijn telefoon besteden. Dus ik kan zelf geen sigaretten kopen” (Dieuwertje, 14 - plukt bessen in de zomer).

“Ik zoek nog een extra baantje, om een abonnement te kunnen betalen. Ik heb nu prepaid, maar ik ga binnenkort een nieuwe telefoon kopen met abonnement, omdat dat veel fijner is. Dan kun je overal internetten. Met prepaid is dat heel duur. Die nieuwe kost me ongeveer € 20,00 per maand. Dan zou dus gelijk heel m'n zakgeld weg zijn, dan hou ik niks meer over. De telefoon moet je er los bijkopen, dus daar moet je ook nog voor sparen. Niet werken is voor mij geen optie, want ik heb echt geld nodig. Want ik wil echt graag een abonnement, dit is irritant. Maar goed, je kunt het niet betalen als je geen geld hebt. Dus dan moet je er iets aan doen” (Richard, 14 - werkt nu bij zijn vader in de autogarage en vertelde eerder niet eens echt een smartphone nodig te hebben omdat hij al een iPod heeft).

Bovendien zijn dergelijke abonnementskosten blijvende kosten, voor een jaar of voor nog langer. Kinderen hebben dus blijvend maandelijks inkomsten nodig.

Veel kinderen kunnen de belkosten niet onder controle houden. Hier is het gebrek aan inschattingvermogen wat geld betreft te zien, waarop we in hoofdstuk 4 zullen terugkomen. Ouders lijken hier veelal geen vinger aan de pols te houden. Volgens Duimel et al. [2012] heeft maar 20% van de kinderen (8-18 jaar) afspraken met ouders over gebruik.

“Ik moet ook betalen voor mijn abonnement. Dat vind ik zo erg, er gaat zoveel geld vanaf als je over je belminuten heen gaat. Ik heb een abonnement voor € 21,00 euro, maar zit er heel veel overheen. Laatst was het echt iets van € 100,00. Maar ik krijg er wel voor op m'n donder van mijn vader. Dan vraagt hij wie ik allemaal bel. Ik heb nu een extra telefoon gekocht, voor Pingen en MSN” (Aisha, 15 - vakkenvullen).

“Je kan tegenwoordig overal spullen kopen, je kan het zo gek niet bedenken! Ik weet het van eentje hier, die had toen een verkeerd telefoonabonnement afgesloten, dat was drama! Dat was echt een verschrikking. Volgens mij was hij 15 en hij kwam voor een bedrag te staan... De verleidingen zijn groot en als je dan niet wakker genoeg bent geweest. Ouders hebben ook nergens zicht meer op, je kan zo van alles regelen via je mobieltje” (depothoudster ochtendkrant).

De interviews met Youri (15) laten duidelijk zien hoe kinderen door telefoonabonnementen gebonden raken aan werk. Youri bezorgde eerst eens in de week folders, maar bij het tweede interview vertelt hij net begonnen te zijn met het dagelijks bezorgen van de ochtendkrant, omdat dit beter verdient. Hij zegt dat hij werkt om geld te verdienen voor nieuwe kleding en een nieuwe telefoon. De kosten voor het abonnement van zijn huidige Blackberry hebben gezorgd voor schulden bij zijn moeder en deze schulden blijken de eigenlijke reden te zijn dat hij een nieuw baantje begonnen is.

“Mijn moeder betaalt € 17,50 van het abonnement en ik betaal wat ik teveel gebruik. En ja, dat is best vaak. Afgelopen maand zat ik er € 50,00 overheen door teveel sms-en, denk ik. Eigenlijk doe ik dat niet zoveel, maar ik weet niet hoe het anders komt. Ik weet niet wat het sms-en kost. Ik sms gewoon door. Als mijn moeder op de website ziet dat ik over de bundel zit, dan stop ik. Mijn moeder zegt er niet echt veel van als ik er overheen zit. Ik moet het gewoon zelf betalen. Ik sta nu ook een beetje schuld bij haar, € 500,00 euro. Dat komt ook doordat ik dingen gekocht heb en ik geef ook wel wat uit aan snoep en energydrinks enzo. Die schuld is ook een beetje de reden van deze baan. Dan kan ik het ook weer makkelijker terugbetalen.”

Al eerder in het gesprek ga Youri aan niet meer zonder telefoon te kunnen. Op de vraag of hij nog zonder werk zou kunnen, antwoordt hij:

“Ja, ik denk het wel. Ik kan ook gewoon wat minder naar de winkels gaan. En voor m'n telefoon, dat zou ik dan weer van mijn moeder lenen.”

Zijn (abonnement)uitgaven terugbrengen tot nul behoort duidelijk niet meer tot Youri's mogelijkheden. Al voelt hij zich vrij om te stoppen met werken, in feite is hij dat niet.

Telefoons, en met name smartphones, zijn voor kinderen nodig om erbij te horen. Niet per se het hebben ervan, maar vooral het in staat zijn non-stop te kunnen participeren in sociale media en via berichtenservices is sociaal noodzakelijk. De telefoons waar dit mogelijk mee is, zijn duur. Wanneer kinderen niet door hun ouders worden voorzien in deze apparaten, hebben ze niet veel meer keus dan ze zelf bij elkaar te verdienen. Bovendien zorgen de vaste maandelijkse lasten die

abonnementen met zich meebrengen en de schulden die kinderen opbouwen bij overmatig gebruik dat kinderen een maandelijks inkomen nodig blijven hebben. Het beperkt dus hun vrijheid in de keus om te kunnen stoppen met werken wanneer ze willen.

2.1.4 Armoede in het gezin

Zoals eerder werd vermeld lijkt er in enkele gevallen wel een economische noodzaak ten grondslag te liggen aan het bijbaantje. Zo vulde een allochtoon meisje (15) op de enquête in veel te doen in het huishouden, omdat ze haar werkloze moeder wilde ontlasten, ook al vindt ze het soms zwaar. Op de vraag of ze een bijbaantje zou willen antwoordde ze:

“Ik wil de dingen die ik doe zelf betalen, want we hebben al niet veel om uit te geven en ik vind het zielig voor mijn moeder.”

Tijdens interviews bleek dat, hoewel geen van de ondervraagde kinderen hun eigen eten of onderdak hoeft te financieren, sommige kinderen uit minderbedeelde gezinnen hun ouders financieel willen of moeten ontlasten. Ze betalen noodzakelijke dingen voor zichzelf, omdat de ouders weinig inkomen hebben of lenen/geven hun ouders geld. Op deze manier dragen kinderen duidelijk bij aan het gezinsinkomen. Zo werkt Alec (15) al sinds zijn 12^e in een timmerfabriek, waar hij u € 4,00 per uur verdient. Daarmee betaalt hij zaken als sigaretten, uitgaan en spaart hij voor een scooter. Hoewel dit niet veel verschilt van de (luxe) uitgaven van andere kinderen, vertelt hij dat armoede toch een rol speelt :

“Mijn moeder vindt het fijn dat ik werk. M'n ouders zijn gescheiden, dus ze heeft het niet zo heel breed. Mijn vader is erg ziek en woont niet op zichzelf, dus ik woon alleen bij mijn moeder. Ze vond het goed dat ik op mijn 12^e al begon met werken. Ze was wel voorzichtig, want ze had zoiets van: 'in de timmerfabriek, dat is wel gevaarlijk'. Maar ze vond uiteindelijk wel dat ik het goed deed.”

En Brenda (15) werkt bij een schoenenzaak, waar ze per maand € 60,00 - € 75,00 verdient. In eerste instantie zegt ze te werken omdat ze het gezellig vindt en dat geld geen grote rol speelt, maar op de vraag of ze het ook zou doen als ze er geen geld voor kreeg antwoordt ze:

“Nou, ik stuur weleens iets naar mijn oma in de Dominicaanse Republiek. Soms heeft ze geld nodig voor medicijnen. Ik koop soms ook leuke dingen voor mezelf, maar ik vind het belangrijker voor m'n oma.”

Twee uitgebreid beschreven voorbeelden van kinderen die werken door armoede zijn te vinden in box 2.

Ook ouders en docenten bevestigen dat, hoewel het niet op grote schaal voorkomt, er kinderen zijn die moeten werken omdat ze het gezinsinkomen moeten aanvullen of omdat er in het gezin te weinig geld is voor activiteiten en spullen.

“Hier gaan ze allemaal bollen pellen. Dat heb ik vroeger ook gedaan. Dat vind ik dus echt kinderarbeid! Een meisje dat we kennen, die ouders zijn gescheiden en moeder heeft bijna niks. Die moet de hele zomer bollen pellen om haar danslessen te kunnen betalen” (Moeder van 2 dochters die in musicals optreden).

“Er kunnen natuurlijk ook hele schrijnende gevallen zijn, dat maken we ook wel eens mee, dat kinderen echt iets moeten bijverdienen. Dat ze in het gezin toch een bijdrage moeten leveren” (docent uit Schagen).

Ook wanneer het verlangen om te werken voortkomt uit armoede, wordt dit vaak geïnterpreteerd als een “vrije keus”. Het kind wordt immers door niemand gedwongen. De dephoudster van een ochtendkrant stelt bijvoorbeeld:

“Geld! Ja, dat is zeker de belangrijkste reden dat kinderen een krantenwijk nemen. Dat is meestal van huis uit, dat de ouders geen zin hebben om voor mobieltjes te betalen, of er zitten er ook wel eens tussen die geen zakgeld krijgen. Gescheiden ouders, asielzoekers... Als je van een uitkering rond moet komen en ook nog kinderen hebt, red je dat gewoon niet. Maar het komt wel echt vanuit die kinderen zelf” (Dephoudster ochtendkranten).

Ook al komt de keus iedere ochtend kranten te gaan bezorgen vanuit het kind zelf, wanneer deze keus ingegeven wordt door een gebrek aan zakgeld - wat andere kinderen wel krijgen - is er eerder sprake van dwang dan van een vrije keus. Kinderen uit minderbedeelde gezinnen hebben dezelfde behoeften als hun leeftijdsgenoten, maar moeten het vaak zonder luxeartikelen en leuke uitjes stellen. Het verlangen om eigen geld te verdienen, wat zelfstandig uitgegeven kan worden, kan hierdoor vergroten. Mogelijk speelt dit een rol bij een grote groep kinderen in Nederland. De eerste Kinderrechtenmonitor stelt laat zien dat in 2010 9,7% van de kinderen onder de 18 arm was. Voor hen is er vaak niet voldoende geld voor gezonde voeding, nieuwe kleding, sociale activiteiten als verjaardagsfeestjes, sport, uitstapjes of vakanties, waardoor deze kinderen niet kunnen ‘meekomen’ met leeftijdsgenootjes. In 2010 groeide 327.000 kinderen op in arme gezinnen. De verwachting is dat dit aantal stijgt en naar 367.000 kinderen in 2012 [Kinderombudsman 2012: 72-74]. Meer onderzoek is daarom nodig naar het effect van armoede op kinderen.

Ondanks het feit dat er soms duidelijk sprake is van armoede, wordt dit niet overal onderkend, zo blijkt uit het volgende citaat van een docente van een praktijkschool in Den Haag

“Er zitten hier veel kinderen van ouders met een lage sociaaleconomische status, die veelal werkloos zijn, soms al generaties lang. Deze kinderen worden niet gestimuleerd om te werken. Ze geven het snel op, vinden het te zwaar en ouders nemen dan ook meteen aan dat het te zwaar is. Dus weinig kinderen hier op school werken. ... School stimuleert werk ook omdat we graag willen dat ze ervaring opdoen hier [op de praktijkschool] en ook omdat ze vaak uit gezinnen met weinig geld komen. Dan kunnen ze maar beter een eigen zakcentje verdienen.”

Arbeidsethos is cultureel bepaald, zo wordt gedacht. Opnieuw wordt een beroep gedaan op zelfstandigheid en zelfredzaamheid, zelfs op jonge leeftijd. Kom je uit een arm gezin, dan moet je maar werken om ook een zakcentje te hebben, zo lijkt docente Anke te suggereren. Dit gaat volledig voorbij aan de vraag of er hier sprake is van een vrije of gedwongen keus.

Box 2. Werken door armoede in het gezin/ slechte thuissituatie

Tessa (15)

Tessa is de middelste van 13 kinderen. Het gezin woont op een boerderij, waar Tessa (onbetaald) 1 tot 3 uur per dag klusjes doet. Daarnaast werkt ze iedere zaterdag van 09:00 tot 16:00 bij een kippenboerderij in de buurt, waar ze € 3,50 per uur verdient. Ook bezorgt ze wekelijks folders en

past ze soms op. Tessa geeft aan weinig vrije tijd te hebben, maar vindt dat niet erg. Ze lijkt veel zelf te moeten betalen (kleding, sport, studie). Maar het helpen in huis en het betalen van je eigen dingen in een groot gezin beschouwt zij als normaal en logisch.

“Ik spaar voor mijn studie later, want wij moeten de studie zelf betalen. Daarom let ik ook een beetje op met uitgeven. Ik vind dat ik nu wel genoeg kleding heb, want ik ben nog aan het groeien. Ik krijg geen zakgeld. Dan zouden mijn ouders het aan ons allemaal moeten geven, dat is teveel. Vriendinnen zeggen: ‘krijg je geen zakgeld?’ En dan zeg ik: ‘nee, daarom werk ik toch ook!’ Ik zit nu op stijldansen. En dan stop ik soms een tijdje, als ik geen geld meer heb. En dan zijn mijn vriendinnen helemaal verbaasd dat ik het zelf moet betalen. Maar ik vind dat heel normaal.”

Ayse (15)

De Turkse Ayse heeft sinds haar 13^e baantjes in de horeca. Ayse's wens om financieel onafhankelijk te zijn lijkt geboren uit de armoedige situatie en slechte behandeling door haar moeder. De moeder, die van een uitkering leeft, lijkt ook veel onafhankelijkheid van Ayse te verwachten. Zaken die ouders normaal gesproken betalen, zoals een vliegticket voor een vakantie naar familie in het buitenland, moet Ayse zelf betalen. Bovendien vraagt ze Ayse regelmatig om geld. De frustraties hierover en de druk om geld te verdienen leveren Ayse stress op. In het eerste interview vertelde ze het volgende:

‘Laatst zei mijn moeder: ‘Geef me €100,00 voor nieuwe sportschoenen voor je broertje.’. Maar ik zei ‘nee’, want ik had een week gewerkt en ik was zelfs een dag ziek geweest, omdat ik zoveel ging werken. Ik had € 200,00 en ik wilde het echt niet uitgeven, want het was echt hard werken. Maar ja, ik heb het toch gegeven. Maar ik heb ook een mobiel voor mezelf gekocht met abonnement, wat ik elke maand moet betalen, en ik wil ook leuke dingen doen. ... Soms haal ik ook sigaretten voor mij moeder. Mijn moeder betaalt voor mij soms ook wel dingen, bijvoorbeeld kleding. Maar al meer dan een maand wil ik dat eigenlijk niet meer. Want dan zegt ze steeds: ‘ik heb dat gekocht’. ... We gaan ieder jaar op vakantie naar Turkije. Het ticket moet ik dit jaar zelf betalen. Ik was echt verbaasd toen mijn moeder dat zei. Maar ze doet net of ik miljoenen verdien. ‘Koop met je eigen geld’, zegt ze dan. Ja, hallo, ik ben pas 14! [hullend]”

In een tweede interview, een jaar later, vertelt Ayse dat de situatie niet verbeterd is. Sterker nog, in het afgelopen jaar heeft ze periodes extreem veel heeft gewerkt in een restaurant, zo'n 32 uur tijdens schoolweken, voor € 5,00 per uur. Dit resulteerde in oververmoeidheid en slechte schoolprestaties. Haar bijdrage aan het gezinsinkomen lijkt ook steeds groter te worden.

“Ik had ongeveer de helft om zelf te besteden. De rest gaf ik aan mijn moeder. Ik had mijn nieuwe kamer namelijk laten verven en nieuwe spullen gekocht. En ik pakte steeds wel weer een beetje geld voor de schoonheidsspecialist, een nieuwe broek. En we gingen met school naar Parijs en ik wilde mee. Dus toen heb ik dat zelf kunnen betalen. Dat was € 185,00.”

Vlak voor het interview is ze haar baantje kwijt geraakt. Haar moeder spoort haar nu dagelijks aan nieuw werk te vinden, vertelt ze en zelf wil ze ook zo snel mogelijk weer aan het werk om een mobiel te kunnen kopen en om weer leuke dingen te kunnen doen.

“Mijn moeder vindt dat ik werk moet vinden. Eergisteren nog zei ze van: ‘vind je wel

lekker hè, hier zo thuis te zitten?’ Ze vraagt ook bij iedereen of ze werk voor me weten. Als ik moe ben, vraagt ze: ‘heb je vier kinderen om voor te zorgen of een man om voor te koken?’ ... Ik moet echt nieuw werk vinden, want ik kan niet steeds thuis blijven. Mijn moeder kijkt mij steeds aan. En ik heb nooit geld om iets leuks te doen met vriendinnen, dat had ik vroeger wel. Ik wil het ook niet aan mijn moeder vragen, want als we dan ruzie krijgen, gaat ze dat steeds zeggen.”

2.1.5 Gewenning aan geld

Het economische aspect van werk kan ten grondslag liggen aan de motivatie om te beginnen met werk, maar ook aan de motivatie om een baantje voort te zetten, ongeacht of het leuk is. Wanneer aan het kunnen beschikken over geld kan tot gevolg hebben dat het kind niet meer zonder kan.

“Ik werk in een restaurant en ik pas op. Eerst deed ik ook nog folders. Ik verdien ongeveer € 120, per maand. Nu ik er zo aan gewend ben, kan ik denk ik niet meer zonder het geld” (Isa, 15).

“Ik werk voor het geld. Ja, echt voor het geld! [lacht]. Ik heb het nodig voor mijn crossbrommer. Die kost nog wel pittig wat geld en ik moet steeds weer voor onderdelen sparen. Als je valt, breekt er meestal wel iets af, dus dat moet je weer nieuw kopen. ... In de kas ben ik gestopt, want die baas zeurde steeds. Het afwassen word ik eigenlijk ook wel een beetje zat, maar ja... Je moet toch wat hebben. Ik hou het nog wel even vol” (Anton, 14 - werkte sinds zijn 12e in een kas en als afwasser. Bij de kas blijkt hij tijdens het tweede interview gestopt te zijn. Hij zoekt nu naar een folderbaan.)

Veel kinderen interpreteren het niet als zodanig en zeggen zonder geld te kunnen. Maar de gewenning blijkt onder meer uit het feit dat van al de 21 kinderen die een tweede keer geïnterviewd zijn, er slechts 2 een jaar na het eerste interview helemaal gestopt waren met werken (deze waren overigens wel weer op zoek naar een baantje). De meesten waren juist meer gaan werken of waren overgestapt naar een beter betaald baantje.

Kinderen, arm of rijk, verlangen naar geld om zelfstandig uit te kunnen geven. Werkende kinderen raken gewend aan een bepaald uitgavenpatroon en aan het kunnen bezitten of ondernemen van bepaalde dingen. Opvallend hierbij is dat deze onafhankelijkheid in werkelijkheid vaak leidt tot juist een grotere afhankelijkheid. Zeker voor kinderen van wie de ouders verwachten dat zij veel dingen zelf betalen, speelt gewenning een rol. Ze moeten blijven werken om hun normale activiteiten en ‘levensstandaard’ te kunnen behouden. Ook na de telefoonabonnementen af te hebben gesloten, welke betaald worden van het geld dat ze verdienen met hun baantje, is er geen weg meer terug. Hoewel kinderen het zelf niet altijd doorhebben, leggen dergelijke abonnementen hen voor lange tijd vast, zoals we eerder zagen bij Youri. Hierdoor zijn kinderen gedwongen inkomen te blijven genereren, ook in tijden dat ze hun aandacht en tijd graag ergens anders aan zouden besteden.

Gemma (15) heeft evenals Youri schulden bij haar ouders en lijkt gewend geraakt te zijn aan een bepaald uitgavenpatroon. Ze begon op haar 12^e met klussen in de caravanzaak waar haar vader werkt. Ook had ze een tijdje een bezorgbaantje. In het eerste interview vertelde ze dat ze gestopt was met de krantenwijk, omdat dat te zwaar was in combinatie met haar drukke weekprogramma. Ze viel soms tijdens school in slaap. Ook wilde ze gaan stoppen met klussen op zaterdag, omdat ze

voetbalde.

“Soms heb ik wel het gevoel dat ik niet genoeg vrije tijd heb. ... Ik ga ook stoppen op zaterdag. Ik vind sporten wel veel belangrijker en leuker dan werken. Het geld dat ik verdien is gewoon voor erbij. Ik vind werken nu niet zo heel belangrijk nu.”

Een jaar later blijkt ze toch niet gestopt te zijn bij het caravanbedrijf. Ze werkt daar nu in de catering en verdient € 5,00 per uur. Bovendien zoekt ze extra werk. Doordat Gemma gewend is geraakt aan het kunnen beschikken over geld en zelfs een schuld heeft bij haar ouders, lijkt ze niet meer te willen en te kunnen stoppen met werk.

“Ik werk omdat ik geld nodig heb voor kleding. Ik wil altijd nieuwe kleding. Ik heb nu ook gesolliciteerd bij de drogist en ik hoop dat ik daar aangenomen wordt, want de catering is niet zo vaak. Ik wil dan doordeweeks werken, van maandag tot donderdag vanaf uit school tot in de avond. Dat zou bij elkaar dan 12 uur zijn had ik uitgerekend. ... Ik heb echt werk nodig. Ik geef veel te veel geld aan kleding uit! Als ik niet zou werken, zou ik denk ik niet genoeg geld hebben. En ik moet wel werken want ik sta in de schulden nu bij m'n ouders. Ik had iets besteld op internet en dat had ik niet betaald.”

2.2 Het leeraspect als motivatie

In de discussie over klussende kinderen wordt dikwijls aangevoerd dat het voor de kinderen een leerzame ervaring is en ook 1 op de 5 werkende kinderen (19%) geeft het leeraspect van (het hebben van) een bijbaantje op als belangrijkste reden om te werken [IREWOC 2012]. Ze vinden werken leerzaam en willen werkervaring voor later opdoen. De aanname - dat het hebben van een bijbaantje leerzaam is - lijkt veelal ingegeven te zijn door ouders of door wat kinderen op school leren over werken. Men kan zich afvragen of het leeraspect in werkelijkheid wel zo duidelijk aanwezig is in de baantjes die kinderen doen.

We hebben de kinderen de stelling voorgelegd: “Door te werken leer je veel nieuwe dingen”. Liefst 91% van de niet-werkende kinderen was het helemaal of een beetje eens met die stelling. Kinderen lijken de verwachting te hebben dat werk leerzaam is. Dit kan voor hen een motivatie zijn om te gaan werken. Opvallend is dat van de werkende kinderen slechts 81% het helemaal of een beetje eens was. Hoewel dit ook een hoog percentage is, is het toch opvallend dat kinderen die werkervaring hebben werk minder vaak leerzaam vinden.

“Werken is leerzaam” lijkt een algemene aanname te zijn, die niet altijd door de werkelijkheid wordt ondersteund. Dit wordt nog sterker bevestigd door andere cijfers: wanneer er naar de eigen ervaring met bijbaantjes werd gevraagd, gaf 39% van de werkende kinderen aan nooit iets te leren van zijn/haar werk en 38% alleen soms. Van de werkende 12-jarigen zei zelfs de helft nooit iets te leren van het baantje. De baantjes gedaan door de jongste kinderen lijken dus het minst leerzaam [IREWOC 2012].

Wat kinderen leren is afhankelijk van het soort bijbaantje dat ze hebben. Bij enkele baantje lijkt het leerzame aspect duidelijk aanwezig te zijn, zoals in de garages. Kinderen leren hoe auto's of andere voertuigen in elkaar zitten en gerepareerd moeten worden, hoe ze met machines en gereedschap moeten omgaan en soms zelfs hoe ze hele onderhoudsbeurten uit moeten voeren. In sommige landbouwbaantjes, met name bij werk als boerenhulp, leren kinderen hoe ze met heftrucks, trekkers en andere voertuigen of machines moeten omgaan en doen ze soms kennis op

over planten en dieren. Het gaat hier wel om een paradox. Kinderen doen er bepaalde vaardigheden mee op, die mogelijk nuttig zijn voor later, maar veel van deze werkzaamheden mogen door kinderen nog niet worden gedaan en zijn in principe gevaarlijk. Bij oppasbaantjes leren kinderen hoe ze een baby of kleuter moeten verzorgen. Kinderen die in winkels werken doen soms kennis op over de producten die er worden verkocht en kinderen die in de keuken van een restaurant werken leren koken. Met name voor kinderen die een toekomst ambiëren in de sector waarin ze nu werken, is het opdoen van dergelijke vaardigheden nuttig, al zijn dat er maar weinig.

“Ik leer er veel. Ik mag er ook veel praktijk doen. Dan staat er bijvoorbeeld een truck waar een onderhoudsservice aan moet gebeuren. Dan legt mijn baas eerst uit wat ik allemaal moet doen en ga ik het proberen. Soms lukt het gewoon niet. Dan kan ik het altijd vragen. Dan doet hij het voor. Dus dat is wel leerzaam” (Tjeerd, 14 - kreeg na zijn stage een baantje in een vrachtwagen garage).

“Ik moet ook weleens vrachtwagens verplaatsen. ... Ik wil zelf ook vrachtwagenchauffeur worden. Daarvoor heb je alleen een rijbewijs nodig. Dat wordt dus een makkie. Een maandje, dan ben ik klaar” (Roel, 13 - wast en repareert vrachtwagens bij het bedrijf waar vader werkt).

“Ik leerde veel nieuwe dingen, bijvoorbeeld over sociale hygiëne en dingen schoonmaken, vriendelijk zijn tegen mensen. Dat komt altijd van pas” (Fabiana, 14 - werkte sinds haar 13^e af en toe in het restaurant van haar oom).

Toch lijken in de praktijk de meeste kinderen zeer weinig tot geen technische vaardigheden en/of kennis op te doen door hun werk, zo bleek uit de interviews. Het merendeel heeft een baantje wat erg simpel en vaak ook saai en eentonig is. Met name bij baantjes als folders of kranten bezorgen, bollen pellen, fruit plukken, vakken vullen of afwassen - de meest voorkomende baantjes zeker onder jonge kinderen - leren kinderen geen enkele nuttige vaardigheden op te doen. Met name kranten of folders bezorgen worden als niet leerzaam beschouwd. Maar liefst 62% van de kinderen die dat doen leert nooit nieuwe dingen. Ook bollen pellen, plukwerkzaamheden in de landbouw en werk in een fabriek worden vaak als eentonig en saai ervaren [IREWOC 2012].

“Met kranten gooien leer je toch helemaal niks? Het is saai, alleen lopen” (Sunan, 15).

“Het werk zelf is niet echt leuk. Het is gewoon vaak hersenloos werk. En dan moet je gewoon even doorbijten, even de knop om” (Alec, 15 - timmerfabriek).

“Ik vind mijn baantje niet echt leerzaam. Ik denk niet dat je veel kan leren van krantengooien, behalve hoe je sneller kan of welke routes je kunt nemen” (Clarissa, 14 - is op haar 15^e gestopt met krantenwijk en past nu alleen nog op).

De oudere werknemers mogen ook opleidingen doen. Ik nog niet, ik weet ook niet waarom. Ik werk ook maar 2 uurtjes per dag, dus het heeft niet zoveel zin (Meisje, VWO3 - werkt bij drogist).

Technische vaardigheden en nieuwe kennis zijn natuurlijk niet de enige dingen die een kind kan leren van een bijbaantje. Veel kinderen gaven aan dat een van hun motivaties om te werken het opdoen van andere (sociale) vaardigheden is, zoals “verantwoordelijkheid” en “met mensen omgaan”. Deze dingen gelden misschien voor sociale baantjes, zoals oppassen en in de horeca, maar niet voor eenzame baantjes als folders bezorgen.

Ook kan het hebben van een baantje op zich als leerzaam worden ervaren door kinderen, ook al is het werk saai en eentonig. Sommige kinderen gaven aan dat ze leren "omgaan met geld", "plannen" en "op tijd komen" doordat ze werken. Dat argument is natuurlijk bij uitstek ook van toepassing op het onderwijs: als kinderen ergens leren om te plannen en op tijd te komen en zich aan de regels te houden is het wel het schoolsysteem. Maar door buitenschooltijdse klusjes kan het gebeuren dat de schooldiscipline een tandje lager wordt gezet, zoals duidelijk zal worden in hoofdstuk 3. Een aantal docenten stelt dan ook vast dat de discipline die ze leren een externe factor is. Geld verdienen vereist namelijk onderschikken aan een hiërarchische verhouding:

"De normen en waarden binnen een bedrijf en de strakke regels. Waarom ben je wel op tijd op je werk maar niet op school? Ze vinden het veel belangrijker om de regels op werk te handhaven dan op school. Zij zeggen dan: Ja, maar dit is maar school, daar verdien je geld mee, dus moet ik op tijd zijn." (Docent).

"Ik heb ook vaker van kinderen gehoord dat ze werken voor een baas makkelijker vinden dan op school werken. Dat komt denk ik doordat het gewoon makkelijker is als een autoriteit tegen je zegt: doe dit of dat. Ze hebben respect voor een manager in supermarkt. Ze durven niet te laat te komen, ze weten natuurlijk ook dat ze dan gewoon ontslagen worden. Het is natuurlijk veel meer lik-op-stuk beleid. Als jij niet functioneert in je bijbaantje, kan je het schudden. Veel leerlingen weten dat ze op school toch zo lang mogelijk binnenboord worden gehouden ook al doen ze niet hun best" (Docente).

"Omdat ze in aanraking komen met het ritme en de manieren waar ze later mee te maken krijgen zeg maar. Binnen school kan je als je geen zin hebt misschien even achterover leunen, maar het normen en waardepatroon binnen een bedrijf is natuurlijk heel anders. Ik vind het heel leerzaam om daarmee in aanraking te komen. Je komt erachter wat er allemaal bij hoort. Je hebt te luisteren naar je baas want die vertelt je wat je moet doen en de ervaring dat als je dat niet doet, je op je sodemieters krijgt of kan opsodemieteren" (docent uit Schagen).

Verstandig met geld omgaan, zo hebben we eerder gezien, is niet de sterkste troef van werkende kinderen. Leren omgaan met geld is noodzakelijk, maar daarvoor hoeft men niet te werken: gekregen zakgeld kan kinderen dat ook bijbrengen. De aanname is dat door zelf te moeten werken voor geld, het kind een besef van de waarde van geld krijgt. Wel moet hierbij worden aangemerkt dat wanneer kinderen zwart werken, wat voor het merendeel van de kinderen het geval is, ze nog steeds niets leren over contracten, loonstrookjes, vakantiedagen en rechten en plichten. En wanneer kinderen slechts € 2,00 - € 3,00 verdienen, kan men zich afvragen hoe leerzaam dit is. Ze zijn voor de aankopen van bijvoorbeeld dure telefoons en spelcomputers nog steeds (deels) afhankelijk van hun ouders. Of dat ze hebbedingetjes blijven kopen. Echt de waarde van geld leren kennen gebeurt dus niet per definitie, zeker niet wanneer de ouders hun kinderen uiteindelijk toch van dure spullen blijven voorzien. Toch zijn er ook kinderen voor wie dat wel geldt. Zij zien baantjes als de manier om zelfstandig en volwassen te worden.

"Het is natuurlijk niet heel leuk, dit werk, maar het is gewoon dat je wat geld verdient. Je leert er niets van, totaal niet. Je doet alleen een stokje bij elke plantje en sorteren, meer niet [lacht]. Het is best wel doelloos. Maar een bijbaantje hebben is misschien wel leerzaam. Je leert wel een beetje met geld omgaan. Dat je moet werken voor je geld, dat je niet alles zomaar uitgeeft. Als ik nu iets koop, denk ik wel van: daar moet ik zo lang

voor werken. Je kunt niet zomaar alles kopen wat je wilt" (Rachel, 14 - orchideeën opsteken in de kas).

"Ik leer wel beter op mijn geld te letten. Als je het krijgt van je ouders, heeft het niet zoveel waarde. Nu ik er echt iets voor moet doen, denk ik:... pff! Eerst moest ik iets kopen, maar ik was echt helemaal blut. Maar ik moest wel. En toen dacht ik: dat is 20 minuten van m'n werk" (meisje, VWO3 - oppassen)

"Je krijgt meer verantwoordelijkheid door werken. Dat je alleen uitgeeft wanneer het echt nodig is. Ik vind het wel belangrijk dat je met geld leert omgaan, omdat als ik een bepaald bedrag van mijn ouders krijg, dan geef ik het snel uit. Maar als ik zelf geld verdiend heb, dan weet ik ook wat het waard is" (Leonora, 14 - werkte bij restaurant van oom).

Ideeën over leren omgaan met geld lijken veelal ingegeven door ouders en wellicht door school of de sociale omgeving. Het is mogelijk niet een overweging die vanuit het kind zelf ontstaat maar een praktische norm die door volwassenen wordt aangepraat. Zoals eerder werd besproken willen ouders de groeiende behoefte aan geld niet klakkeloos compenseren. Ouders benadrukken daarom de opvoedkundige functie van werk. Uit de verhalen van kinderen blijkt dat veel ouders vinden dat hun kind moet leren dat "geld niet aan de boom groeit". Het belang dat door kinderen en ouders wordt gehecht aan zelfstandig en financieel onafhankelijk worden, komt ook hier duidelijk naar voren.

"De kinderen vinden het gewoon heel leuk en gezellig en verdienen ook een zakcentje. Heel goed, leren ze ook de waarde van geld. Want dat leren ze tegenwoordig bijna nergens meer" (docent en ouder in Hoogeveen).

"We hebben het werken wel aangemoedigd, omdat we vonden dat ze moesten leren dat als je ging werken, je geld kreeg. Ik dacht op een gegeven moment wel: nou, ik vind het wel goed als je wat gaat werken, omdat ze tijd zat hadden en omdat ik wel vond dat ze daar iets van leerden. Ook al was dat in de kassen en vakken vullen. Dat ze wel de waarde van geld wat meer leren kennen in plaats van dat ze alles maar van de ouders krijgen" (Docent en ouder in Schiedam).

"Josephine wil natuurlijk al die optredens, maar ze maakt ook schoon bij mijn schoonvader. En ze wil misschien ook in de horeca. Dat vind ik wel goed, want ze leert er wel van. Soms zegt ze nu: "Dat is wel veel geld! Daar moet ik wel zoveel uur voor werken" (Moeder van 2 dochters die in musicals optreden).

Zowel volwassenen als kinderen kennen het hebben van een bijbaantjes een opvoedkundige functie toe en een investering voor de toekomst van het kind. Niet zozeer het verkrijgen van concrete vaardigheden die samenhangen met de activiteit staan in hun betoog centraal - die zijn in de praktijk vaak namelijk verwaarloosbaar - maar de ontwikkeling van zachte (sociale) vaardigheden, zoals het dragen van verantwoordelijkheid, het ontwikkelen van discipline en het leren omgaan met geld en met mensen. Hoewel dergelijke vaardigheden belangrijk zijn, geldt ook hier dat veel van de leeraspecten verloren gaan bij een groot aantal typische kinderbaantjes. Bij eenzame baantjes als folders bezorgen of bollen pellen met alleen maar niet-Nederlands sprekende mensen, maar ook bij oppasbaantjes waarbij je alleen maar voor de tv zit als de kinderen in bed liggen, doe je nu eenmaal weinig sociale vaardigheden op. Er lijkt een discrepantie te bestaan tussen de

aanname, dat werk leerzaam is, en de werkelijke ervaring. Dit komt duidelijk naar voren in de volgende groepsgesprekken.

Folderbezorger: "je leert met geld omgaan. En ik denk ook wel dat je er sociaal vaardig van wordt.

Klas: "haha... van krantengooien?"

Folderbezorger: "Ja, dan niet echt, maar misschien met ander werk..." (klassengesprek, VWO 3).

Sem (12, niet werkend): "je leert van werken, dat is voor de toekomst"

Rick (13, folderbezorger): "ja. Nou, ik weet eigenlijk niet. Ligt er maar net aan wat voor werk je gaat doen. Als je later iets heel anders gaat doen, dan heb je er nog niks aan"

Fee (14, restaurantmedewerkster): "je leert voor kranten in de bus proppen, daar heb je ook niks aan"

Sem: "daar heb je later geen baan in eigenlijk" (groepsgesprek, VMBO1).

2.3 Het sociale aspect als motivatie

Slechts 1% van de kinderen zei te werken omdat vrienden ook werken. Maar uit gesprekken bleek dat het sociale aspect van werken vaak toch één van de redenen is dat kinderen gaan werken. Anders dan de economische aspecten, die duidelijk een motivatie zijn om te beginnen met werken, lijken sociale aspecten vaak eerder een motivatie om een bepaald baantje voort te zetten. Geld verdienen blijft de reden om te beginnen, maar gaandeweg worden de sociale aspecten van het baantje duidelijk. Het contact met collega's (leeftijdsgenoten of volwassenen) maken dat het werken 'gezellig' is om te doen en door het baantje worden soms nieuwe vrienden gemaakt. Ook al vinden velen het werk wat ze doen niet leuk, het feit dat zij met leeftijdsgenoten samenwerken en kunnen kletsen motiveert hen om door te gaan met het baantje.

"Het geld was natuurlijk wel een belangrijke reden dat ik ging werken. Ik denk dat mijn ouders het goed vinden dat ik leer om met geld om te gaan. Al gaat het me niet eens echt om het geld. Mijn neef en twee vriendinnen werken daar ook. Als ik me voorstel dat ik daar niet meer werk, dan zou ik wel echt het gevoel hebben dat ik iets mis in een week. Ik heb ook vrienden die ik alleen maar daar zie en dat zou ik wel jammer vinden" (Jolanda, 15 - werkt wekelijks in een tomatenkas).

"Ik wilde geld verdienen en ik had veel vrienden die daar werkten. Ze zeiden dat het wel leuk was om te doen. Het is echt heel gezellig met hen. Als zij zouden stoppen, zou ik ook weggaan, denk ik, want dan is het wel echt minder leuk" (Shirley, 15 - poot op zaterdag plantjes in de kas).

"Eerst wilde ik het doen om iets bij te verdienen, maar maar later bleef ik daar gewoon omdat ik het gezellig vond" (Fabiana, 14 - restaurant)

Baantjes waarin kinderen met een groep leeftijdsgenoten werken, zoals bollen pellen, bessen plukken, werk in de kas, vakken vullen en sommige horecabaantjes zijn (deels) sociaal gemotiveerd. Bepaalde landbouwbaantjes lijken traditie te zijn in bepaalde dorpen: bijna alle kinderen gaan deze baantjes (in de zomer) doen. Kinderen willen er logischerwijs bij horen en tijdens de zomer met de rest van de groep optrekken. Dit kan een reden zijn om te gaan werken,

zoals in het geval van Debby (14). Zij ging in de zomervakantie bollen pellen, omdat vriendinnen dat ook deden en ze niet als enige thuis wilde zitten:

“Ik werk omdat mijn vrienden werken, want als je in de vakantie in je eentje zit en al je vrienden gaan werken, dan is dat toch een beetje saai. Dus dan ga je gewoon met een hele groep werken. Dan is het ook gewoon gezellig. Als je klaar bent nog even zwemmen of ‘s avonds nog even wat leuks doen. Meestal gaan we met een stuk of 10 meiden uit het dorp bollen pellen. Als hun dan allemaal werken en ik niet, dan is het voor mij onwijs saai. En dan kan ik net zo goed wat verdienen” (Debby, 14).

En Josephine (14) en Sanne (12) treden beiden, naast andere castingactiviteiten, wekelijks op in een musical. Het leukste hieraan vinden ze het contact met de kinderen die ook meespelen. Stoppen met de musicals zou het einde betekenen van het wekelijkse contact met de groep waar zij deel van uit maken. Het drukke leven vol dans-, zang- en acteerlessen van kinderen die optreden laat sociaal contact na schooltijd nauwelijks toe.

“Het leukste vind ik eigenlijk de busreis. Het is gewoon heel gezellig, het is een hele hechte groep. En dan daarna met z’n allen het podium op en knallen!” (Sanne, 12).

Soms worden ook de contacten tijdens het werken, met klanten (detailhandel, horeca) of met kinderen (oppassen, sporttrainingen geven) genoemd als motivatie. Terwijl baantjes als kranten gooien en in de landbouw vaak hoofdzakelijk economisch gemotiveerd zijn, is oppassen typisch een baantje dat sociaal gemotiveerd wordt. Kinderen vinden het leuk om met de oppaskinderen te spelen en hen te verzorgen, met name als ze activiteiten kunnen ondernemen met oppaskinderen die daar groot genoeg voor zijn.

Sociale aspecten van bijbaantjes kunnen belangrijk en vormend zijn voor kinderen. Wel moet men zich kritisch blijven afvragen hoe sociaal de baantjes gedaan door kinderen daadwerkelijk zijn. Zoals eerder genoemd, zijn oppasbaantjes vaak ook heel eenzaam, als kinderen de hele avond in hun eentje voor de tv zitten bijvoorbeeld. Evenals het leeraspect lijkt het sociale aspect van werken vaak ook meer een algemene aanname. Tekenend voor de discrepantie tussen aanname en werkelijke ervaring is de quote van Irene (14). Eerst stelt ze: “Ik pas ook op, want ik vind het leuk om met de kinderen om te gaan en ik krijg er nog geld voor ook.” Maar later in het gesprek blijkt het volgende: “Meestal liggen die kinderen al in bed als ik oppas. Ik kijk dan tv of ik ga op de laptop.”

Opvallend was dat in de verhalen van kinderen over het bollen pellen vaak de gezelligheid aan de lopende band benadrukt werd. Die gezellige momenten zullen er zeker zijn, maar een pretpark lijkt het allerminst. Tijdens een bezoek aan een bollenbedrijf, bleken de kinderen die aan de lopende band aan het werk waren in stilte hun werkzaamheden uit te voeren. Het lawaai van de machines was te hard om met elkaar gemakkelijk te kunnen praten en de werkdruk lag hoog. Als kinderen niet hard genoeg doorwerkten kregen zij bovendien op hun kop van de bollenboer. In de landbouw en in sommige andere baantjes werken kinderen bovendien vaak alleen maar samen met volwassenen en/of met Polen of andere buitenlandse mensen, die geen Nederlands spreken. Toch werden ook deze baantjes soms als ‘gezellig’ bestempeld, zoals in het geval van Sebastiaan (13), die in de rozenkwekerij van vader werkt: “Meestal is het wel gezellig, met de mensen die er zijn.” Maar even later zegt hij:

“ik werk met ongeveer 25 Turken. Die werken vast voor mijn vader. De meesten praten geen Nederlands.”

Kinderen geven vaak aan dat zij op de werkvloer niet teveel met elkaar mogen praten, dat ze hard door moeten werken en dat ze zelfs ontslagen kunnen worden als ze teveel 'keet schoppen'. Juist in baantjes die als 'sociaal' worden aangemerkt, zoals landbouwbaantjes en baantjes in supermarkten, komt dit veel voor.

"Je mag bij ons eigenlijk niet kletsen. Het is de bedoeling dat je doorwerkt. Eén van de teamleiders wil echt dat het stil is, omdat je dan sneller werkt, volgens hem. Dan denk je wel van: een beetje gezelligheid mag ook wel" (Rachel, 14 - orchideeën opsteken in de kas).

Deze tegenstelling wekt de indruk dat de sociale motivatie soms meer gevoed wordt door de verwachting dat een baantje hebben gezellig is en de wens om erbij te horen, dan dat het daadwerkelijk gezellig is op de werkvloer. Ook kan het verlangen om meer bij de volwassenwereld, die onafhankelijkheid met zich meebrengt, te horen een rol spelen. Afgezien van het feit dat de aanname dat het hebben van een baantje sociaal is discutabel is, kan men zich afvragen waarom kinderen dit sociale aspect zoeken in betaald werk. Zijn school, sport- en buurtverenigingen en andere clubs niet voldoende? Spelen kinderen teveel alleen, zitten zij bijvoorbeeld veelal achter de computer om games te spelen of te chatten en is samen zijn niet meer de gewoonte? Is er een gebrek aan leuk of nuttig tijdverdrijf? En zijn klusjes dan een goed alternatief om kinderen sociale contacten te laten hebben? Er mag toch worden aangenomen dat de sociale isolatie van kinderen in Nederland niet zo ver is toegenomen dat werk buitenhuis een remedie wordt. De aanname dat baantjes gepaard gaan met een leuke sociale omgeving en de vaststelling dat dit in een aantal waargenomen gevallen niet zo is, doet vermoeden dat het om een legitimering gaat, het opleuken van een in wezen verplichte tijdsinvestering in een vreemd milieu.

Het feit dat kinderen het simpelweg leuk vinden om te werken kan natuurlijk ook een motivatie zijn om te werken, al speelt dit pas een rol wanneer kinderen het baantje eenmaal doen en niet bij het zoeken naar werk. Kinderen weten dan immers nog niet of het werk leuk is. Deze motivatie "ik werk omdat het leuk is" zit vaak al 'verpakt' in de overige motivaties. Kinderen vinden werken of hun baantje namelijk leuk om bepaalde redenen. Meestal hebben die te maken met het leuk vinden om geld te verdienen, onafhankelijk te zijn, vaardigheden op te doen of met de gezelligheid op het werk.

Ook kan het zo zijn dat kinderen de werkzaamheden bij hun baantje erg leuk vinden om te doen. Dit geldt vooral voor de baantjes die meer als hobby worden beschouwd dan als "echt werk" en voor betaald optreden en topsport. Hierop zal in hoofdstuk 5 dieper in worden gegaan. Bovendien kunnen bepaalde actieve aspecten van werk, zoals "lekker buiten zijn" of "met je handen bezig zijn" het werk leuk maken. Dergelijke motivaties lijken voort te komen uit verveling of uit onvrede over de normale tijdsbesteding. Jop (13), die in een fabriek werkt en sinds zijn 12^e 's zomers bessen plukt, werkt bijvoorbeeld omdat hij liever met zijn handen bezig is dan dat hij schoolwerk doet. Verveling speelt ook een rol.

"Ik heb niks te doen in mijn vrije tijd en dan ga ik werken. Maar ik vind werken echt leuker. Op school moet je alleen maar dingen opschrijven en op het werk ben je lekker met je handen bezig. Als ik zou kunnen dan zou ik liever werken dan dat ik naar school ga. Mijn vader vindt het niet zo'n probleem, maar mijn moeder wil wel dat ik er op school goed voor sta."

Sommige kinderen ontleen een gevoel van zelfvertrouwen en waardering aan hun baantje, met name kinderen die deze dingen thuis of op school niet ervaren. Hoewel dit doorgaans geen reden is om met werken te beginnen, kan het wel meespelen bij de voortzetting van het baantje. Clarissa (15) baalt bijvoorbeeld erg van het dagelijks moeten oppassen op haar zusjes. Ze past ook op bij mensen in de buurt, waarvoor ze wel betaald krijgt. Oppassen bij anderen vindt Clarissa duidelijk leuker, niet om het geld dat ze ermee verdient, maar omdat ze daar meer waardering krijgt dan thuis.

“Bij mijn oppasadresjes oppassen vind ik echt leuk, veel leuker dan op mijn kleine zusjes. Dat komt omdat ik steeds met m'n zusjes zit opgescheept! En dan denk ik van.. ik wil wel eens een keer iets anders. En die andere kinderen luisteren wel gewoon. Het kleine kindje vindt het altijd zo geweldig als ik kom oppassen. Zij had eerst een andere oppas en die liet alles slingeren. Als ik oppas mag ik ook weleens daar eten, en ik ruim dan alles ook op. Dan ben ik best wel blij dat ze mij houden en niet terug gaan naar die andere, terwijl die veel ouder was, 19 nu.”

2.4 Werken uit verveling of uit gebrek aan ander tijdverdrijf

Geld verdienen (als activiteit) lijkt tegenwoordig belangrijk gevonden te worden door kinderen en hun omgeving, zonder een duidelijke reden. Het wordt gezien als iets wat men hoort te doen en wat kinderen ook al horen te doen. Wat hierin mee lijkt te spelen is de toenemende mate van verveling, die ontstaat bij kinderen van 12 t/m 15 jaar. Hoewel naar deze motivatie in de enquête niet specifiek gevraagd werd, gaven vele kinderen in de interviews aan dat verveling of “anders toch niets te doen hebben” voor hen de belangrijkste reden was om te gaan werken. In de periode dat kinderen zich gaan afzetten tegen ‘kinderdingen’ als spelen, de sport die ze al sinds hun 5e doen of die saai muzikles, zoeken ze naar een nieuwe invulling van hun tijd.

“Ik ging werken, omdat je in de zomer niet zo heel veel te doen hebt, vind ik. Dan verveel ik me, als ik niets doe” (Marianne, 12 - pelt sinds haar 11^e in de zomer bollen).

“Het is wel saai, maar thuis zit ik ook 's avonds alleen een beetje op de bank, dus...” (Marjolein, 13 - oppassen).

“In de vakanties werk ik elke dag. Anders zit ik alleen maar thuis niks te doen. Dus dan ga ik dat maar even doen” (Sebastiaan, 13 - werkt in rozenbedrijf van ouders).

“Als ik straks 7 weken vakantie heb, dan wil ik wel wat nuttigs doen. Dan ga ik denk ik meer werken met mijn vader. Anders zou ik toch maar de hele dag liggen te niksken thuis. Dan wil ik ook wat anders doen en mijn vader vindt dat ook wel gezellig” (Martin, 13 - werkt in verfmagazijn van vader).

“Ik vind oppassen eigenlijk gezelliger dan thuis niks zitten doen en je krijgt er nog betaald voor ook. Je zit daar veel lekkerder dan als je thuis niks zit te doen” (Maartje, 15 - oppassen).

“Ik vind het leuk om geld te verdienen maar voor de rest is het eigenlijk saai, een beetje in je eentje lopen en die kranten erin gooien. Het duurt soms ook best lang. Maar ik ben wel gaan werken, want anders had ik toch niks te doen. Alleen een beetje tv kijken en dat is ook saai” (Boris, 13 - bezorgt de buurtkrant).

Een toenemende individualisering van de samenleving is ook hier te bemerken. Meer en meer spelen kinderen alleen. Ze hebben (spel)computers en telefoons, via welke zoals eerder duidelijk werd hun sociale leven zich in toenemende mate afspeelt, maar hebben minder fysiek contact met andere kinderen of gezin. Er wordt in druk bebouwde steden minder buiten gespeeld, waardoor kinderen geen vriendjes maken in de buurt. Ouders werken en zijn dus minder thuis. Meer en meer ouders scheiden, waardoor het gezins- en sociale leven van kinderen ook nog eens verdeeld wordt over twee verschillende plekken. Eenzaamheid en een gebrek aan sociale contacten lijkt voor sommige kinderen een rol te spelen bij het op zoek gaan naar een baantje. Een voorbeeld hiervan is Stef (13), die gaat beginnen met een folderwijk. Het gebrek aan activiteiten en vriendjes, met name wanneer hij bij zijn vader is, die in een ander dorp is gaan wonen, lijkt bij te hebben gedragen aan Stef's motivatie om te gaan werken.

Stef: "Ik wou sinds mijn 12^e al wel werken. Het leek me wel leuk, gewoon lekker buiten, beetje folders brengen. Een klasgenoot deed het ook en die had ik weleens geholpen.

Interviewer: "Maar je kunt ook buiten gaan spelen?"

Stef: "Nou, ik zit wel vaak binnen. Bij mijn vader heb ik niet veel vrienden. Eerst hebben we namelijk in een ander dorp gewoond. En we hebben wel een zwembad, maar het is ook vaak koud. En dan zit ik steeds binnen in het weekend, dat vind ik ook niet leuk. Dan zit ik alleen maar achter de Playstation of ik kijk tv. Ik zat wel op voetbal, maar dat vond ik niet leuk meer. En toen dacht ik van: nou, ik ga maar een baantje zoeken."

Verandering in kinderschap en ideeën daarover van kinderen en ouders worden hier zichtbaar. Kinderen vervelen zich. In toenemende mate lijkt niets (nuttigs) doen te worden afgekeurd door zowel kinderen als ouders. Waar buitenspelen vroeger als leuk en gezond werd beschouwd, wordt het tegenwoordig als "rondhangen" bestempeld. Er zijn steeds minder plekken waar kinderen buiten bijeen kunnen komen zonder voor overlast te zorgen. Ze trekken zich terug in huis, waar computerspelletjes voorhanden zijn. Maar ook voor de tv of computer "hangen" wordt niet gewaardeerd. Een bijbaantje is de oplossing: het kind is het huis uit en wordt beziggehouden. Het feit dat er geld verdiend wordt maakt werken tot een nuttig tijdverdrijf. Want vrije tijd hoor je nuttig te besteden. Tijd is geld, die moet je niet verspillen, maar nuttig invullen, zo lijkt het motto. Niets doen duidt op luiheid, dus je kunt beter wat bijverdienen in je vrije tijd.

"Ik heb het geld niet echt nodig, maar het is een beetje om de tijd te vullen. Anders ben je ook maar de hele dag op straat. Daar schiet je ook niks mee op" (Jelle, 14 - werkte naast optreden een tijd in een slagerij).

"Ik wilde graag werken en mijn ouders vinden dat ook goed. Ik hoef niet de hele vakantie op mijn luie kont te zitten. Dan kun je ook gewoon net zo goed iets doen" (Fee, 14 - restaurant)

"In de vakantie doe je toch niet zoveel, dus dan kan je beter gewoon lekker gaan werken. Dat is beter dan tv kijken en computeren. Vrije tijd is ook wel leuk, maar geld dat kun je nog gebruiken" (Mitch, 13 - bollen pellen).

"Ik vindt dat alle kinderen een bijbaantje moeten hebben, anders dan doen ze niks. In de vakantie zitten ze anders alleen maar achter de computer. Dan kan je beter even gaan werken. Achter de computer zitten is ook niet gezond, vind ik" (Gideon 13 - bollen pellen).

Ouders lijken hier een belangrijke rol te spelen. Menig ouder moedigt zijn kind aan om van de bank af te komen en te gaan werken, in plaats van zijn/haar tijd met luiheid of nutteloze bezigheden te verdoen.

“Ik heb zelf kinderen en ik dacht op een gegeven moment wel: nou, ik vind het wel goed als je wat gaat werken, omdat ze tijd zat hadden en omdat ik wel vond dat ze daar iets van leerden. Ook al was dat in de kassen en vakken vullen. Dat ze wel de waarde van geld wat meer leren kennen in plaats van dat ze alles maar van de ouders krijgen. Ze zaten veel te vaak achter de computer te niksken of ze zaten iets anders infantieel te doen. Dan konden ze ook wel gaan werken” (Docent in Schiedam en ouder van 2 kinderen).

Soms kan deze aansporing door het kind als druk of dwang worden ervaren. Het citaat van een jongen uit VWO3 tijdens een klassengesprek over kinderarbeid en dwang in ontwikkelingslanden laat duidelijk zien hoe de houding van ouders ten opzichte van luiheid, en de maatregelen die zij nemen, een kind eigenlijk geen keus laten dan te werken.

“ Ik MOET ook werken. Ja, niet helemaal, maar ons pap en mam zeggen wel dat ik moet werken, zeg maar. Want als ik niet werk, dan krijg ik ook minder. Ze zeggen: Als jij werkt en je wil bv ergens heen en je hebt het geld niet zelf, dan krijg je dat. Maar als je niet werkt, niks doet, dan krijg je ook niks... of heel weinig. Ik heb nu kleedgeld, en ze zeggen dat als ik stop met werken - want ik heb er echt geen zin meer in - maar als ik stop dan trekken ze iets in van het kleedgeld. Omdat je dan zelf ook te lui bent om te werken” (Jongen, VWO3 - folderwijk).

Waar werk en kindertijd vroeger twee gescheiden werelden waren, lijkt werk tegenwoordig bij de kindertijd te horen. Geen baantje hebben en niets nuttigs doen wordt door velen zelfs afgekeurd. Het lijkt erop dat werken de sociale norm aan het worden is, zelfs voor kinderen van 12 t/m 15 jaar: 32% van de kinderen was het een beetje of helemaal eens met de stelling “Iedereen zou een bijbaantje moeten hebben”. Onder 15-jarigen en onder werkende kinderen liggen deze percentages nog hoger, respectievelijk 40% en 37%. Uit verschillende citaten blijkt dat werkende kinderen niet-werkende kinderen vaak als lui bestempelen. Bovendien wordt niet werken en dus “alles van je ouders krijgen” geassocieerd met verwendheid en een gebrek aan zelfstandigheid. Hoewel het hebben van dure spullen sociaal noodzakelijk is voor kinderen, moeten zij er ook op passen niet als verwend over te komen, als ze erbij willen horen. Werken biedt hiervoor een uitkomst. Wanneer je werkt, worden je dure spullen wel geaccepteerd en bewonderd, ook al heb je ze niet (helemaal) zelf betaald.

“Niet zoveel kinderen uit mijn klas werken, ze zijn hier een beetje lui. Een beetje makkelijk. Ze doen ook geen andere dingen, in winkels ofzo, alleen folders. Zo zijn ze bij ons niet, ze zijn meer aan de luie kant” (Mirna, 14 - bezorgt folders en heeft in bij een drogist gewerkt).

“Als ik niet zou optreden, zou ik meer werken, vakken vullen ofzo. M'n vrienden doen dat niet, die zijn te lui om te werken. Ik vind het een beetje saai van hun. Ze zijn alleen maar buiten of computerspelletjes aan het doen. En ze leren ook helemaal niet om met geld om te gaan” (Jelle, 15 - treedt op en werkte een tijdje bij een slagerij).

Door werken leer je dat je niet zomaar kan uitgeven, dat het er eerst moet inkomen. Mijn klasgenoten weten dat denk ik nog niet, die denken van: vader en moeder betalen wel. Veel kinderen worden verwend. Ze krijgen allemaal Blackberries. Ik moet het zelf betalen.

Iedereen moet het zelf weten, maar werken zou wel beter zijn... *Mijn moeder werkte vanaf haar 16e, maar die komt ook een beetje uit een bekakt gezin, dus die kreeg alles*" (Stijn, 16 - werkt sinds zijn 13e).

"Ik vind het wel goed als kinderen werken. Als ze het niet nodig hebben, dan hoeft het ook niet, maar sommige hebben het nu steeds over een nieuwe jas voor € 130,00 en die werken dan niet. Tja..." (Youri, 15- bezorgt de ochtendkrant).

De sociale omgeving bepaalt de norm. Wanneer leeftijdsgenoten, maar ook ouders, werkgevers, docenten of anderen aan kinderen leren dat je lui en verwend bent als je niet werkt, zullen zij dit overnemen. Wanneer Marieke (15) tijdens een interview bij haar thuis vertelt dat ze bij een supermarkt slechte ervaringen had en ontslagen is, wil ze nu toch bij een andere gaan werken. Want ze moet haar eigen geld te verdienen, zo prent haar vader haar in:

"Anders mag papa het weer betalen. Ik heb gezegd: luister, je bent oud en wijs genoeg om te gaan werken. Als je leuke dingen wil, ga je er maar voor werken. Met een paar uurtjes werken kan je je eigen extra's betalen. Jij kan er ook wat voor doen".

2.5 Werken binnen het gezin: gewoonte & verwachting

Wanneer kinderen werken in een familiebedrijf, een bijbaantje hebben bij het bedrijf waar één van de ouders werkt of een baantje overnemen van ouders of een broer of zus, ligt vaak geen duidelijke motivatie aan het werken ten grondslag. Het kind is niet bewust op zoek naar werk, maar er komt iets op zijn/haar pad en dat groeit uit tot een baantje. Gewoonte of traditie binnen het gezin spelen hierbij een rol. Als een oudere broer of zus een bepaald baantje doet, kan dit aanleiding zijn om hetzelfde werk ook te gaan doen of om het baantje over te nemen. Een bepaald baantje kan binnen een gezin van ouder op kind en/of op jongere broers of zusjes worden doorgegeven. Dit geldt vaak voor folder- en krantenwijken.

"Eerst deed mijn zus het en moest ik weleens helpen. Ik doe die wijk nu sinds mijn 12^e zelf. We hebben het gewoon nog op mijn zus' naam staan. Want anders, als we het afzeggen en op mijn naam weer aanmelden, dan is die wijk weg. Zij geeft gewoon het geld aan mij. Mijn moeder gaat wel vaak mee om mij een beetje te helpen. Dat deed ze bij mijn zus ook altijd" (Ebbe, 13).

Bij dergelijke baantjes kunnen, hoewel ze informeel lijken, verwachtingen van ouders of andere familieleden zorgen dat kinderen druk ervaren om te werken. Het voorbeeld van Annemarie (13) laat dit duidelijk zien. Ze had een grote krantenwijk samen met haar moeder en zus toen ze 11 was. Omdat ze het werk zwaar vond en eigenlijk nog geen geld nodig had, stopte ze na een paar maanden. Door druk van haar moeder en zus probeerde ze het werk toch zo lang mogelijk vol te houden.

"Ze vonden het eerst niet goed dat ik stopte, en toen ging ik wel door, maar het lukte gewoon niet echt meer. En toen zeiden ze van: "nou ja, dan moeten we er maar gewoon mee stoppen. Maar ze vonden het niet leuk. ... Ik voelde me wel rot, vooral tegenover m'n zus. Ik wou haar niet in de steek laten. Dan moest zij alleen alles doen. Dat heb ik uiteindelijk wel gedaan. Daar was ze niet echt blij mee. M'n moeder was ook best wel boos op me, dat ik na een paar maanden al stopte."

Met name in bij kinderen die werken in familiebedrijven, bijvoorbeeld in de landbouw, maar ook in de detailhandel of horeca, spelen gewoonte en traditie een rol. De grens tussen betaald en onbetaald werk is hier vaak ook vaag. Ouders die tevens werkgever zijn oefenen soms indirect en/of onbewust druk uit op hun kind. Ze verwachten dat hun kind meewerkt, of kinderen denken dat hun ouders die verwachting hebben. Door minder personeel aan te nemen, kunnen ze eigenlijk niet meer zonder de arbeid die hun kinderen verrichten. Hoewel de meeste kinderen deze verwachtingen als normaal lijken te beschouwen en niet als probleem, zeker niet als ze opgegroeid zijn met het werk en het ook leuk vinden, lijken de verwachtingen in sommige gevallen tot druk te leiden. Jeroen (15) helpt bijvoorbeeld al van jongs af aan mee in boerenfamiliebedrijf. Hij heeft intussen verantwoordelijke taken, waarvan hij zelf aangeeft dat ze veelal gevaarlijk zijn en dat er ongelukken kunnen gebeuren. Maar hij houdt van het werk en hoopt de boerderij in de toekomst over te nemen. In een eerste interview gaf hij aan:

“Mijn ouders verwachten natuurlijk wel dat mijn broer en ik een handje meehelpen, omdat ook wij twee het over willen nemen. Maar we doen het wel vrijwillig, het is onze hobby.”

In een tweede interview leek toch dat de verwachtingen van zijn ouders een belangrijkere rol speelden dan hij in eerste instantie aangaf.

“Verplichting? Tja.. misschien wel een beetje. Aan de ene kant wel, aan de andere kant niet. Kijk, het moet natuurlijk wel een beetje, want doordeweeks dan ga ik naar school en mijn broers ook. We hebben voor die dagen werknemers, maar op zaterdag helpen wij mee. Maar als ik eens een keer iets leuks wil doen, kan dat wel hoor.”

Hoewel Jeroen zich haast te benadrukken dat het werk voor hem niet voelt als een verplichting, wordt er duidelijk op hem gerekend. Bovendien is hij zich bewust van de verwachting van zijn ouders dat hij het bedrijf ooit over zal nemen.

“Als ik en mijn broer het bedrijf niet overnemen, dan zou het verkocht moeten worden. Mijn ouders zouden het denk ik wel jammer vinden, als wij helemaal uit de agrarische sector zouden gaan. Het is natuurlijk wel mooi als zo'n bedrijf wat je hebt opgezet in de familie blijft.”

Hoewel dit een positief verhaal is en de ouders van Jeroen ook goed in de gaten houden of Jeroen's school niet onder het werk lijdt, lijkt er een duidelijke verwachting van ouders te bestaan, die mogelijk meespeelt in Jeroen's motivatie om te werken.

En Jeremy (15) vertelde tijdens een groepsgesprek nog vol trots over zijn werk in het café van zijn vader, waar hij schoonmaakte en soms achter de bar mocht. Een jaar later lijkt tijdens een individueel interview weinig over te zijn van zijn enthousiasme:

“Al die dronken mensen zijn wel een reden dat ik het niet meer leuk vind. En het begint een beetje langdradig te worden. De eerste keer was het steeds 2 uurtjes bij een voetbalwedstrijd, maar nu begint het steeds meer en langer te worden.”

Maar vader heeft moeite met het vinden van geschikt personeel. Omdat Jeremy's zus, die nu veel werkt, binnenkort gaat studeren, moet Jeremy meer gaan werken, hoewel hij daar weinig zin in heeft.

“Dan heb ik geen keus, denk ik. Dan moet ik gewoon werken. Aan de ene kant vind ik dat wel irritant, maar aan de andere kant doe ik het wel gewoon. Omdat ik er geld voor krijg.

Maar als ik er geen geld voor zou krijgen, zou ik het denk ik nog wel doen eigenlijk, want in het café vind ik het best wel leuk.”

Hoewel hij het vergoelijkt, lijkt hij duidelijk druk van zijn ouders te voelen. Later vertelt hij namelijk ook:

“Ik kan denk ik wel zeggen van: ik ga niet. Maar als ik achter de computer hang of ik ga naar mijn vriendin, dan zegt mijn vader: ‘kom helpen, want ik heb het nou echt druk.’ Dan wil ik hem ook gewoon helpen. Als ik dat dan niet zou doen, zou ik me ook best wel rot voelen, want dan krijg ik de volgende dag een hele preek, van: ‘waar was je gisterenavond?’ En ik wil hem ook niet laten zitten.”

2.6 ‘Beter iets dan niets’

De vrijheid van kinderen in de keus om te gaan werken kan in twijfel worden getrokken. Daarnaast blijkt er weinig vrijheid in de keuze van baantjes. Het werk van kinderen heeft een functie binnen een gesegmenteerde arbeidsmarkt. Er blijkt een duidelijk gebrek aan keus in type baantjes. Met name de kinderen tot en met 14 jaar oud, hebben nog niet veel mogelijkheden, zeker niet wanneer ze op plaatsen wonen waar weinig bijbaantjes beschikbaar zijn in landbouw, winkels of fabrieken en wanneer ze zelf geen sociaal netwerk hebben waardoor ze aan een oppasbaantje kunnen komen. Bovendien ontbreekt het kinderen veelal aan kennis over de verschillende mogelijkheden. Folders en kranten bezorgen of werken in de supermarkt, de laagst gewaardeerde baantjes, blijven dan over.

We kunnen constateren dat kinderen, om uiteenlopende redenen, willen werken. Hun verlangen om te werken, meestal gepaard met een verlangen naar geld of een verlangen naar een (sociale) bezigheid, is vaak zo groot, dat ze de ‘beter iets dan niets-mentaliteit’ hanteren. Ze accepteren de baantjes die voorhanden zijn, ongeacht het salaris, de werkzaamheden, de behandeling en of ze het leuk vinden. Wanneer ze ergens een zakcentje kunnen verdienen, nemen ze al snel genoegen met wat ze kunnen krijgen. Wat op hun pad komt, pakken ze met beide handen aan. Maar er is duidelijk een gebrek aan keus. Goed betaalde baantjes, leuk en interessant werk of werk wat goed op het cv staat kunnen kinderen meestal niet vinden. Tim (15) bezorgt bijvoorbeeld folders, ondanks dat hij het “stom werk” vindt door het vele lopen en het slechte weer. Toch doet hij het al 3 jaar, sinds hij 12 was en nog op de basisschool zat. Een ander baantje denkt hij pas op zijn 16^e te kunnen vinden.

“Ik denk dat ik met folders stop als ik 16 word, maar daar twijfel ik nog over. Ik heb steeds het gevoel van: ik heb er echt geen zin in. Ik denk meer aan het geld en dan doe ik het wel. De reden dat ik het ooit gaan doen ben is omdat dat het enige baantje was dat ik op die leeftijd kon doen.”

En Mirna (14) vertelt in het eerste gesprek dat ze 12 uur per week besteedt aan folders bezorgen. Ze verdient hier slechts € 35,00 mee.

Mirna: : “ Mijn vriendinnen lopen dezelfde wijk als ik, maar bezorgen andere folders. Het salaris verschilt wel. Ik heb bijvoorbeeld 300 folders, maar anderen hebben er maar 100. Maar die krijgen meer dan ik.”

Interviewer: “ waarom neem je dan geen andere wijk?”

Mirna: " Omdat die al bezet zijn. En sommige kinderen zijn dan toch blij met dat tientje, ook al hebben ze zoveel folders, omdat ze anders niets krijgen" (Mirna, 14).

Een jaar later, toen Mirna inmiddels 15 was, had ze nog steeds dezelfde folderwijk.

Ook docenten herkennen deze mentaliteit. Het gebrek aan keus en aan interesse bij kinderen valt op; hun enige doel is om geld te verdienen:

"Het valt me op dat ze weinig uitzoeken over de regelgeving of het minimumloon. Het lijkt ze ook niet zoveel uit te maken. Ze doen ook geen onderzoek bij andere werkgevers, bijvoorbeeld door te kijken of ze ergens anders meer kunnen verdienen. Ze nemen gewoon het eerste het beste baantje en zijn al snel tevreden. Als ze maar verdienen, zeg maar." (docente Mens en Maatschappij).

2.7 Conclusie

Baantjes door 12- tot en met 15- jarigen in Nederland worden niet uit economische noodzaak of onder dwang van ouders of andere personen gedaan. Kinderen benadrukken dat ook. Ze doen het werk vrijwillig, uit eigen beweging, zo stellen zij. Er liggen verschillende motivaties ten grondslag aan de keus van kinderen om een baantje te nemen. Het economische aspect, geld verdienen, is duidelijk voor het merendeel van de kinderen het belangrijkste. De drang om te consumeren, al dan niet om erbij te horen, een verlangen naar onafhankelijkheid en gewenning aan het kunnen beschikken over geld en aan een bepaald uitgavenpatroon spelen hierin een belangrijke rol. Met name de mobiele telefoons, tegenwoordig onmisbaar voor 12- t/m 15-jarigen, maakt het genereren van (maandelijkse) inkomsten noodzakelijk.

Zowel ouders/omgeving als kinderen verwachten dat naarmate kinderen ouder worden zij financieel onafhankelijker van hun ouders worden. Het nemen van een bijbaan geeft het kind de vrijheid en autonomie om zelf te kunnen beslissen wanneer hij/zij iets koopt en aan welke producten hij/zij geld uitgeeft. Deze individualisering vindt niet alleen plaats bij de kinderen, maar ook bij hun ouders, die door drukke banen en een snelle levensstijl zo min mogelijk omkijken naar hun kinderen willen hebben. Dus, hoe jonger zelfstandig, hoe beter, aldus het heersende gedachtegoed.

Ook andere motivaties kunnen ten grondslag liggen aan de keus om te werken, al gaan deze vaak gepaard met een economische motivatie. Zo kunnen het leeraspect, het sociale aspect, verveling en gebrek aan (nuttig) tijdverdrijf, gewoonte en verwachtingen van ouders of het feit dat een baantje leuk is, redenen zijn om te gaan (of blijven) werken. Ook komt het voor dat er geen duidelijke motivatie is. Kinderen krijgen bepaalde klusjes, bijvoorbeeld door ouders, burens of kennissen aangeboden, die na verloop van tijd uitgroeien tot een betaald baantje.

Duidelijk is geworden dat er vaak een discrepantie bestaat tussen de aannames en verwachtingen van kinderen - die ten grondslag liggen aan hun motivatie om een baantje te zoeken - en de werkelijke ervaring met werk: kinderen gaan werken voor het geld, maar de lage lonen blijken niet toereikend voor de aanschaf van dure spullen die ze verlangen of voor het zelfstandig kunnen zijn; het baantje is saai of eenzaam, terwijl het kind dacht dat het leerzaam of gezellig zou zijn; kinderen gaan werken omdat ze zich vervelen, maar vullen vervolgens hun tijd in met baantjes die ze saai vinden. De aannames blijken hardnekkig: ook al wijkt de daadwerkelijke ervaring af, kinderen houden zich vast aan positieve ideeën, mogelijk meegekregen van ouders of omgeving.

In de introductie werd besproken dat het vrijwillige aspect van werk voor kinderen het onderscheid markeert tussen kinderarbeid en het eigen werk. Ook hier lijkt een discrepantie te bestaan. Kinderen zeggen vrijwillig te werken, zonder dwang van wie of wat dan ook. Voor verschillende kinderen is dit wellicht het geval. Maar wanneer we de belangrijkste motivaties van kinderen om te werken bekijken in het licht van commerciële druk, groepsdruk, het verlangen naar zelfstandigheid, armoedige thuissituaties en gewenning aan geld, kan men zich afvragen hoe vrij de keus van kinderen is om te werken. De drang om te consumeren wordt al op jonge leeftijd gewekt en de behoefte te conformeren aan leeftijdsgenoten is groot, met name onder pubers. Het hebben van geld is een vereiste om erbij te horen en mee te kunnen doen aan sociale activiteiten, zowel fysiek als digitaal. Omdat de groeiende behoefte aan geld en zelfstandigheid niet door ouders gecompenseerd wordt, is een bijbaantje de enige oplossing. Zeker wanneer armoede in het gezin of gewenning aan een bepaald uitgavenpatroon en langlopende abonnementen ervoor zorgen dat kinderen inkomen moeten blijven genereren, lijkt er eerder sprake van dwang dan van een vrije keus. Ook wanneer een gebrek aan leuk of nuttig tijdverdrijf, druk van ouders en sociale normen meespelen in de keus om te werken is dit het geval.

De mate van onvrijheid kan worden samengevat in de volgende punten:

- Commerciële druk, groepsdruk en drang om zelfstandig te zijn maken dat kinderen geld nodig hebben. Het kunnen beschikken over geld wordt, met name vanaf 12-jarige leeftijd, noodzakelijk. Wanneer deze behoefte niet gecompenseerd wordt door ouders, heeft het kind niet veel meer keus dan een baantje te zoeken.
- Telefoons met internet of smartphones zijn sociaal noodzakelijk. Kinderen vallen buiten de groep wanneer ze er geen hebben en niet kunnen deelnemen aan sociale media. Wanneer kinderen werken om een (dure) telefoon bij elkaar te sparen, kan men zich afvragen hoe vrij de keus om te werken is.
- Telefoonabonnementen en hoge kosten/schulden bij overmatig gebruik zorgen dat kinderen maandelijks inkomen nodig blijven hebben. Dit kan hen beperken in hun vrijheid om te stoppen met werken wanneer ze dat willen.
- Kinderen uit minderbedeelde gezinnen werken soms voor zaken die ouders normaal gesproken betalen. Ze dragen zo dus bij aan het gezinsinkomen. Of ze werken voor luxeartikelen, die zij, net als andere kinderen, ook verlangen, maar waar hun ouders hen niet aan kunnen helpen. De keus om te werken is in dit geval geen vrije keus.
- Gewenning aan het kunnen beschikken over geld, aan een bepaald uitgavenpatroon en aan bepaalde activiteiten zorgen voor noodzaak tot het blijven genereren van geld. Telefoonabonnementen en hoge kosten/schulden bij overmatig telefoongebruik zorgen dat kinderen maandelijks inkomen nodig blijven hebben. Dit kan hen beperken in hun vrijheid om te stoppen met werken wanneer ze dat willen. De keus om te stoppen met werk is niet meer vrij. Kinderen raken gebonden aan werk/geld verdienen (hoewel ze onafhankelijkheid en vrijheid zoeken).
- Wanneer kinderen het gevoel hebben te moeten gaan werken om erbij te horen, is er geen sprake van een vrije keus.
- Wanneer kinderen gaan werken uit een verveling of een gebrek aan activiteiten, kan men zich afvragen of er sprake van een vrije keus. Zeker wanneer kinderen van hun ouders of

omgeving druk voelen om "iets nuttigs te doen", zijn zij beperkt in hun vrijheid. Werken is dan meer een sociale norm, die aan hen wordt opgelegd.

- Werken binnen familieverband kan, juist door de informele aard van het werk, ertoe leiden dat kinderen zich verplicht voelen om te werken. Wanneer werken een gewoonte is, groeien kinderen er ongemerkt in. Maar na verloop van tijd wordt er wel op hen gerekend. Kinderen willen niet teleurstellen. Hun vrijheid om te kunnen stoppen met werken of om een ander baantje te kiezen is hierdoor beperkt.

In de huidige consumptiegerichte maatschappij waarin het hebben van geld en dure spullen al op jonge leeftijd een noodzaak lijkt te zijn, en werken de sociale norm is, kan men zich afvragen hoe vrij de keus om te gaan werken werkelijk is. Verlangen naar geld, erbij horen en onafhankelijkheid zetten kinderen ertoe aan om op jonge leeftijd te gaan werken en baantjes aan te pakken die ze niet leuk vinden om te doen of waar ze slecht behandeld worden. Kinderen hebben immers ook nog bijna geen keus wat type baantje betreft.

De veronderstelde onafhankelijkheid waar kinderwerk en geld verdienen toe leiden is een illusie. Door gewenning aan een regelmatig inkomen, het afsluiten van langdurige telefoonabonnementen en het aangaan van schulden worden kinderen enkel afhankelijker. Voor grote aankopen blijven kinderen afhankelijk van hun ouders, daar de minimumlonen dermate laag liggen dat deze buiten het bereik van kinderen liggen. Dus ook op het gebied van onafhankelijkheid lijkt de vormende functie van kinderwerk dus vaak niet tot zijn recht te komen.

Hoofdstuk 3

Het effect van werk op kinderen

Samenvatting

Negatieve effecten van het hebben van een bijbaantje op kinderen worden ondergesneeuwd door de positieve effecten, die vanuit het heersende gedachtegoed van “werk is leerzaam” en “kinderen moeten jong zelfstandig worden en met geld om leren gaan” worden benadrukt, maar verdienen zeker de aandacht. Het hebben van een bijbaantje kan negatieve gevolgen hebben voor de tijdsbesteding aan onderwijs, sociale contacten, het gezinsleven, sport en hobby's, vrije tijd en vakantie. Door een gebrek aan belangstelling voor school en het verlangen geld te verdienen, laten kinderen werk voor andere zaken gaan, met alle gevolgen van dien voor hun ontwikkeling. Ook op de fysieke en mentale gesteldheid van kinderen zijn negatieve effecten zichtbaar in de vorm van overbelasting, ongelukken, stress en een aangetast gevoel van eigenwaarde. Ook al zijn deze effecten niet schering en inslag, het zijn belangrijke risicofactoren.

Vanuit het heersende gedachtegoed van individualisering dat zelfstandigheid en onafhankelijkheid voorop stelt, ook voor kinderen van 12 t/m 15 jaar, worden veelal de positieve effecten van het hebben van een bijbaantje benadrukt: de opvoedkundige en sociaal vormende effecten. Zeker, een bijbaantje hebben kan de ontwikkeling van een kind op een positieve manier ondersteunen. Echter, het enkel benadrukken van deze positieve kant van werken kan de negatieve effecten verdoezelen.

Uit eerder onderzoek van IREWOC [2012] bleken op grote schaal wetsovertredingen plaats te vinden in bijbaantjes van kinderen van 12 t/m 15 jaar en bleken in vrijwel iedere sector waarin deze kinderen werkzaam zijn risico's te bestaan die de fysieke en mentale gesteldheid of ontwikkeling van kinderen in gevaar kunnen brengen. Saaiheid en eenzaamheid overheerste bovendien in baantjes. Een ingezonden brief aan de Volkskrant (17-02-2012) van een naar eigen zeggen “welgestelde tweeverdienende ouder van twee folder bezorgende kinderen” als reactie op dit onderzoek stelde dat dergelijke saai baantjes wel degelijk leerzaam zijn:

“Ze leren dat een milkshake, sms-bundel of een snelle zonnebril niet uit de boom vallen, maar in de echte wereld vaak gelijk staan aan een of meer uren saai werk.[...] En omdat ze het verdiende geld naar eigen inzicht mogen besteden, wordt ondertussen ook dat sterkere arbeidsethos aangeleerd. Uitermate leerzaam allemaal. Het zou verplicht moeten zijn.”

Het idee dat kinderen al op jonge leeftijd zelfstandig met geld moeten leren omgaan en een arbeidsethos moet worden aangeleerd, lijkt zwaarder te wegen dan het beschermen van een veilige ontwikkeling, dan het garanderen van een periode waarin het kind nog gewoon kind kan zijn. Duidelijk is dit geschreven door een ouder die keurig toekijkt op wat er met het kind gebeurt en wiens kinderen geen nadelige effecten van werk ondervinden, in ieder geval niet merkbaar.

Natuurlijk, niet op ieder kind heeft werk slecht effect. Maar de vele risico's die in het eerdere onderzoek in kaart gebracht zijn, doen vermoeden dat het om een veel groter probleem gaat dan gedacht wordt. De vraag rijst: wat zijn de effectieve gevolgen van werken op kinderen? Op deze

vraag zullen we in dit hoofdstuk trachten een antwoord te geven. Hoewel het moeilijk is effecten te meten - er spelen immers vele factoren een rol - zijn wij verscheidene gevallen tegengekomen van kinderen voor wie het hebben van een bijbaantje duidelijk nadelige gevolgen heeft of heeft gehad. Negatieve effecten zijn zichtbaar op onderwijs en op overige tijdsbesteding aan sociale contacten, gezinsleven, sport en hobby's en op vrije tijd en vakantie. Ook op de fysieke en mentale gesteldheid zijn negatieve effecten waargenomen.

3.1 Effect op onderwijs en op de belangstelling voor onderwijs

Ouders, docenten, werkgevers, maar ook de meeste kinderen zijn het er over eens dat onderwijs niet mag lijden onder een bijbaantje. Toch lijkt dit vaak het geval te zijn, althans volgens de zelfperceptie van de kinderen: 32% van alle ondervraagde kinderen was het een beetje of helemaal eens met de stelling "werken heeft een slechte invloed op schoolprestaties". Een bijbaantje kan een nadelig effect op school hebben, zo bleek ook uit de interviews. Kinderen werken bijvoorbeeld tegen de wet in tot laat op de avond of beginnen te vroeg in de ochtend met een krantenwijk waardoor ze niet aan de verplichte rusttijd komen en dus moe in de les zitten. Hierdoor kunnen schoolprestaties negatief beïnvloed worden. Hier een greep uit de gevallen waarbij dit aan de orde lijkt te zijn:

In het weekend pas ik op tot 02:00, maar door de week uiterlijk tot 00:00. Dat vind ik niet laat, meestal maak ik wat huiswerk en lig ik op de bank. Soms ben ik dan wel een beetje moe op school, zeker als het kindje niet wil slapen en ik de hele tijd met hem bezig moet zijn (Sofie, 12 jaar - past op bij de burens).

"Je wordt er wel moe van. Ik moest om 05:00 uur opstaan en daar kan ik niet echt tegen. Als je dan op de fiets stapt, slaap je echt nog. En ook op school ben ik dan de hele dag nog moe. Eerst praatte ik veel op school, maar ik werd heel lui. Mijn cijfers werden steeds minder. Sinds ik gestopt ben zijn die weer beter geworden. Ik viel zelfs wel eens tijdens de les in slaap. Dat hadden de leraren het niet door, dan werd ik wakker gemaakt door mijn vriendin. Na school had ik dan vaak nog sport en dan huiswerk en laat naar bed, om 23:00 uur. Mijn ouders vonden toen ook dat ik beter kon stoppen" (Gemma, 15 - over de ochtendkrant die zij op haar 14^e een aantal maanden bezorgde).

"Het vermoeiende alleen is dat het soms superlaat wordt en dan ben ik pas om 02.00 uur thuis en dan moet ik de volgende dag weer naar school. Af en toe zijn er ook 'notes', verbeterpuntjes die ze dan zeggen en dan ben je nog later thuis. Dat is wel wat minder. Soms ben ik de volgende dag niet op school" (Sophia, 14 - speelde op haar 10^e in een musical en heeft ook nu soms opdrachten via een castingbureau).

"Ik vind het soms niet leuk dat het te laat is. Ik heb ook wel eens gehad dat ik dan de volgende dag gewoon school had en een proefwerk en dan werd het wel laat. Ik wist dat dan wel van te voren, maar ik wil wel gewoon geld verdienen (Jasmijn, 13 - past op sinds haar 11e).

Ook kan het zo zijn dat kinderen veel uren in de week werken, waardoor ze te weinig of geen tijd meer hebben voor huiswerk. Ook dit beïnvloedt schoolprestaties negatief.

"Ik besteed normaal 2 uur per dag aan huiswerk, moet ook wel. Soms is het wel vermoeiend, want vrijdag doe je niks meer voor school. En dan zaterdagochtend werken,

's middags voetbal. Dan heb je alleen zondag nog voor huiswerk. Soms lukt het ook niet, het huiswerk voor maandag" (Kelly, 13 - werkt sinds 12^e als folderbezorgster en bij haar moeder in het kookbedrijf en sport 3 maal per week).

"Ik had vorig jaar een periode, dat was alleen maar geld verdienen, geld verdienen... 24/7 werken. Uit school ging ik meteen naar mijn werk. Dan had ik alleen in het weekend tijd voor andere dingen. Huiswerk deed ik toch niet, bij een toets keek ik het alleen even door" (Arthur, 15 - werkte als afwasser, heeft nu een baantje in de supermarkt).

Wanneer jonge kinderen al sinds de basisschool een bijbaantje hebben, bijvoorbeeld een oppasbaantje of folderwijk, merken ze vaak dat ze wanneer ze aan de middelbare school beginnen in de problemen raken. Waar ze eerst geen huiswerk hoefden te maken en tijd genoeg hadden, moeten ze nu tijd vrijmaken. In het begin van de brugklas kan dit lastig zijn en problemen opleveren.

"Minder leuk vind ik dat het wel vermoeiend is en dat ik minder vrije tijd heb daardoor voor huiswerk. Nu op de middelbare school merk ik dat wel. Ik ben daarom ook een tijdje gestopt met auto's wassen. School gaat niet altijd voor, maar dat zou wel moeten!" (Lara, 13 - auto's wassen, helpen in winkel van moeder en modellenwerk).

"Het nadeel is nu vooral met school eigenlijk. Ik neem wel eens mijn huiswerk mee, maar in de middag zijn ze nogal hyperactief, dus dan kan je niet echt leren." (Erika, 13 - oppassen).

Hoewel sommige docenten en ouders niets merken van of weten over de bijbaantjes van hun leerlingen, en juist benadrukken hoe goed en leerzaam werken is, zijn er ook verschillende docenten die een negatief effect van bijbaantjes bemerken op schoolprestaties en huiswerk maken. De meeste kunnen wel enkele extreme gevallen noemen. Kinderen zijn moe op school van hun druk bezette weekend en sommigen maken geen huiswerk door hun baantje.

"Ik merkte bij mijn eigen kinderen dat wanneer het laat werd met afwassen op zondagavond, 23:00, dat ze er op maandagochtend slecht uitkwamen. Dat vond ik toen ook niet goed meer. Bij leerlingen merk ik het ook. Dan zijn ze vermoeid. Met name op maandag hoor je dan ook hoe druk ze het hebben in het weekend met én werken én sporten én vrienden. En omdat ik gym geef merk je dat heel snel. Als ze vermoeid zijn, hebben ze zelf niet zo door dat ze het zo druk hebben, maar als je dan vraagt waarom ze moe zijn zeggen ze: ik moest voetballen en ik moest werken. Af en toe spreken we er ook over met andere docenten. Als er leerlingen zijn die echt heel veel werken, waardoor het schoolwerk eronder lijdt. Ik heb bijvoorbeeld één leerling die werkt altijd bij zijn vader op de autosloperij, maar huiswerk doet hij niet. Hij staat er heel slecht voor" (docent en ouder van 2 werkende kinderen in Schagen)

"We hebben kinderen gehad uit een kermisgezin en die waren in het weekend natuurlijk altijd onderweg. Zij lag maandag meer te slapen op tafel dan dat ze aan het werk was. We gaan dan wel met de ouders in gesprek maar bij kermisfamilies is dat behoorlijk ingewikkeld." (docent in Schagen).

Kinderen voelen dus veelal zelf niet (op tijd) aan waar hun grenzen liggen, ze zijn geneigd zichzelf teveel te belasten en leggen het verband niet tussen vermoeid zijn en een druk weekend. Het merendeel van de kinderen die een baantje hebben dat weinig tijd in beslag neemt, zoals folders

bezorgen, ondervinden hiervan geen nadelige effecten. Maar er zijn kinderen die moeite hebben met het inschatten van hun tijd en met vooruit plannen. Zelfs baantjes met korte werktijden kunnen dan een nadelig effect op onderwijs hebben, zoals bij Kemal (14). Hij heeft soms moeite zijn bezorgbaantje, wat hij als zwaar beschouwt, te combineren met school.

“Als ik bijvoorbeeld een geschiedenis proefwerk heb, dan wil ik op woensdag ook leren, maar dan kom ik van school, eerst eten en dan krantjes lopen. Daarna ben ik best moe en heb ik last van mijn schouders door die kranten. Dan denk ik niet van ‘ik ga nog even leren’. Dan wil ik even rusten en heb ik daarna bijna geen tijd meer. Eerst leerde ik altijd heel goed, maar nu had ik maar een 6 en dat is wel laag. Aan de andere kant ligt dat ook weer niet helemaal aan de krantenwijk, want een uurtje besteed je ook makkelijk aan de tv. Maar ik heb wel tijd nodig om bij te komen na de krantenwijk.”

Ook uit uitspraken van werkgevers blijkt dat er kinderen zijn die een op het oog weinig tijdrovend folderbaantje moeilijk kunnen combineren met school. Een van de belangrijkste redenen waarom de kinderen die voor hen werken stoppen, is omdat ze meer tijd voor school nodig hebben.

“Meestal stoppen ze om bij de supermarkt te gaan werken, of dat ze het niet meer kunnen combineren met studie of school. Ook kinderen van 13 tot 15 jaar. Dat moeder zegt: ‘het gaat niet zo goed op school. We merken dat de studie eronder gaat lijden, het is misschien beter om te stoppen’ of dat hij slechtere punten heeft. Dat kan. Dat is een hele goede reden” (Bezorgcoördinator van folderdistributie).

Veel kinderen blijken dus de verplichting om te werken boven de verplichtingen die school aan hen stelt te plaatsen. Het bijbaantje komt dan op de eerste plaats, ook wanneer dit betekent dat ze moe zijn op school, minder huiswerk maken of minder goed presteren dan ze zouden kunnen. Dit kan komen doordat kinderen geld verdienen belangrijker en noodzakelijker vinden dan goede schoolresultaten of doordat kinderen meer plichtsbesef hebben ten opzichte van hun baantje dan ten opzichte van school. Een gebrek aan belangstelling voor school, een niet ongewoon verschijnsel bij de meeste pubers, kan te maken hebben met het nog niet kunnen inschatten van de gevolgen van een gebrek aan scholing op de lange termijn. Als het kind dan alternatieve mogelijkheden heeft, bovendien een alternatief dat geld oplevert, moet de school in een ongelijke strijd wedijveren met het bijbaantje. Hoewel uit de cijfers van eerder onderzoek [IREWOC 2012] bleek dat het merendeel van de kinderen (77%) het niet eens waren met de stelling “Ik vind werken en geld verdienen belangrijker dan school”, is het alarmerend dat bijna een kwart van de kinderen het een wel (een beetje of helemaal) eens was met deze stelling. Bij de 15-jarigen was dit zelfs 26% en onder vmboleerlingen 31%. Ook uit verschillende citaten sprak een gebrek aan belangstelling voor school en een voorkeur voor werken.

“Misschien leer je wel meer van werk. Als je het mij vraagt, wat ik de afgelopen jaren geleerd heb op school, echt bijna niets. Eerlijk gezegd vind ik school echt tijdverspilling” (Fatima, 15 - werkt in de supermarkt en zit op een praktijkschool).

“Ik heb soms weleens te weinig tijd voor huiswerk. Dan kreeg ik bijvoorbeeld op maandag iets op, en dan was ik om 15:30 thuis. Dan ga ik eerst uitrusten, want ik heb dan ook een half uur gefietst. En dan heb ik ook geen zin om huiswerk te maken, dus meestal doe ik het dan pas in de avond. Of ik ga met vriendinnen naar buiten, dus dan doe ik het gewoon niet [lacht]. Als ik een proefwerk heb, is het wel een beetje jammer. Maar voor huiswerk zou ik mijn werk niet afzeggen, alleen in de proefwerkweek. Als ik zeg dat ik een 3 heb

gehaald voor een proefwerk, dan zeggen mijn ouders wel: 'misschien moet je wat minder werken'. Dan zeg ik gewoon 'nee' [lacht]" (Sharon, 15 - werkt op 3 schooldagen van 17:00 tot 19:00 in de supermarkt).

"Op school vind ik er niet zo veel aan. Ik doe liever wat met mijn handen. Soms doe ik mijn huiswerk niet, omdat ik mijn vader liever ga helpen. Ik heb er wel genoeg tijd voor hoor, maar het is meer dat ik het werken leuker vind, dus dan vergeet ik mijn huiswerk te doen. maar dan verzin ik wel een smoesje op school" (Ramon, 14 - werkt in een transportbedrijf en helpt af en toe zijn vader op de boerderij).

Sommige kinderen lijken het nut van school, door hun bijbaantje, zelfs niet eens meer in te zien. Ze volgen onderwijs op een lager niveau dan ze zouden kunnen om meer tijd voor hun baantje over te houden. Dit lijkt vooral voor te komen bij kinderen die de wens hebben in de toekomst werkzaam te blijven in de sector waar ze nu werken, met name in garages en in de landbouw. Patrick (14), die van zijn hobby zijn werk maakte door in een autogarage te gaan werken, zegt bijvoorbeeld:

"Ik wist al veel, maar de rest hier is ouder. Daar leer ik heel veel van. Ik wil later automonteur worden. Straks in een groot bedrijf stage lopen, en dan verder. Misschien lukt dat wel met alleen [VMBO-]basis" (Patrick, 14 - autogarage)

En David (15) werkt sinds zijn 11^e in een autogarage in een West-Fries dorp. Bij het eerste interview vertelde hij ook in een kas te werken en regelmatig met zijn vader mee te gaan om te werken in de drukkerij. Toen al liet hij werk voor school en huiswerk maken gaan, ondanks dat ouders het hier niet mee eens waren. Hij moest terug van de havo naar vmbo omdat hij "met alles bezig was behalve met school". Lange werkdagen in de garage, soms wel van 08:00 tot 20:00, vond hij wel vermoeiend, maar niet vervelend, omdat het sleutelen aan auto's zijn hobby is.

"Af en toe is het wel moeilijk te combineren met school. Huiswerk vergeet ik nog wel eens. Of dat ik geen tijd heb, het gaat altijd op het laatste moment. En als het niet lukt, dan praat ik het wel goed in de klas. Dan zeg ik bijvoorbeeld dat het op m' n email stond en het ineens weg was [lacht]. Ik zeg niet dat het door werk komt, dan zegt de leraar: 'dan had je niet moeten werken.'"

Een jaar later blijkt hij gestopt te zijn met werken in de kas, omdat hij "die paar uurtjes op zondagochtend" (van 07:00 tot 11:00) niet de moeite vond om voor uit zijn bed te komen. Echter, hij is niet minder gaan werken. Inmiddels werkt hij gemiddeld 25 uur per week in de autogarage, na schooltijd, op woensdag (stage) en in het weekend. Ook gaat hij nog steeds met zijn vader mee uit werken af en toe. In vakanties werkt hij vaak 6 volle dagen per week. Huiswerk maken staat nog steeds niet hoog op de agenda, niet alleen omdat hij werk leuker vindt, ook omdat hij zijn baas niet teleur wil stellen.

"Soms is het wel even te druk voor me. Dan ben ik op school bijvoorbeeld en dan word ik gestuurd of ik vanmiddag kan bijspringen en dan wil ik mijn baas niet in de steek laten, dus dan kom ik wel gewoon. Als ik dan thuiskom moet ik eigenlijk nog huiswerk maken, maar dan denk ik: laat maar zitten, het is wel goed."

Hoewel David tijdens het eerste gesprek nog aangaf school belangrijker te vinden dan werken, zegt hij nu, een jaar later:

“Nu gaat het goed op school, ik vind dit eigenlijk te makkelijk. Maar ik kan wel heel erg m'n best gaan doen en dan de HAVO gaan doen, maar daar zit ik helemaal niet op te wachten. Ik doe liever minder mijn best en dan heb ik VMBO. Ik doe nooit echt m'n huiswerk. Ik heb er niet echt tijd voor. M'n werk vind ik belangrijker. Dat is het leukste, dat doe ik liever dan school!”

David hecht duidelijk meer waarde aan zijn werk dan aan het maken van huiswerk of het behalen van een Havodiploma. David mag dan nuttige werkervaring opdoen, hij baseert zich duidelijk op de korte termijn. In de toekomst wil hij namelijk wel iets met auto's gaan doen, maar geen automonteur worden: “het liefst wel iets verder”, zegt hij. Het laten liggen van de kans om een hoger diploma te halen is dus op zijn zachtst gezegd zonde. Over een paar jaar liggen zijn ambities misschien nog hoger, maar dan is de kans verkeken. Die kans ligt in het onderwijs precies in een leeftijd dat kinderen hun aandacht kunnen en mogen verleggen naar werk. Kinderen kunnen werken op dat moment leuker vinden, maar het afglijden naar een totale desinteresse voor school is groot.

Ook Jeroen (15), die het grootste deel van zijn vrije tijd besteedt aan klussen in het boeren familiebedrijf, werkt liever dan dat hij met school bezig is. Omdat hij voor zijn toekomstplannen (de boerderij overnemen) alleen havo nodig heeft, ziet hij het nut niet in van hard werken voor school, zo bleek tijdens het eerste interview:

“Ik doe de HAVO best wel makkelijk, dus ik heb niet heel veel tijd nodig voor huiswerk. Soms heb ik geen tijd ervoor, maar dat ligt meer aan mezelf, dat ik geen zin heb en liever ga klussen. Ik ga nu wel over, maar als ik meer huiswerk zou maken, zou ik misschien wel VWO kunnen doen. Maar ik weet al sinds groep 7 wat ik hierna wil gaan doen, dus ik heb mij altijd gefocust op HAVO. Mijn ouders zouden wel willen dat ik meer huiswerk zou maken, maar ik zou het liefste de hele dag werken.”

Een jaar later bleek de HAVO toch minder makkelijk dan gedacht, want door het vele werk waren Jeroen's cijfers drastisch gezakt.

“Doordeweeks help ik nog wel, maar wel minder, want ik moet toch iets meer voor school gaan doen. Tja, mindere resultaten... Niet dat ik minder voor school ging doen, maar school wordt wel steeds moeilijker, omdat je wel steeds meer hogerop komt. Van mijn ouders moest ik er toen meer tijd aan besteden. Van mij had het niet hoeven, maar ze merkten dat m'n cijfers minder werden. Ik moet gewoon meer huiswerk gaan maken.”

Tijdens een bezoek aan de boerderij, weer een paar maanden later, blijkt het volgende:

“Ik weet nog niet of ik over ga. Zo niet, dan ga ik naar de MAVO of ik doe het jaar over.”

Dit voorbeeld laat zien dat kinderen uit zichzelf niet snel een stap terug doen in hun werk, ook niet als schoolresultaten slechter worden. Het besef van de gevolgen op de lange termijn is niet aanwezig. Er ligt dus een grote verantwoordelijkheid voor ouders om problemen tijdig te signaleren. Veel ouders doen dit, maar uit eerder genoemde voorbeelden van negatieve effecten van werk op scholing en blijkt dat veel ouders niet of in ieder geval te laat ingrijpen. Ook Jeroen's ouders lijken te laat actie te hebben ondernomen. Hoewel zij school belangrijk vinden, hebben ze gewacht met ingrijpen tot het bijna mis ging op school. En dat terwijl Jeroen misschien eigenlijk wel VWO had kunnen doen. Door te werken op de boerderij, en zijn toekomst louter en alleen in

dat perspectief te zien, heeft hij al op heel jonge leeftijd een keuze gemaakt zie zijn toekomstkansen beperken.

Docenten beamen dat kinderen hun bijbaantje vaak voor school laten gaan. School moet wijken voor het bijbaantje, omdat kinderen werken leuker vinden en het baantje wordt zelfs gebruikt als smoes om te ontkomen aan nablijven of andere schoolactiviteiten.

"In de schoolgids staat dat je van 08:00 tot 16:00 beschikbaar bent voor school. Het is vaak een smoes namelijk van leerlingen. We hebben een leerling gehad die in de groente werkte en die had daarnaast z'n eigen handeltje binnen dat bedrijf en die zei dan: 'nee, ik moet werken, m'n kool moet van het land'" (Docent in Schagen).

"Dinsdagmiddag is bij ons een vrije middag, maar die mogen ze niet gebruiken om structureel activiteiten te ontplooiën buiten school. Ze moeten die middag bijvoorbeeld kunnen nablijven of er kan een klassenuitje gepland worden. Maar als ze dan iets moeten doen, wordt er gezegd: 'ja maar dan heb ik een folderwijk of dan moet ik vakkenvullen'" (Docente in Schiedam).

"Ja, er wordt veel gewerkt, vaak teveel. En dan moet alles ervoor wijken. Moeten ze snel weg, hebben ze nergens tijd meer voor. Inhaalproefwerk? Nee hoor! Werk gaat vaak voor" (Docent in Hoogeveen).

"Ze weten wel dat ze toch een keer dat diploma moeten halen, maar het lijkt toch alsof ze minder het doel zien. Langere termijn denken is moeilijk! Dan is werken belangrijker, want daarbij zie je direct resultaat: je krijgt er elke maand geld voor." (Docente in Meidrecht).

"Ik merk weleens dat school er duidelijk onder lijdt, dat dat gewoon de boventoon voert. Als ik dan vraag wat ze nou het belangrijkste vinden, werken of school, dan zeggen ze: ik zou het liefst de hele dag werken" (Docent in Schagen).

Kennismaking met het werkende leven kan er dus voor zorgen dat kinderen het nut van school niet meer inzien en zich het liefst alleen nog maar op werk richten. Het beïnvloedt op deze manier hun perspectief op onderwijs. Dit is eigenlijk tegengesteld achter de idee dat steekt achter de 'stages' voor schoolgaande kinderen. Het ministerie is blijkbaar bang dat kinderen de realiteit van het werk niet zullen leren kennen. Die realiteit kennen de meeste pubers heel goed, zelfs ten koste van school. Volgens een docent in Schagen staat dit de bredere, algemene ontwikkeling van kinderen in de weg:

"Negatief vind ik het als leerlingen werk als te leuk gaan ervaren en belangrijker gaan vinden dan school. Dat ze merken dat ze sommige vakken op school helemaal niet nodig hebben. Het staat soms dus de brede ontwikkeling in de weg en het kan om de factor tijd gaan. Dat ze veel tijd besteden aan werk, omdat het misschien geld oplevert en dat geld verdienen belangrijker wordt dan goede cijfers halen op school. Dus uiteindelijk uitval of geen diploma en dan blijven hangen op een salarisniveau, omdat er geen diploma's zijn."

Het gebrek aan belangstelling voor school kan worden aangemoedigd in de werkomgeving. Toen de docent een werkgever opbelde om te zeggen dat een werkende leerling een week lang pas na 16:00 kon beginnen omdat hij moest nablijven, werd duidelijk wat voor ideeën werkgevers kinderen soms meegeven:

“Dan krijg je eerst zo'n reactie van: 'Ik heb ook geen diploma gehaald en ik red het ook prima!' Het verkeerde voorbeeld natuurlijk.”

Gebrek aan belangstelling voor school, het niet kunnen plannen en het nog niet kunnen inschatten van gevolgen van het niet behalen van een schooldiploma horen nu eenmaal bij kinderen. Maar om de nadelige effecten die werk op onderwijs heeft, die van grote invloed kunnen zijn op de latere toekomst van kinderen, te beperken, zijn duidelijke regels nodig. Helaas, zo bleek uit eerder onderzoek [IREWOC 2012], worden de wetten met betrekking tot werktijden veelal overtreden. Bovendien lijken ouders veelal niet (tijdig) in te grijpen wanneer het bijbaantje van hun kind de scholing belemmert. De sturing die kinderen nodig hebben, wordt blijkbaar niet geboden. Zelfs scholen trekken hun handen soms van kinderen af. Hoewel veel docenten aangeven dat ze ingrijpen wanneer school onder werk lijdt, zijn er ook docenten die, vanuit het idee “werken is leerzaam”, het accepteren dat kinderen school missen of verwaarlozen.

“Onze school heeft als regel dat je tot 16:30 beschikbaar moet zijn. Dus eigenlijk mag een leerling voor die tijd geen werk plannen, maar dat doen ze natuurlijk wel. Als een leerling dan moet nablijven, ben ik heel coulant. Ik kijk dan wanneer hij wel kan” (Docent in Meidrecht).

“Veel leerlingen bij mij in de onderbouwklassen vinden werk veel belangrijker dan school. Ze werken in strandtenten in de zomer, bij hun vader of oom. Dan komen ze soms hele weken niet op school en dan vraag ik: 'waar was je?', zeggen ze: 'wat denk je zelf, aan het werk natuurlijk!'. Als het mooi weer is, moeten ze het ervan nemen, dan is geld verdienen belangrijker dan school. En wie zijn wij om hen dat te verbieden? Ik heb zoiets van, als die jongens liever werken dan naar school gaan, dan moeten ze dat zeker doen. Ze halen daar gewoon veel meer voldoening uit. School is niets voor hen. Ze willen gewoon hun handen uit de mouwen steken en een zakcentje verdienen. Werken is toch ook leerzaam, dus ik vind het geen probleem” (Docent in Den Haag).

Uit het laatste citaat blijkt dat sommige kinderen hele schooldagen missen door hun werk in strandtenten, schokkend genoeg met goedkeuring van docenten. Daarnaast zijn er kinderen die weleens schooluren of -dagen missen, soms met en soms zonder goedkeuring van school, omdat ze aan betaald optreden of aan topsport doen. Hier zal in het volgende hoofdstuk dieper op in worden gegaan, maar belangrijk is dat hierbij (onrealistische) dromen over beroemd worden meespelen, die kunnen leiden tot verwaarlozing van school. De invloed hiervan op de latere toekomst van kinderen is dan groot.

3.2 Effect op overige tijdsbesteding

3.2.1 Effect op het sociale leven

Niet enkel de schoolprestaties kunnen lijden onder de werkzaamheden van kinderen. Kinderen onderhouden sociale contacten met klas- en andere leeftijdsgenoten. Voor afspreken en leuke dingen doen met vrienden, maar ook voor het onderhouden van sociale netwerken op internet, is tijd nodig. Uit de afgenomen interviews blijkt dat het sociale leven door het bijbaantje onder druk kan komen te staan. Dit geldt bijvoorbeeld voor Gemma (15), over wie we eerder lasen dat ze de ochtendkrantenwijk opgegeven heeft, omdat dit in combinatie met school te zwaar bleek. Ze vertelde in het eerste interview dat ze het, na het stoppen met de krantenwijk, nog steeds druk

had. Het (klus)werk bij het bedrijf van haar vader, de folderwijk en haar drukke school- en sportschema staan haar sociale leven soms in de weg:

"Soms heb ik wel het gevoel dat ik niet genoeg vrije tijd heb. Op zaterdag dan kom ik pas om 17:00 thuis en dan ga ik douchen. En doordeweeks heb ik altijd tot laat school en als ik daarna nog een folderwijk heb, dan heb je geen tijd meer om nog iets te doen met vriendinnen. Ik vind met vrienden iets doen wel leuker dan kranten lopen. Als je dat niet doet, dan kom je er ook een beetje buiten te staan en dan mis je ook iets" (Gemma, 14 - kluswerk en folders).

Naar aanleiding hiervan vertelde ze dat ze minder wilde gaan werken. Maar een jaar later bleek dat niet het geval. Ze had de krantenwijk afgestoten, maar was gaan werken in de catering bij het bedrijf van haar vader. Hier hoort ze vaak pas een dag van te voren of ze moet werken waardoor afspreken met vriendinnen lastig is.

"Ik vind het soms wel vervelend als ik al iets heb afgesproken, maar dat snappen m'n vriendinnen wel. Ik ga dan toch liever werken, want dan verdien je toch wat en dat is ook gezellig. Je kan altijd nog met vriendinnen afspreken, dat doe ik dan meestal gewoon de dag erna nog" (Gemma, 15 - catering).

Afspraken met vrienden worden dus afgezegd omdat geld verdienen belangrijker wordt gevonden. Dit geldt voor meer kinderen. David (15), van wie eerder duidelijk werd dat hij zijn baas nooit in de steek laat, ook niet als deze hem belt om te werken wanneer hij eigenlijk moet studeren, laat ook weleens vrienden zitten voor zijn werk. Hij vergoelijkt het met het argument dat het niet zo belangrijk is:

"Ik was laatst bij een maat van me, maar dan was het niet echt belangrijk en dan belt m'n baas op. Ja, dan ga ik wel naar m'n baas ja. Die maat vond het ook niet erg" (David, 15 - autogarage).

Ook de Anton (14), die zonder contract als afwasser in een restaurant werkt, geeft aan dat hij werk voor vrienden laat gaan. Zijn baas belt soms pas twee uur van te voren op om te vragen of hij kan komen werken en Anton gaat altijd:

"Als ik dan eigenlijk iets met een vriend zou gaan doen, zou ik toch 'ja' zeggen als mijn baas belt. Die vriend heeft dan maar even pech!" (Anton, 14).

Ook het gezinsleven kan lijden onder drukke (werk)schema's. Hoewel pubers vaak geneigd zijn zich terug te trekken in hun eigen wereld, met leeftijdsgenoten, ver van ouders en jongere broertjes of zusjes, en dit dus niet altijd met werk te maken hoeft te hebben, kan het in sommige gevallen wel gebeuren dat het bijbaantje ervoor zorgt dat kinderen minder contact (kunnen) onderhouden met hun gezin. Bij Keisha (15), die gemiddeld 23 uur per week in een restaurant in Den Haag werkt, waar ze via haar oom een baantje kreeg, levert het bijbaantje spanningen in het gezin op. Keisha besteedt door haar werk weinig tijd aan school en is nooit gezellig thuis, wat haar moeder vervelend vindt.

"Op vrijdag werk ik van 09:00 tot 14:00. Ik heb dan eigenlijk stage, maar daar doe ik niet aan [lacht]. Ik zou wel moeten, maar ik ga niet. Ik ga liever werken. Dat is gewoon gezelliger. Maar m'n moeder vindt dat ik moet stoppen. Dat ik moet uitrusten. Ik ben niet vaak thuis. Als ik thuis kom van werk, ga ik meteen douchen en naar bed. Dan heb ik geen zin om naar de woonkamer te gaan, geen zin om aandacht te geven. Liever achter m'n

laptop. Maar m'n moeder vindt dat ongezellig, dan is ze verdrietig. Ik begrijp het, maar ja... Ik moet me meer richten op school van haar. Ik doe bijna nooit huiswerk. Maar ik stop niet met werken. (...) Ze heeft wel gelijk, maar aan de andere kant: ik wil gewoon werken."

Daarnaast zijn er kinderen die door het werk dat ze doen, structureel minder tijd hebben voor sociale contacten. Dit komt bijvoorbeeld voor bij kinderen die betaald optreden of aan topsport doen. Sanne (12) en Josephine (14) hebben bijvoorbeeld dagelijks na schooltijd dans- en zanglessen. In de weekenden treden ze op in musicals. Beiden zitten op het gymnasium, dus krijgen veel huiswerk. Logischerwijs blijft er weinig tijd over voor andere dingen. Hun sociale leven speelt zich vooral af binnen de musicalgroep. Het gezinsleven staat in het teken van hun optredens: ouders moeten hen halen en brengen en ze konden dit jaar niet op vakantie vanwege repetities die 4 weken duurden. Bij topsporters gebeurt dit ook. Soms gaan kinderen zelfs in een gastgezin wonen elders in het land of verhuist het hele gezin. Hierover meer in het volgende hoofdstuk.

3.2.2 Effect op hobby's en sporten

Vaak hebben kinderen ook nog hobby's, zoals sporten of muziekles. Dergelijke activiteiten zijn goed voor hun gezondheid en bredere sociale en culturele ontwikkeling. Echter, er zijn kinderen die door hun bijbaantje geen tijd meer hebben voor sport of hun sport afzeggen wanneer zij moeten werken. Shirley (15), die iedere zaterdagochtend en soms op doordeweekse avonden in een kas werkt, zegt eerst:

"Bij mij gaat sport voor. Ik speel voetbal 2 keer in de week en ook 2 avonden muziek. Dus eigenlijk heb ik bijna geen vrije avond, dus dan ga ik bijna nooit werken." Maar later in het interview blijkt dat sporten er weleens bij inschiet: "Mijn ouders vinden dat ik het wel druk heb, maar als ik het echt te druk heb, dan laat ik het sporten een keertje schieten."

Haar baantje zegt Shirley blijkbaar niet af, ondanks haar drukke weekschema, maar sport wel. Werk lijkt dus, in tegenstelling tot wat ze zegt, weldegelijk op de eerste plaats te komen.

Ook zijn er kinderen die, door het baantje dat ze hebben, helemaal gestopt zijn met sporten. David (14), over wie eerder duidelijk werd dat werk altijd op de eerste plaats komt, voor school en voor sociale contacten, is daar een voorbeeld van:

David: "Toen ik 11 was en begon met dit werk, ging ik op zaterdag naar voetbal. Dan ging ik er om 11.00 uur en dan had ik daarvoor 2 uurtjes gewerkt, en dan kwam ik weer terug om 15.00 en dan werkte ik nog 2-3 uurtjes. Maar dat heb ik maar een tijdje gedaan, want het werd hartstikke druk, dus toen ben ik maar gestopt met voetbal."

Interviewer: "Maar had je dan geen zin meer in voetbal?"

"Ik vind het nog steeds leuk. Als het op zondag was, kon het wel, maar het is op zaterdag en dat is gewoon heel jammer. Maar het is ook dat ik uit school een uur naar huis fiets en pas rond 17:30 thuis ben. Als ik dan ook nog zou moeten trainen... Als er op zondag voetbal is, ga ik er weer op, als er dan ook een beetje redelijke tijden zijn om te trainen. Ik zal wel zien" (David, 14 - autogarage).

Het is niet waarschijnlijk dat David het voetballen weer op zal pakken. Sport lijdt op deze manier onder werk, want het kind prefereert geld verdienen en men kan zich afvragen of dit wenselijk is.

Daarnaast lijkt het bijbaantje soms de plaats van hobby's of sport in te nemen. Voor kinderen bij wie hobby en werk dicht bij mekaar liggen, zoals kinderen die van sleutelen houden en daarom in een garage werken, is dit duidelijk het geval. Bovendien, zoals eerder besproken, is 12-15 jaar vaak een periode waarin kinderen stoppen met activiteiten die ze als kind deden, wellicht omdat ze deze 'kinderachtig' vinden en als onderdeel van het zoeken naar een eigen identiteit. Wanneer kinderen dan gaan werken omdat ze zich anders vervelen, vult het baantje dat gat. Op zich is daar niets mis mee, maar het gaat wel ten koste van andere hobby's en andere mogelijkheden en uiteindelijk wordt het ook een verplichting.

3.2.3 Effect op vrije tijd en vakantie

Kinderen horen 40 uur per week aan school te besteden. Evenals volwassenen hebben zij behoefte aan en recht op 'vakantiedagen'. De afgebakende vakantieperiodes zijn bedoeld als periode van ontspanning tussen schoolperiodes. Veel kinderen gebruiken echter vakantieperiodes om extra te werken. Dit is wettelijk ook toegestaan. Volgens de Nadere Regeling Kinderarbeid mogen kinderen 4 weken (13-14 jaar) of 6 weken (15-jaar) werken in de zomervakantie, waarvan respectievelijk maximaal 3 en 4 weken aaneengesloten.

Wij zien echter dat kinderen soms de hele vakantie doorwerken. Zo vertelt de Dieuwertje (14) dat zij de hele zomervakantie aardbeien heeft geplukt, zes weken lang. In het begin 5 dagen in de week, later wat minder. Toch wordt in dit geval de wet overtreden; Dieuwertje mag eigenlijk maar maximaal in 3 aaneengesloten weken werken. Jeroen (15) vertelt dat hij 2 weken op vakantie is geweest, maar de rest van de vakantie elke dag is gaan werken thuis op de boerderij, maar liefst zes dagen per week. Ook Mees de besteedt het grootste deel van de zomervakantie aan werk. Tijdens het eerste interview, toen hij 12 was, vertelde hij 2,5 week fulltime te hebben gewerkt als bollenpeller, hoewel werken voor 12-jarigen verboden is. In het tweede gesprek bleek dat hij op zijn 13^e zelfs dubbel zoveel was gaan werken: 5 weken lang, 5 dagen per week van 07:00 tot 15:00. Zelf vond hij dit niet teveel, maar de wet is hier ruimschoots overtreden.

Bij de optredende zusjes Josephine en Sanne heeft hun passie voor optreden niet enkel consequenties voor hun eigen vakantie, maar voor de vakantie van het hele gezin. In de zomervakantie moesten zij vier weken repeteren, waardoor het hele gezin niet op vakantie kon zoals we eerder lazen. Hun moeder zegt hierover het volgende:

"Je bent er wel druk mee. Met repeteren zijn ze in de zomervakantie iedere dag bezig. Dan gaan we dus ook niet op vakantie. Ze wilden zo graag auditie doen, dus we hadden zoiets van: okay. We hadden ook wel eerst besproken van: dan gaan we dus niet op vakantiemoeten. Ik vond het wel een beetje jammer, want zij hadden ook al een week muscalkamp. Dat hadden we al gepland. Dus toen konden we niet meer weg.

In al deze gevallen missen de kinderen de vakantie- en rusttijd die zij volgens de wet horen te krijgen. Hoewel dit niet direct effect hoeft te hebben op hun schoolprestaties, kan het niet hebben van vakantie leiden tot oververmoeidheid en kan het invloed hebben op sociale contacten en het gezinsleven. Maar wanneer kinderen de kans hebben om geld te verdienen, grijpen ze deze aan, ook ten koste van hun rusttijd. Deze ontwikkeling is ook de vakbonden opgevallen, FNV Bondgenoten maakt zich zorgen over het vakantiewerk van jongeren en over of zij überhaupt nog wel aan vakantie toekomen:

"Wat betreft vakantiewerk heb ik een vraag uitgezet naar de kaderleden om te kijken of er onderzocht kan worden of jongeren überhaupt wel vakantie opnemen. De

vakantieperiode is daar feitelijk voor bedoeld en jongeren hebben het hele jaar al druk genoeg. Wat je juist ziet is dat jongeren met name in de vakantie veel gaan werken om meer te verdienen, maar dus misschien helemaal geen vakantie hebben." (bestuurder, FNV Bondgenoten).

Box 3. Extreme negatieve effecten van bijbaantje

Ayse (15), over wie in het vorige hoofdstuk al duidelijk werd dat zij werkt onder invloed van een arme thuissituatie en een veeleisende moeder, sinds haar 13^e werkte bij verschillende restaurants, soms zoveel dat ze door de vermoeidheid weleens een dag ziek thuis moest blijven van school. Dit bleek tijdens het eerste interview. Destijds werkte Ayse al veel, namelijk 15 tot 18 uur per week in de weekenden (avonden). Een jaar later bleek dat ze na het eerste interview nog meer is gaan werken en zelfs een periode 7 dagen per week (32 uur) had gewerkt. Ze werkte na schooltijd, van 17:00 tot soms wel 23:00 en ook in de weekenden. Dit leidde tot grote vermoeidheid en stress, die zich onder andere uitte in de klas.

"Mijn punten waren heel erg gezakt. Een keer werd ik in de klas helemaal moe en koud. Ik ging naast de verwarming in het klaslokaal liggen, ik had zelfs dikke kleren aan, maar ik had het nog steeds koud. Ik werd denk ik een beetje ziek. Toen heb ik gewoon een hele tijd liggen slapen in de klas! Dat kan gewoon niet! De juffrouw had het wel door, maar die zei niks. Het gebeurde wel vaker dat ik even in slaap viel. Ik heb echt maandenlang, heel veel gewerkt. Ik weet niet meer precies. Het was echt zwaar, ik was echt heel moe. Na het werk stink je helemaal. Als ik eenmaal ging douchen was het echt 2:00 's nachts, dan pas ging ik slapen. Dan kon ik dus niet wakker worden. Maar ik moest om 07:00 weer op. Ik was toen wel vaker te laat en dan kreeg ik ook weer straf daarvoor."

Wellicht is dit een extreem voorbeeld van de effecten die werk kan hebben op een kind, maar het is belangrijk te erkennen dat dit voorkomt. Dergelijke overbelasting is extreem schadelijk. Het leidt tot oververmoeidheid, slechte schoolprestaties en is slecht voor de mentale gesteldheid. Ayse was bij het tweede interview net ontslagen bij haar werk na een ruzie. Hierover wordt meer verteld in het volgende hoofdstuk. Ze was hard op zoek naar een nieuw baantje om een nieuwe telefoon te kunnen kopen, omdat die op haar werk gestolen was.

3.3 Effect op lichamelijke gesteldheid en veiligheid

Werk kan een nadelig effect hebben op de lichamelijke gesteldheid van kinderen. Mogelijk hebben sommige bijbaantjes, zelfs de ogenschijnlijk meest onschuldige, tevens een nadelig effect op de veiligheid en de lichamelijke ontwikkeling van kinderen. Verschillende baantjes, zoals bollen pellen, fruit plukken in kassen en op het land, hebben een repeterend karakter. Kinderen kunnen niet in gevarieerde houdingen werken, wat kan leiden tot overbelasting en zelfs negatieve gevolgen kan hebben voor de groei.

Zoals in eerder van IREWOC [2012] duidelijk werd, is er bij verschillende baantjes sprake van fysieke overbelasting, hoewel dit bij wet verboden is. Dit komt voornamelijk voor bij baantjes in de landbouw, supermarkten, garages en fabrieken, maar ook folders of kranten bezorgen wordt veelal

als zwaar bestempeld. De effecten op kinderen zijn: (spier)pijn, vermoeidheid en andere lichamelijke klachten, zoals blaren, kapotte handen en allergische reacties.

“Op zich vond ik het tulpen koppen wel leuk, maar op een gegeven moment dan krijg je wel last van je rug omdat je de hele tijd gebogen staat. Bij bollen pellen krijg je weer meer last van je vingers en dat doe je ook de hele dag. Op een gegeven moment heb je echt geen zin meer. Maar ik denk dan: je verdient toch geld, dus dan maar even pijn. [...] Bij afwassen schuif je de borden in de vaatwasmachine. Dan komt het er schoon uit en dan zijn de borden loeiheet. Dan moet je heel snel werken. Soms verbrand ik wel mijn handen. Ik heb hier altijd hele rode plekken zitten van de warmte” (Anton, 14 - over zijn vakantiebaantjes, tulpen koppen en bollen pellen, en zijn normale baantje, afwassen in restaurant).

“Na 4 dagen kon ik gewoon niet meer, want ik kon niet meer lopen. Van het bukken werd alles gewoon helemaal pijnlijk, je armen en je benen. Ik was heel moe, het is veel te zwaar werk voor mij (Janine, 14 - over de dagen dat zij in een tomatenkas werkte).

“Soms is het wel vermoeiend. Je moet de hele dag zitten, en dan heb je wel eens zin om te gaan lopen, maar dan moet je toch blijven zitten. En soms krijg je wel blaren op je duimen, maar dat hoort erbij” (Marianne, 12 - bollen pellen).

“Eerst moest je dan aan de machine sorteren, komkommers en zo, en alles stonk daar zo! Soms was het snik heet in de kas en dan weer snik koud. Alles ging prikken als je die planten aanraakte” (Tim, 15 - groentekas).

Kinderen geven soms hun grenzen niet op tijd aan, omdat ze vinden dat ze hun baantje tot een goed einde horen te brengen, zoals Celina (15), die 5 maanden vakken vulde bij een supermarkt, ondanks de lichamelijke klachten die dat opleverde en het negatieve advies van de fysiotherapeut.

“Ik vond het te zwaar, omdat ik een verkeerd gegroeide rug heb. Daar had ik vooral last van bij het tillen en bij het uit het magazijn halen van spullen, van de kar af tillen en bij bukken. Ik kreeg in het begin meteen last na het werk. De fysiotherapeut zei dat ik meteen moest stoppen. Maar ik ging gewoon een paar maanden door. Ik dacht: ik maak het af, het is nu eenmaal een halfjaar contract. En het staat ook raar op je CV als je zo snel weer stopt. Ik heb uiteindelijk 4 of 5 maanden gewerkt. De supermarkt deed eerst wel een beetje moeilijk. Ze zeiden: ‘je hebt wel voor dit werk gekozen.’ Maar ik wilde het gewoon proberen. Ik heb nog nooit gewerkt.”

Daarnaast kan werk de veiligheid van kinderen in gevaar brengen. In het eerdere onderzoek werd al duidelijk dat kinderen vaak gevaarlijke werkzaamheden uitvoeren of in een gevaarlijke werkomgeving werken, bijvoorbeeld met of in de buurt van machines en voertuigen [IREWOC 2012]. Werken op een heftruck of tractor vinden kinderen heel leuk en stoer, maar is zeer gevaarlijk, zo bevestigt ook een docent uit Schagen, die in zijn jeugd zelf ook op het land werkte:

“Vroeger begon dat met bollen pellen en later ging je op de trekker rijden. Nu is het trekkertijbewijs voor jongens van 15/16 ook helemaal in. Daarmee ben je van waarde voor een bedrijf. Wat ik overigens belachelijk vind, als je op die leeftijd al de weg op mag met een trekker met 40 ton gewicht erachter. Ik heb zelf ook voordat ik m'n autorijbewijs had op een trekker gereden met enorme ladingen, je bent gewoon een gevaar op de weg, of je nou een trekkertijbewijs hebt of niet. Dat vind ik wel een slordige zaak en erg link.”

Werken met of in de buurt van voertuigen of machines kan leiden tot ernstige ongelukken. Daarom is de wet daar ook heel duidelijk over: werken met en in de buurt van voertuigen en/of machines is verboden. Dat zulk verbod niet overbodig is werd in gesprekken en waarnemingen herhaaldelijk geïllustreerd. Tijdens interviews kwamen we hier verschillende voorbeelden van tegen.

“Toen we een grote zaagtafel in de bus wilden zetten, toen gleed dat ding weg want hij was glad en toen viel hij zo op mijn hand. Alle vellen eraf. Ze moesten er echt veel aan doen in het ziekenhuis, ik heb daar een paar uur gezeten. Maar het is gelukkig wel goed genezen. Zware dingen tillen doe ik nog steeds vaak” (Thijs, 14 - gevelreinigingsbedrijf van oom).

“Ik werk met een jongen van 16. [...] Eigenlijk zijn wij de enige die daar nog werken. Want de rest heeft ontslag genomen. De ene werd overreden door een heftruck en die heeft nu een hernia en de andere werkt nu ergens anders” (Tjeerd, 14 - vrachtwagengarage).

“Het nog wel eens hard tekeer gaan, dat er dingen wegvliegen door de lucht. En ik heb weleens gezien dat een zware auto bijna van de brug afging. Dat was wel gevaarlijk, ik stond er naast. Hij was bijna op mij gevallen, maar hij sloeg de andere kant over. Maar ik was rustig gebleven. Verder heb ik een keer mijn vinger gekneusd daar met gereedschap” (David, 14 - werkt sinds zijn 11^e al in een autogarage).

“Veel kinderen in deze streek werken in de kassen, vaak bij familie. Soms kan dat ook echt gevaarlijk zijn hoor. Zo is een paar jaar geleden een jongen overleden omdat hij klem kwam te zitten in een machine” (Marie-Jose, docente in Bemmel).

Ook Bij het bezorgen van folders of kranten, een baantje dat op het eerste gezicht niet onveilig lijkt, kunnen onveilige situaties ontstaan, die voor kinderen naar en zelfs traumatisch kunnen zijn. In achterstandswijken, waar zonderlinge figuren rondlopen, kunnen kinderen worden lastig gevallen of zelfs aangerand. In bepaalde wijken worden om die reden bewust volwassenen ingezet, aldus een bezorgcoördinator van een folderdistributeur:

“Er zijn natuurlijk wijken waarvan je denkt: daar moet je eigenlijk geen 13-/14-jarigen naartoe sturen. Dat probleem is groter in de stad dan hier in Brabant op het platteland, in de stad werken we vaak met teams die dan met een busje de wijken ingaan waarvoor we lokaal geen bezorgers kunnen krijgen. Dat zijn altijd volwassenen die we inzetten.”

Hoewel deze bezorgcoördinator aangeeft dat er rekening wordt gehouden met gevaarlijke wijken, komt het toch voor dat kinderen nare dingen meemaken tijdens het bezorgen, ook in “normale” wijken, waar wel kinderen worden ingezet, zo blijkt later in het gesprek:

“Een meisje was gewoon 's middags op klaarlichte dag aan het bezorgen. Ze had haar fiets in een brandgang neergezet om haar folders eruit te halen en er komt een jongen aan en die randt haar aan. Zij was toen 15. Ze heeft weg kunnen komen, dus er is gelukkig, tja... niks gebeurt, maar dat meisje is natuurlijk wel gestopt. Dat is wel echt triest, dat zo'n meisje dan moet stoppen, omdat ze het eigenlijk niet meer durft.”

Zeker wanneer kinderen vroeg in de ochtend of laat op de avond, wanneer het donker is, de straat op gaan om te bezorgen, kunnen zulke dingen gebeuren. In de discussie over baantjes wordt altijd een uitzondering gemaakt voor folder- en krantenwijken: wat kan daar nu gevaarlijk aan zijn?. De enkele voorbeelden illustreren dat folders bezorgen niet onproblematisch is. In de meeste gevallen zal het goed gaan, maar gezien de kwetsbaarheid van kinderen, vooral van meisjes, zijn er zeker

risico's aan verbonden. De enkele anekdotes kunnen doen vermoeden dat er zich behoorlijk wat (niet-gerapporteerde) incidenten voordoen.

3.4 Effect op mentale gesteldheid en gevoel van eigenwaarde

Bijbaantje kunnen, hoewel minder zichtbaar, ook een groot effect op de mentale gesteldheid van kinderen hebben. In veel gevallen leiden baantjes tot stress. Bovendien hebben bijbaantjes effect op het gevoel van eigenwaarde. Dit kan positief zijn, maar is dat in veel gevallen niet. Dit is een belangrijke vaststelling, want in de discussie over kinderarbeid in Nederland hoor je al snel het argument dat kinderen door te werken een verantwoordelijkheidsgevoel en een gevoel van eigenwaarde krijgen. Het onderzoek maakt duidelijk dat deze (ongefundeerde) veronderstelling zeker niet altijd het geval is en dat soms zelfs sprake is van het tegenovergestelde effect.

Bijbaantjes kunnen stress veroorzaken, zo bleek al in het eerdere onderzoek [IREWOC 2012]. Stress kan worden veroorzaakt door drukte (met name in winkels, horeca), door werkdruk (bijvoorbeeld in fabrieken) of door aansporing van werkgevers. Vakkenvullen in supermarkten blijkt door veel kinderen ook als stressvol te worden ervaren vanwege de 'vulnorm' waaraan vakkenvullers dienen voldoen. Volgens supermarktmanagers is deze norm uitermate redelijk en moeten vakkenvullers deze binnen de aangegeven tijd kunnen afwerken. De Levi (15) geeft echter aan dat de vulnorm in combinatie met het klantencontact in de winkel voor hem het gevoel teweeg kan brengen dat hij in tijdnood komt:

"Ik vind het af en toe zwaar. Met name als het heel erg druk is want dan heb je ook de hele tijd dat je met klanten mee moet gaan lopen en dan denk je bij jezelf: ik heb nog zo'n container staan en dat moet ik nog afhebben."

Met name wanneer kinderen (te)veel verantwoordelijkheden krijgen, treedt stress op. Zo kreeg Achmed (15) op zijn 13^e de verantwoordelijkheid over de hele vlees- en vishandel van zijn oom, twee maanden lang. Hij werkte 7 dagen in de week van 09:00 tot 18:00. Hoewel hij dit in eerste instantie zelf wilde, had hij al gauw enorme spijt.

"Ik moest al het vlees en vis onthouden, de prijs, waar het ligt, hoe je het klaar moet zetten, afspraken maken, bestellingen doen. De baas moest op vakantie en helaas was ik de pechvogel die nog in Nederland was. Het was heel druk en veel stress. Alles moest ik in een korte tijd leren, ik mocht geen fouten maken. Alleen ik en mijn opa waren er. En mijn opa gooide al het hooi op mijn vork in plaats van de zijne, omdat ik veel meer kan onthouden. De stress werd alleen maar meer. Sommige klanten zijn irritant. Ik kreeg heel vaak hoofdpijn. Als ik een fout maakte, dan had ik alles verprutst. Als ik thuis kwam was ik echt moe. Het eerste dat ik deed was douchen en slapen. Helaas moest ik dan de volgende dag weer. Steeds weer opnieuw. [...] Ik wist niet dat het zoveel werk zou zijn. Ik dacht dat ik gewoon een paar klusjes moest doen, niet dat ik de hele zaak moest runnen. [...] Soms dacht ik erover om te stoppen, maar ik kon mijn opa niet alleen daar achterlaten. Ik voelde me verplicht om het af te maken."

Ook baantjes waarbij kinderen weinig met anderen te maken hebben, zoals folders of kranten bezorgen, kunnen als stressvol worden ervaren door kinderen. Dit komt door het feit dat het móet gebeuren, de verplichting die kinderen voelen. Gezien het feit dat veel kinderen moeite hebben

met plannen, komen ze weleens in de knoop met bijvoorbeeld huiswerk maken en dit kan stress opleveren.

Waardering krijgen in het bijbaantje kan kinderen zelfvertrouwen en voldoening geven. Met name kinderen die oppassen lijken een gevoel van eigenwaarde te ontleen aan hun baantje. Zo vertelt Miranda (15) met trots dat haar adviezen gewaardeerd worden door de oppasouders:

“Ik vind het heel leuk. Ze mogen mij ook. En het kleintje begint al helemaal te lachen als ze mij ziet. Ze heeft veel verkoudheid. Toen heb ik wat tips gegeven. En ja, het helpt!”

Een andere sector waar positieve effecten op gevoelens duidelijk tot uiting komen is het betaalde optreden. Ondanks de vele uren die repeteren en optreden van een kind vergen, is er uiteindelijk wel directe erkenning en waardering voor de prestaties die het kind levert. Dat applaus achteraf kinderen goed doet, wordt bevestigd in een gesprek met Josephine: “Het leukste vind ik te zien dat de mensen het ook leuk vinden. Dat is toch wel mooi.” Dit is ook wat de moeder van de optredende Josephine (14) en Sanne (12) de meerwaarde van optreden vindt ten opzichte van andere baantjes:

“Waardering is heel belangrijk. Dat krijg je bij optredens, het applaus van het publiek. En bij de meeste andere baantjes, bollen pellen ofzo, natuurlijk niet.”

Waardering krijgen is belangrijk en kan kinderen het gevoel geven voor vol aan te worden gezien. Anderzijds kan waardering vinden in werk ook een reden zijn voor kinderen om werk te verkiezen boven school of boven het sociale leven, waar ze die waardering missen of waar ze geen voldoening uit halen. Het gevaar is hierbij dat kinderen school verwaarlozen, omdat het bijbaantje hen nu meer voldoening biedt. Hiermee verkleinen ze alleen wel hun kansen in de toekomst. Het succes op de korte termijn kan mogelijk ten koste gaan van het succes, en de voldoening en waardering, op de lange termijn.

“In veel gevallen denk ik wel dat hun huiswerk en school eronder lijden. Veel jongeren hier op school vinden hun baantjes belangrijker dan school, daar halen ze gewoon meer voldoening uit” (Docente in Elburg).

“In hun beleving is werk vaak nog belangrijker dan school, want school is het normale ritme en werk is ook een stukje aanzien. School moet je toch wel, maar werken en geld verdienen, daar zijn ze vaak ook trots op. Ze staan dan toch meer in de maatschappij” (docent Erwin).

Aan het hebben van bijbaantjes wordt dikwijls het gevoel van eigenwaarde toegeschreven en zoals we hebben gezien is dat soms ook juist. Helaas bieden veel bijbaantjes dit positieve effect niet. Uit eenzame, saaie baantjes als folderbezorging halen kinderen weinig voldoening behalve uit het geld dat ermee verdiend wordt. Ze leren er niets van en komen niet in contact met anderen, dus directe waardering blijft uit. Vaak voelen ze zich meer een nummer. Ook baantjes in de landbouw lijken veelal onpersoonlijk. Tijdens bollen pellen, werk in de kassen of fruit plukken zijn kinderen één van de vele seizoensarbeiders en ontvangen dus weinig erkenning en waardering.

“Ik heb niet echt contact met de baas, ik spreek eigenlijk alleen de chauffeur die de folders komt brengen. Op de website stond ‘je bent bij ons geen nummer’, maar dat klopt helemaal niet, want ik heb toch gewoon wel een nummer gehad, een bezorgingsnummer. Dat snap ik eigenlijk niet” (Timo, 13 - folderbezorger).

In verschillende gevallen bleek het baantje juist een nadelig effect op het gevoel van eigenwaarde te hebben. Met name bij vakkenvullers kwam een gevoel van minderwaardigheid bij kinderen veel

naar voren. In supermarkten is een vreemd soort tegenstelling te zien: enerzijds worden kinderen op steeds jongere leeftijd aangenomen, uit kostenbesparende overwegingen. Anderzijds worden deze kinderen behandeld als ondermaatse werknemers. Ondanks hun jonge leeftijd krijgen ze het zwaarste werk. Ze worden niet gewaardeerd, krijgen weinig persoonlijke aandacht, worden aangespoord hard door te werken en krijgen vervelende opmerkingen wanneer ze bijvoorbeeld een keer afbellen omdat ze ziek zijn. Dit leidt ertoe dat kinderen zich ook ondergewaardeerd, nutteloos of niet serieus genomen gaan voelen. Bij Mirna (15), wiens verhaal is weergegeven in box 4, is dit duidelijk het geval en Menno (16) vindt werken als vakkenvuller in tweede interview niet meer zo leuk als een jaar geleden, omdat hij vindt dat hij oneerlijk behandeld wordt door de oudere werknemers.

“Ik ben van plan om te gaan zeggen dat ik op zaterdagochtend niet meer kom, want dan wordt je echt als slaafje gebruikt. Dan moet je alleen maar inpakken en stickeren. Dan kan je niks van de leuke klusjes doen. Die anderen bepalen dan alles en staan zelf alleen de leuke, rustige dingen te doen en ik moet als een slaafje heen en weer lopen.”

Een slechte behandeling door de werkgever, zoals uit de volgende twee citaten blijkt, leidt zeer waarschijnlijk ook tot een gevoel van minderwaardigheid.

“De baas is ook wel streng. In het begin lijkt hij echt een klootzak, dan scheldt hij je ook gewoon uit enzo. In het begin schrik je daar wel even van” (Alec, 15- timmerfabriek).

“Laatst praatte ik met een paar jongens, gewoon gezellig. Komt mijn baas daarna helemaal boos naar me toe van: ‘Wat doe jij? Wat moet je met die jongens?’ Hij noemde me zowat een ‘hoer’” (Ayse, 14- restaurant).

Kinderen zijn, ook psychologisch, kwetsbaarder dan volwassen werknemers. Een schijnbaar neutrale opmerking kan leiden tot onzekerheid en een gevoel van minderwaardigheid, zeker bij een kind. Levi (15) heeft bijvoorbeeld een probleem met zijn enkels waardoor hij soms niet lang kan staan. Tijdens zijn sollicitatiegesprek bij de supermarkt heeft hij dit besproken en had het idee dat het geen probleem was wanneer hij af en toe af zou bellen. Maar helaas bleek dit niet het geval. Toen hij voor de tweede keer afbelde werd hem meteen gezegd dat hij wellicht beter iets anders kon gaan doen.

“Toen had ik wel zoiets van: [haalt zijn schouders op]. Ik had meer zoiets van dat ze zouden zeggen: sterkte, of het kan gebeuren, maar ja...” .

Hoewel Levi het niet met zoveel woorden zegt, is deze begriploze reactie uiterst teleurstellend, leidt het tot een gevoel van ongeschiktheid en kan het er bovendien toe leiden dat hij zichzelf overbelast, omdat hij niet meer durft af te bellen. Op de behandeling van kinderen in supermarkten zal in hoofdstuk 5 dieper in worden gegaan.

Kinderen die betaald optreden of aan topsport doen kunnen ook flinke deuken oplopen wat hun gevoel van eigenwaarde betreft. Tegenover waardering en applaus staat voor veel kinderen botte afwijzing. Hierover ook meer in hoofdstuk 5.

Box 4. Het belang van serieus genomen worden

Voor Mirna (15) is waardering en vooral 'serieus genomen worden' erg belangrijk. Helaas was dit niet het geval in haar eerste baantje. Ze had sinds haar 11^e een folderwijk waarmee ze maar € 7,00 per week verdiende en geen enkele persoonlijke aandacht kreeg. Twee jaar later stapte ze over naar een andere distributeur, waar ze het tot op heden beter naar haar zin heeft:

"Nu is het wel beter geregeld. Ze bellen je ook weleens, of alles goed gaat en of degene die de folders bij je brengt het wel goed doet. Ze behandelen je als een echte werknemer en niet als gewoon een makkelijke meisje dat er werkt. Ze nemen je eigenlijk meer serieus."

Het worden behandeld als 'makkelijk meisje' is slecht voor het gevoel van eigenwaarde, maar gebeurt wel veel in de typische 'kinderbaantjes'. Er lijkt overigens maar weinig nodig te zijn om een kind wel het gevoel te geven serieus genomen te worden en op die manier het werk een goede ervaring te laten zijn. Af en toe opbellen maakt al een groot verschil, zo blijkt.

Helaas heeft Mirna nog meer slechte ervaringen met werken. Bij de drogist, waar ze in de zomer 5 weken werkte, voelde ze zich slecht behandeld. Ze vond het werk zwaar. Helaas werd naar haar verzoeken om hulp niet geluisterd, wellicht uit financiële overwegingen.

"Bijvoorbeeld bij de karren, dat was best wel zwaar, ook omdat ik jonger ben. En ik moest het allemaal alleen doen, omdat iedereen had z'n eigen kar. Ik vroeg aan de teamleider of ik samen met iemand twee karren kon doen. Alleen dat mocht niet. Dat was denk ik toch omdat diegene wat ouder was en misschien ander geld kreeg."

De slechte behandeling zorgde ervoor dat Mirna zich alles behalve serieus genomen voelde, iets waar ze juist naar verlangde. De klusjes die zij deed vielen niet onder het "officiële werk" en verdiende dus niet de waardering die oudere werknemers wel kregen.

"Ik denk dat ze me had aangenomen doordat collega's hadden gezegd van: ze is 15, maar ze wil werken. En dan hebben we tenminste toch iemand om in te vallen. Maar omdat ik nog geen 16 was, mocht ik niet achter de kassa. Dus ik mocht alleen vakkenvullen. Dus ik was eigenlijk het slaafje dat alleen vakken mocht vullen. Zo voelde ik me af en toe wel, omdat ik toch de jongste was. Dat vond ik wel vervelend. De rest was ouder en mocht het officiële werk doen. En ik mocht alleen vegen na sluitingstijd en vakken vullen."

3.6 Conclusie

In dit hoofdstuk is vastgesteld is dat er voldoende indicaties zijn om vast te stellen dat het hebben van een bijbaantje negatieve effecten kan hebben op het kind, en wel op de volgende gebieden:

- Effect op onderwijs: vroeg in de ochtend of tot laat in de avond werken leidt tot moe in de klas zitten en mindere schoolprestaties, veel uren werken op schooldagen laat weinig tijd over voor huiswerk maken en leren. Zelfs de op het oog weinig tijdrovende bijbaantjes, zoals folders bezorgen, kunnen een te grote belasting zijn na een lange schooldag en kunnen een negatief effect hebben op huiswerk maken voor kinderen die moeite hebben

met plannen. Uit een gebrek aan belangstelling voor school en een gevoel van verplichting naar de werkgever verkiezen kinderen werk boven school. Soms zien kinderen door het directe resultaat dat het bijbaantje oplevert in de vorm van geld of door de wens om in de toekomst in dezelfde sector te gaan werken, het nut van school niet meer in. Zeker wanneer ouders en docenten niet de juiste sturing bieden en niet (tijdig) ingrijpen, ontstaan problemen.

- Effect op overige tijdsbesteding: ook op het sociale leven, het gezinsleven, hobby's en sport, vrije tijd en vakantie, zaken die belangrijk zijn voor de brede sociale, culturele en lichamelijke ontwikkeling en voor de noodzakelijke ontspanning, kan werk een negatief effect hebben. De mogelijkheid om geld te verdienen gaat voor al het andere. Het baantje wordt dan een plaatsvervanger voor sociale of andere (ontspannende) activiteiten. Zeker wanneer ouders niet ingrijpen of het werken zelfs stimuleren, bestaat het risico dat kinderen alleen nog maar gaan werken en overige belangrijke activiteiten missen.
- Effect op lichamelijke gesteldheid en veiligheid: zwaar werk kan leiden tot lichamelijke klachten en kinderen geven hierbij veelal niet tijdig hun grenzen aan. Onveilige werkzaamheden of baantjes in onveilige omgevingen, met name de baantjes die gepaard gaan met voertuigen of machines, maar ook baantjes waar (in gevaarlijke buurten of in het donker) op straat wordt gewerkt, leiden soms tot ongelukken of tot nare, of zelfs traumatische gebeurtenissen. Kinderen zijn nog niet in staat risico's zelf in te schatten, zoals in het volgende hoofdstuk zal worden beschreven, en zijn geneigd te doen wat hen wordt opgedragen of uit stoerdoenerij te grote risico's te nemen. Deskundig toezicht is dus van het grootste belang, maar helaas niet altijd aanwezig. Ook hierover in het volgende hoofdstuk meer.
- Effect op mentale gesteldheid en gevoel van eigenwaarde: baantjes kunnen de mentale gesteldheid van kinderen negatief beïnvloeden, wanneer ze stress veroorzaken, met name wanneer er te hoge eisen aan het kind gesteld worden, de werkdruk te hoog is of wanneer het kind teveel verantwoordelijkheden krijgt opgedragen. Wanneer kinderen moeite hebben met plannen, kunnen zelfs weinig tijdrovende folderbaantjes stress opleveren, omdat het toch een verplichting is. Tevens kan het gevoel van eigenwaarde beïnvloed worden, zowel positief als negatief. Wanneer een kind gewaardeerd wordt, houdt het een gevoel van trots, voldoening en zelfvertrouwen over aan het baantje. Helaas gebeurt het vaak dat kinderen zich niet serieus genomen en zelfs slecht en minderwaardig behandeld voelen. Ook voelen kinderen zich soms onzeker of teleurgesteld door de behandeling op het werk of krijgen ze te maken met harde afwijzing. Dit alles schaadt het gevoel van eigenwaarde.

Van de wetgeving wordt dikwijls gezegd dat die of te betuttelend is of te streng. Er wordt gesuggereerd dat de regelgeving niet meer van deze tijd is en dat jongeren zelf heel goed weten hoe ze hun leven moeten inrichten. Toch heeft dit hoofdstuk laten zien dat er wel degelijk risico's verbonden zijn aan het werk dat kinderen doen, zelfs in gevallen waar het ogenschijnlijk om algemeen gedoogde activiteiten gaat. Wanneer de wet wordt overtreden en kinderen te vroeg, te laat, te lang of te vaak werken, zijn negatieve effecten zichtbaar op het gebied van onderwijs, het sociale en gezinsleven, sport en ontspanning. Wanneer wetten met betrekking tot fysieke en mentale belasting en verplicht toezicht bij bijbaantjes worden overtreden, heeft dit negatieve

effecten op de fysieke en mentale gesteldheid en ontwikkeling van kinderen. Die negatieve ontwikkelingen hebben uiteraard geen vat op alle kinderen, maar regelgeving gaat er altijd van uit dat de risico's verbonden aan het werk voor alle kinderen kunnen gelden en voor dat de meeste kwetsbare kinderen zeker zullen gelden.

Ook wanneer de wet niet wordt overtreden, kan werk een te grote belasting voor kinderen zijn. Wanneer er druk bestaat om te werken, en die is er, zo bleek uit vorig hoofdstuk, kan dit ertoe leiden dat kinderen hun grenzen niet bewaken en dat heeft negatieve gevolgen voor het kind. Zeker wanneer ouders, maar ook werkgevers en docenten, niet genoeg betrokken en alert zijn, lijkt er een gevaar te bestaan. Wanneer de eerste ervaringen met werk slecht zijn, kan dit negatieve gevolgen hebben voor het perspectief op (ongeschoolde) arbeid in het algemeen.

De belangrijkste motivatie om te werken, geld verdienen, komt ook in dit hoofdstuk duidelijk naar voren. Dat een aantal pubers weinig belangstelling voor school heeft is evident, maar uit het voorgaande blijkt dat in veel gevallen ook een gebrek aan belangstelling voor sociale contacten, gezin, hobby's en sport, vakantie en rust te bespeuren valt bij kinderen. Die komen in een aantal gevallen in elk geval op de tweede plaats, na de mogelijkheid om te werken. De mogelijkheid om geld te verdienen wordt verkozen boven andere zaken. Geld is niet alleen een motivatie om te gaan werken, het blijkt ook een belangrijke reden om andere dingen af te zeggen of op te geven, dingen die wel belangrijk zijn voor de sociale en fysieke ontwikkeling van het kind. Men kan zich afvragen of dit wenselijk is. De lichamelijke en sociale ontwikkeling van kinderen komt het in die gevallen niet ten goede. Dit geldt in elk geval voor eenzame, saaie folderbaantjes, 'zittende' oppasbaantjes en te zwaar werk in supermarkten, landbouw, horeca of garages. Ook de brede ontwikkeling van het kind wordt belemmerd als tijd enkel nog wordt ingedeeld met geld verdienen en niet met andere activiteiten. Een bijbaantje moet een leerzame ervaring zijn, maar schiet zijn doel voorbij wanneer het ten koste gaat van andere leerzame ervaringen.

De zelfstandigheid die kinderen willen en waaraan ze kunnen ruiken door zich als jongvolwassenen op de arbeidsmarkt te begeven, gaat duidelijk nog niet gepaard met de benodigde capaciteiten om dit werk met de nodige afwegingen, overdenkingen en prioriteiten een plaats te geven. Het lukt veel kinderen niet om een juiste balans te vinden tussen een druk school-, sociaal- en gezinsleven, sport en ontspanning. Dit heeft alles te maken met eigenschappen die horen bij kind zijn, zoals het niet kunnen overzien van risico's en langetermijngevolgen, het niet kunnen plannen, een gebrek aan assertiviteit en aan het vermogen om eigen grenzen te kunnen inschatten en bewaken. Op deze eigenschappen, die kinderen kwetsbaar maken voor uitbuiting, zal in het volgende hoofdstuk dieper worden ingegaan.

Hoofdstuk 4

Eigenschappen die leiden tot kwetsbaarheid

Samenvatting

Kijkend naar de negatieve effecten die werk op kinderen kan hebben en in beschouwing nemend dat het puberbrein nog niet volledig ontwikkeld is, kan men zich afvragen of kinderen in staat zijn tot de zelfstandigheid die hen wordt toegekend bij toetreding tot de (volwassen) arbeidsmarkt. Verschillende eigenschappen die bij kind zijn horen, zoals een gebrek aan inschattingsvermogen op het gebied van tijd/planning, verhouding werktijd/(uur)loon en veiligheidsrisico's en ook gehoorzaamheid en gezagsgetrouwheid, maken kinderen kwetsbaar voor de nadelige effecten die het hebben van een bijbaantje kan hebben en voor uitbuiting. Volwassenen spelen een cruciale rol in het tot een leerzame ervaring maken van het bijbaantje, maar nemen vaak hun verantwoordelijkheid niet. Het handhaven van de wet is dus noodzakelijk om kinderen te beschermen.

Zoals in de vorige hoofdstukken duidelijk werd lijkt de zelfstandigheid van kinderen steeds meer te worden gestimuleerd. Kinderen willen en krijgen op steeds jongere leeftijd toegang tot de wereld van volwassenen, bijvoorbeeld tot de consumptiemarkt en de arbeidsmarkt en wordt aangeleerd al vroeg onafhankelijk kunnen beslissen en handelen. Met name pubers voelen een drang tot het ontwikkelen van een eigen identiteit en door hun omgeving wordt dit gestimuleerd; ouders en school moedigen het nemen van een bijbaantje aan, werkgevers nemen steeds jongere kinderen aan. Op de werkvloer worden dezelfde verwachtingen gesteld aan jonge als aan volwassen medewerkers. Ook de overheid stimuleert werken onder de 16. Vanaf 1 juli 2011 werden de toegestane werktijden van 15-jarigen in de vakanties verruimd van 19:00 naar 21:00. Dit gebeurde met het argument dat kinderen van tegenwoordig zelfstandiger en assertiever zijn dan vroeger en dus meer eigen verantwoordelijkheid mogen krijgen over hun werktijden, aldus een woordvoerder van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in een interview met de Volkskrant [2011]. De scheiding tussen de kindertijd en de wereld van volwassenen is vervaagd. Werken en zelfstandig over je geld beschikken is een sociaal geaccepteerd fenomeen in de kindertijd geworden en wordt zelfs noodzakelijk gevonden voor een goede ontwikkeling en voorbereiding op de toekomst.

In het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat het hebben van een bijbaantje een behoorlijk aantal negatieve effecten heeft op het kind, hoewel het kind zich hier niet altijd van bewust is. Verschillende signalen van kinderlijke 'gebreken', zoals een gebrek aan het vermogen om te plannen of om risico's in te schatten, kwamen naar voren. Hoewel een bijbaantje positieve effecten op een kind kan hebben, lijken dergelijke eigenschappen, die horen bij kind zijn, ervoor te zorgen het bijbaantje risico's met zich draagt. Kinderen zijn nog niet zo ver ontwikkeld dat ze de gevolgen van hun keuzes in volle omvang kunnen overzien. Dit kan leiden tot verkeerde prioriteiten, tot sociaal isolerend gedrag en zelfs tot gevaarlijke situaties, die van grote invloed op hun toekomst kunnen zijn.

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat de hersenen van kinderen nog niet zodanig ontwikkeld zijn, dat van hen volwassen gedrag zou mogen worden verwacht. In "Het Puberende Brein"

beschrijft Eveline Crone [2008] dat het puberbrein weliswaar volgroeid is, maar dat de communicatie tussen verschillende hersengebieden nog niet optimaal verloopt, omdat deze nog niet naar elkaar toe gegroeid zijn. Daardoor hebben pubers nog een beperkte sturing van gedrag. Gevolgen hiervan zijn dat kinderen planning en langetermijndoelen moeilijk kunnen overzien en vasthouden. Verschillende auteurs [Liefstink 2009; Jolles 2010; Delmee 2011] onderschrijven dit. Jongeren kunnen hun eigen grenzen nog niet bepalen. Ze zijn geneigd om voor de zogenaamde 'instant kick' te gaan. Het vermogen tot 'zelfevaluatie' van jeugdigen is nog niet goed ontwikkeld en daarom moeten zij tegen zichzelf beschermd worden. Volwassenen (de opvoeder) speelt hierbij een cruciale rol. Het kind heeft weliswaar een drang naar vrijheid maar heeft daarnaast ook een behoefte aan begeleiding, duidelijkheid, orde en regelmaat.

Naar aanleiding van de negatieve effecten die bijbaantjes op kinderen kunnen hebben en de door verschillende onderzoeken aangetoonde onderontwikkeling van het puberbrein vragen wij ons in dit hoofdstuk af: is de nadruk die gelegd wordt op het onafhankelijk worden, en het beroep dat gedaan wordt op zelfstandigheid van kinderen door hen al op jonge leeftijd toegang te verschaffen tot de arbeids- en consumptiemarkt, wel verantwoord? Zijn kinderen in staat tot het dragen van de verantwoordelijkheid waarmee ze worden belast en kan het hebben van een bijbaantje een nuttige ervaring zijn, want dat was toch de bedoeling?

In tegenstelling tot de vermeende volwassenheid en zelfstandigheid die 12- tot en met 15-jarigen vaak wordt toegedicht, signaleren wij juist een gebrek aan inschattingsvermogen bij kinderen wat betreft planning en tijd, de verhouding tussen werkuren en (uur)loon en veiligheidsrisico's. De door de overheid vastgestelde toenemende mate van assertiviteit van kinderen –een reden om de regelgeving af te zwakken en misschien ook om de inspecties terug te draaien- wordt niet bevestigd in dit onderzoek. Kinderen lijken juist gezagsgetrouw en gehoorzaam in werksituaties, waarin zij, in vergelijking met volwassenen, in een nog ongelijkere machtsverhouding belanden. We hebben herhaaldelijk vastgesteld dat kinderen hun grenzen niet tijdig aangeven. In enkele gevallen gaven ze hun baantje op, maar kwamen toch weer in een andere baan terecht waar het euvel zich herhaalde. Kinderen blijken kwetsbaar voor de negatieve effecten van arbeid en bovendien kwetsbaar voor uitbuiting, zeker wanneer goede begeleiding van ouders ontbreekt. De rol van de betrokken volwassenen, die van cruciaal belang is om een bijbaantje tot een leerzame ervaring te maken, zal daarom ook worden besproken. Er zijn goede uitzonderingen, maar over het algemeen is dit een heikel punt.

4.1 Gebrek aan inschattingsvermogen

Tijdens dit onderzoek bleken veel kinderen een gebrek aan inschattingsvermogen te hebben op het gebied van tijd en planning, de verhouding tussen werktijd en (uur)loon en, wat meest kwalijk en gevaarlijk is, op het gebied van mogelijke risico's. Ten grondslag hieraan ligt duidelijk het eerder beschreven onderontwikkelde puberbrein, wat impulsief is, omdat het moeite heeft met het overzien van langetermijngevolgen, en, met minder ervaring, geen overwogen inschatting kan maken.

4.1.1 Tijd en plannen

Eerder zagen we dat bijbaantjes een negatief effect kunnen hebben op tijdsbesteding aan school en aan andere belangrijke zaken. Ook baantjes die relatief weinig tijd kosten, kunnen dit effect

hebben. Een belangrijke reden hiervoor is dat veel kinderen (nog) niet het vermogen hebben om tijd realistisch in te schatten en om vooruit te plannen. Juliette (15), die 1 á 2 keer per week en in de vakanties op het boeren familiebedrijf werkt en soms lange dagen van 10 of 12 uur maakt, ontbreekt het bijvoorbeeld duidelijk aan een realistische inschatting van tijd. Zo zegt ze:

“Ik heb het niet zo druk. Ik heb dinsdag gitaarles, en twee avonden handbal. En in het weekend op zondag wedstrijd. De wedstrijden zijn 's middags, dus kan ik in de ochtend werken. En zaterdag dus de hele dag.”

Deze manier van redeneren is typerend voor 12- tot en met 15-jarigen. Hoewel Juliette haar week niet als druk ervaart, is deze volledig vol gepland. Juliette is zich daar niet van bewust, ze is het gewend. Wel vertelt ze dat ze moeite heeft op school, omdat ze van vmbo-basis naar -kader, een niveau hoger, gegaan is. Het is zeer goed mogelijk dat iets minder werken (en meer rust en tijd voor huiswerk maken) de schoolprestaties ten goede zouden komen. Die afweging maken noch Juliette noch haar ouders.

Het gebrek aan inschattingsvermogen op het gebied van planning komt duidelijk tot uiting bij Stijn (16). Toen hij in de tweede klas van het VMBO zat, werkte hij een tijd lang 20 tot 30 uur per week in een snackbar en in een slachthuis. In de zomer ging hij daarnaast ook nog hele dagen tulpen koppen en kwam dan op een belachelijk lange werkweek van 60 tot 70 uur. Eerst zegt hij dat het vele werk geen invloed heeft op zijn schoolprestaties, omdat hij goed vooruit plant:

“Het is belangrijk dat je baantje je school niet in de weg staat. Bijvoorbeeld volgende week heb ik een toets. Dus heb ik m'n baas al opgebeld dat ik niet kan komen werken. Meestal kan dat gewoon. En als het niet kan, leer ik op mijn werk.”

Hoewel je je kunt afvragen hoeveel er terecht komt van leren in een snackbar, lijkt dit citaat te laten zien dat Stijn tijdig vooruitblijkt en indien nodig zijn werk afzegt. Maar later blijkt dit toch niet het geval:

Interviewer: “Je moet dus goed vooruit plannen.”

Stijn: “Ja, eigenlijk wel... Maar meestal kom ik er pas twee dagen van te voren achter dat ik een toets heb.”

Bovendien blijkt het niet goed te gaan op school. Stijn zegt eerst dat hij dit oplost door zijn werk tijdelijk opzij te zetten, maar later blijkt dat dit niet het geval is:

“Mijn ouders zeggen wel dat ik minder moet gaan werken als ze mijn cijfers zien, maar dat doe ik dan niet. En verder zeggen ze er niets meer over. Dan denken ze: 'zoek het maar uit'.”

Stijn lijkt dus duidelijk niet in staat vooruit te plannen, of althans niet ver vooruit te kunnen kijken en in zijn afwegingen werk boven school laat prevaleren. Zijn schoolresultaten lijden hieronder en zijn ouders grijpen niet (actief) in. Een ander tekenend voorbeeld van het gebrek aan vermogen om vooruit te plannen is het gesprek met Mirjam (15), die sinds 3 weken 8 uur per week in de supermarkt werkt als vakkenvuller:

Mirjam: “We hebben nu een paar drukke weken, dus dat is wel stressen. Morgen heb ik proefwerk, en ik moet ook werken, dus... Dan moet ik maar leren na het eten”

Interviewer: “Red je het dan wel?”

Mirjam: "Denk het niet... Maar ja, ik probeer gewoon het grootste deel te doen."

Interviewer: "Kun je je werk in zo'n geval afbellen?"

Mirjam: "Nee, want om nou na drie weken werken al meteen af te zeggen, dat vind ik ook niet netjes. En dan zou ik volgende week ook moeten afzeggen, want dan heb ik ook proefwerk. Maar ik maak me wel zorgen. Ik kon ook niet vooruit werken, want we hebben deze week echt elke dag proefwerk. En volgende week ook, dus dan kan het ook niet echt."

Interviewer: "En als het nou vanavond niet meer lukt om te leren?"

Mirjam: "Daar ben ik best wel makkelijk in: dan maar niet. Dan haal ik maar een onvoldoende. Ik denk wel dat ik over ga, al maak ik maak me er wel een beetje zorgen over. Ik zit op het randje."

Hoewel de 8 uur per week die Mirjam werkt binnen de wettelijke kaders voor 15-jarigen vallen, lijkt het gebrek aan vermogen om te plannen ervoor te zorgen dat schoolprestaties verslechteren. Dus ook baantjes die op het oog weinig tijd vragen kunnen, in combinatie met kinderlijke eigenschappen als niet kunnen plannen en ten opzichte van de werkgever niet voor zichzelf kunnen opkomen, tot negatieve effecten leiden. In Mirjam's geval betekent dit mogelijk dat zij niet over kan gaan naar het volgende jaar.

In deze gevallen gaat het om kinderen die niet goed vooruit kunnen plannen: ze maken hun schoolwerk niet eerder in orde wanneer ze moeten werken en/of ze bellen hun baantje niet tijdig af. Wanneer ze dan in de problemen raken, laten ze het baantje voor gaan, omdat ze meer de verplichting voelen te voldoen aan de eisen van het baantje dan aan die van school. Een baantje kunnen ze immers verliezen wanneer ze vlak van tevoren af zouden bellen. Deze 'gezagsgetrouwheid' van kinderen zal later uitgebreider besproken worden.

Ook docenten merken dat veel kinderen niet in staat zijn goed vooruit te plannen en tijd in te schatten, zo blijkt uit de volgende citaten.

"Sommige kunnen wel plannen en hebben bepaalde doelen en hebben inzicht in hoe moeilijk af makkelijk iets voor ze is, maar ik denk dat heel veel leerlingen dat niet kunnen inschatten" (Docente in Schiedam).

"Plannen, daar hebben ze moeite mee. Werken is altijd interessanter, want dat is geld en bij school denken ze: 'dat komt toch wel goed'" (Docent en ouder in Schagen).

"Ik vind 16 een prima leeftijd om te werken! Misschien 15 al, maar het moet wel naast school kunnen. Sommigen kinderen kunnen dat helemaal niet. Die hebben het al druk genoeg met school en het hebben van een sociaal leven. Het hangt erg van het kind af, maar toch, bij heel veel HAVO4 leerlingen heb ik zoiets van: werk er nou niet ook nog naast, want je kan nu al niet je tijd plannen!" (Docente in Meidrecht).

4.1.2 Verhouding tussen werktijd en (uur)loon

Uit eerder onderzoek [IREWOC 2012] bleek dat onderbetaling in verschillende sectoren voorkomt. Kinderen krijgen soms minder betaald dan het wettelijk minimum van € 2,47⁶ per uur. Wanneer de motivatie van kinderen om te werken overwegend luidt: "geld verdienen", geeft dit te denken. Als kinderen geld willen verdienen, waarom accepteren ze dan een laag loon?

In hoofdstuk 2 werd duidelijk dat veel kinderen niet goed met geld om kunnen gaan. Ze geven hun verdiende geld direct uit, met spijt en zelfs schulden als gevolg, en overzien de gevolgen van oplopende belkosten van telefoonabonnementen niet. Opvallend is bovendien dat kinderen soms niet eens precies weten wat ze verdienen. Dit heeft veelal te maken met onduidelijke betalingssystemen, waar in het volgende hoofdstuk dieper op in wordt gegaan. Maar een discrepantie is hier zichtbaar: het kind werkt om het geld, maar om de precieze hoeveelheid lijkt het zich niet te bekommeren. Hier kan gemakkelijk misbruik van worden gemaakt door werkgevers.

"Ik werk zwart. Ik verdien € 3,40 of € 3,70 per uur, zoiets. Ik weet het niet precies. Het maakt me ook niet uit, zolang ik m'n geld krijg vind ik het goed" (Anton, afwasser en bollenpeller).

"Ik krijg per krant betaald. Ik weet niet hoeveel per krant. Gewoon als je klaar bent, rekenen ze het allemaal bij elkaar en dat krijg je dan per maand" (Luuk, 13 – krantenbezorger en bollenpeller).

"In de zomer werk ik in de bollen, om geld te verdienen. Je verdient daar € 16,00 per dag of zo, ik weet niet meer precies" (Mitch, 13 – pelt in de zomer bollen van 08:00 tot 18:00, dus verdient slechts € 1,60 per uur).

Diverse keren hebben we vastgesteld dat kinderen onderbetaling accepteren, of eigenlijk niet eens opmerken. Dat komt vooral omdat in de verschillende gevallen de kinderen, door een gebrek aan kennis en ervaring, nog niet goed weten wat een redelijke verhouding tussen werktijd en (uur)loon is. Kinderen zijn veelal niet op de hoogte van het wettelijk minimumloon, en met name jongere kinderen, voor wie dit minimumloon niet geldt, hebben geen idee van wat een redelijk salaris is. Wat hen geboden wordt door de werkgever, wordt beschouwd als normaal. Mirna (15), bijvoorbeeld, bezorgde op haar 11^e een buurtkrant, waarbij ze duidelijk werd onderbetaald. Omdat ze niet beter wist, accepteerde ze dit anderhalf jaar lang.

"Ik moest eerst vouwen en dan ook nog 3 of 4 uur lopen. Maar je kon niet hoger dan € 7,00 verdienen. Ik vind dat best wel slecht, ze zouden minstens € 10,00 of € 11,00 moeten betalen. Maar ik heb dat nog best lang gedaan, anderhalf jaar. Dat kwam omdat ik er eerst ook niet aan dacht dat ik meer kon verdienen met folders. Mijn moeder ook niet, maar toen ze het later door had, vond ze het eigenlijk best stom dat het zo weinig was."

Op de vraag waarom Mirna denkt dat er kinderen zijn die diezelfde buurtkrant wel nog steeds bezorgen, antwoordt ze:

---

⁶ Per 1 januari 2012 is het wettelijk vastgestelde minimumloon voor 15-jarigen € 2,50 per uur (bruto). Voor 13- en 14-jarigen is geen minimumloon vastgesteld, maar de minister adviseert hetzelfde bedrag.

“Andere kinderen denken van: ‘ik heb in elk geval geld in plaats van helemaal niks.’ En die weten ook niet hoeveel ik nu verdien. Die denken dat elke krant ongeveer € 7,00 verdient.”

Het gebrek aan keuzemogelijkheden draagt ook bij aan het accepteren van lage lonen. De ‘beter iets dan niets-mentaliteit’ komt hier weer in terug. Mirna’s eerste ervaring met werk was duidelijk een slechte. Inmiddels bezorgt ze 5-6 uur per week folders. Hiermee verdient ze € 13,00 tot € 18,00 per week. Dat is ongeveer 3 euro per uur, nog steeds geen hoog salaris voor een 15-jarige, maar Mirna is er tevreden mee.

En Dieuwertje (14) heeft de hele zomer aardbeien geplukt, gemiddeld 18 uur per week. Ze blijkt een half jaar later al geen idee meer te hebben hoe de betaling precies in elkaar zat, maar ze lijkt flink onderbetaald te zijn:

“Hoeveel je verdient verschilt per bak. Tja, het is echt heel lang geleden. De bonen werden wel meer betaald, maar hoeveel precies weet ik niet meer. En de slangen opruimen kreeg je per uur, dacht ik. Toen ik 6 dagen werkte, kreeg ik de eerste keer iets van € 7,00. En die week daarna ging je wel sneller werken, want je weet hoe het moet. Toen had ik ongeveer € 20,00 - € 30,00 euro opgehaald voor een week. Ik vond het wel goed betaald.”

Wanneer de interviewer haar voorrekenet dat dit in feite neerkomt op € 1,00 á € 1,50 per uur, antwoordt Dieuwertje:

“Ja, dat is ook wel weinig eigenlijk. Maar dat gevoel had ik toen niet echt. Tja... ik weet ook niet hoe dat kwam. Ik vond het gewoon leuk om te doen, iets met m’n handen. Nou ja, ik vond het eigenlijk ook best veel, € 30,00 euro voor aardbeien plukken.”

Dieuwertje heeft duidelijk nog geen benul van wat een redelijk salaris is voor dergelijk werk, wat zij overigens zelf ook nog als zeer zwaar bestempelt. Vanuit die onwetendheid accepteerde zij een laag loon. Bij confrontatie daarmee vergoelijkt ze de onderbetaling. Kinderen nemen genoeg met (te) weinig, zo blijkt. Dit maakt hen kwetsbaar voor onderbetaling door geldbeluste werkgevers.

Wat bij Dieuwertje ook opvalt, en wat bij verscheidene kinderen naar voren kwam, is de geneigdheid enkel te kijken naar het totaalbedrag van het salaris. Wat telt voor kinderen is hoeveel in het totaal per week of per maand kan worden verdiend bij het baantje, ongeacht het aantal uren dat daarvoor gewerkt moet worden en hoe zwaar het is. Kinderen hebben onderbetaling dan soms niet eens door, omdat het eindbedrag wat op hun rekening verschijnt of in hun handen gedrukt wordt in hun ogen hoog is, zoals in het geval van Dieuwertje. Ook Achmed (15), die op zijn 13^e in de vakantie twee maanden lang de vlees- en vishandel van zijn familie overnam, omdat deze op vakantie gingen, , zoals we in het vorige hoofdstuk lazen, werkte 7 dagen per week van 09:00 tot 18:00. Hoewel hij dit als enorm zwaar en stressvol heeft ervaren, zegt hij:

“Het loon was tussen de € 700,00 en € 1000,00 per maand, dus ik verdiende wel echt goed. Dat is het voordeel van voor familie werken: je krijgt altijd wat extra’s. [...] Daarna heb ik nog vakken gevuld bij de supermarkt, maar dat heb ik ook niet zo lang gedaan. Ik dacht ‘voor zo’n loon, nee, dat doe ik niet’. Ik was gewend om veel meer te verdienen in de winkel. Als je de smaak proeft dan wil je daar graag veel meer van hebben.”

Dat hij enorm werd onderbetaald door zijn familie heeft Achmed dus niet eens gemerkt. Het totaalbedrag dat hij kreeg, was in zijn ogen een enorme hoeveelheid geld. Het baantje bij de supermarkt, waar hij per gewerkt uur meer betaald kreeg, waardeerde hij niet meer. Hij was gewend geraakt aan het verdienen van grote sommen geld ineens. Dat hij daarvoor enorm veel en zwaar werk moest doen, neemt hij niet mee in zijn overweging.

De focus op totaalbedragen werkt misleidend: het kind denkt royaal beloond te worden voor zijn/haar diensten, maar omdat het geen inzicht heeft in wat normale uurlonen zijn en in de winsten die gemaakt worden, realiseert het zich niet dat het in feite wordt uitgebuit. Dit is een verschil met de wereld van volwassenen: die zullen niet gauw zeggen dat ze best veel geld verdienen, dat ze wat te doen hebben en dat ze aan het eind van de rit lekker wat kunnen kopen wanneer ze op hun loonstrookje zien dat ze maar een paar euro's per uur ontvangen, zonder afdracht voor sociale lasten en dergelijke. Mensen laten werken zonder dat ze inzien hoeveel geld ze verdienen is een duidelijke vorm van uitbuiting. Naast het gebrek aan inzicht in de loonmarktstructuur speelt waarschijnlijk ook hun zwakke positie op de arbeidsmarkt en hun kwetsbaarheid een rol.

Ook wanneer kinderen zich wel bewust zijn van het lage salaris dat zij krijgen, accepteren ze dit vaak. Linde (15), die ten tijde van het eerste interview alleen oppaste, maar bij het tweede interview net een baantje bij een restaurant had aangenomen om haar vakantie naar Terschelling bij elkaar te sparen, ziet ook alleen het totaalbedrag wat ze kan verdienen. Ze werkt iedere zaterdag en heeft afgesproken om binnenkort ook de koopzondagen en woensdagmiddagen te gaan werken en na haar eindexamen gaat ze voor 5 dagen in week. Los van het feit dat 2 tot 3 (lange) werkdagen per week erg veel zijn voor een 15-jarige in de weken vlak voor het eindexamen, valt ook haar inschattingsvermogen wat betreft de verhouding tussen werktijd en uurloon te betwisten. Josephine verdient slechts € 2,63 per uur. Hoewel dit niet onder het minimumloon is, vindt ze het zelf erg weinig. Bovendien vindt ze het werk erg vermoeiend. Toch wil ze na haar examen fulltime gaan werken en heeft de mogelijkheden voor een 38-urig contract al besproken. Ze wil extra lang gaan werken -ook een vorm van uitbuiting- omdat ze daarmee het lage loon kan compenseren. Ze zegt daarover het volgende:

“Ik wil dan wel gewoon die 38 uur die in het contract staan halen, het maximum. Ik wil zoveel, omdat ik zo weinig verdien en wel die hele vakantie zelf moet betalen.”

Kinderen trekken het uurloon dat hen wordt aangeboden dus niet in twijfel. Ze stellen misschien vast dat het laag is, maar ondernemen geen actie om het te verhogen of een baantje te zoeken dat beter betaalt, zo die er al zijn. Het gros van de bijbaantjes is namelijk geen vetpot. Ze focussen zich op het uiteindelijke doel: een bepaald totaalbedrag bij elkaar verdienen. Het aantal uren dat ze daarvoor moeten werken is van ondergeschikt belang. Fysieke en/of mentale overbelasting, alsmede nadelige effecten voor school en ontspanning als gevolg van teveel uren werken vormen dan een risico. De kwetsbaarheid van kinderen in het hebben van een bijbaantje, soms in combinatie met meer bijbaantjes, is groot. Ze zijn al snel bereid te werken voor weinig geld. Sommige kinderen verkiezen zelfs een minder goedbetaald baantje waar ze veel kunnen werken boven een baantje met een hoog uurloon waar ze maar weinig uren kunnen maken.

“Ik vind afwassen niks, ook al verdient het meer. Daar verdient je € 3,50. Maar ze hebben maar heel weinig uren, bijvoorbeeld van 17:00 tot 22:00. En ik werk van 08:00 tot 17:00 [voor € 3,00 per uur]. Dus dan kan ik eigenlijk meer verdienen” (Tjeerd, 15 - autogarage).

“Ik verdien nu € 2,60 per uur, niet zoveel, maar dat is ook bij het begin. Het is wel wat minder dan m'n vorige werk [afwassen, € 5,00 per uur] , maar ja... dit is wel afwisselend. Kijk, en als je veel werkt, merk je het niet zo. Dan hou ik genoeg over” (Anton, 14 - afwasser en bollen peller).

Kinderen lijken het verschil tussen uurloon en totaalbedrag soms niet eens in te zien. Sherida (15) bijvoorbeeld houdt er een vreemd soort logica op na:

“Ik verdien daar € 3,00 per uur. Dat is meer dan bij de kranten. Bij de kranten kreeg ik € 8,00 per rondje.”

Sherida vertelde eerder dat ze maar een uurtje over de folderwijk deed. Toch ervaart ze de € 3,00 die zij per uur bij de supermarkt verdient, waar ze 9 tot 12 uur per week werkt, als meer, omdat het totaalbedrag wat zij nu iedere maand op haar rekening krijgt hoger is dan eerst.

4.1.3 Veiligheidsrisico's

Uitgebreide internationale en nationale wetgeving op het gebied van veiligheid op de werkvloer bestaat niet voor niets. Hoewel kinderen volgens de wet in geen enkel geval onveilig werk mogen doen, werd in het eerdere onderzoek van IREWOC [2012] en in het vorige hoofdstuk duidelijk dat fysieke overbelasting, lichamelijke klachten en ongelukken regelmatig voorkomen, met name in de supermarkt, landbouw, fabriek en garage. Dit heeft te maken met het feit dat kinderen nog niet in staat zijn risico's in te schatten. Zoals eerder beschreven werd gaan kinderen voor de 'instant kick', ongeacht wat daar de gevolgen van kunnen zijn.

Er zijn in de interviews verschillende voorbeelden van dit gebrek aan inschattingvermogen van veiligheidsrisico's naar voren gekomen. Over de veiligheidsrisico's wordt weinig nagedacht en soms wordt er van uitgegaan dat er niets kan gebeuren. Babysitten bijvoorbeeld kan gevaarlijk zijn, in de eerste plaats voor de baby, maar daar lijken kinderen die oppassen niet op voorbereid te worden. Linde (15), bijvoorbeeld, die sinds haar 14^e op een kindje van 2 past, antwoordt op de vraag of ze weet wat ze moet doen wanneer er iets mis gaat tijdens het oppassen:

“Nou, daar zijn we niet echt vanuit gegaan, dus daar heb ik ook geen uitleg over gekregen en het kindje van 2 was eigenlijk al best zelfstandig.”

Werkzaamheden die verboden zijn omdat er grote risico's aan zitten, zijn in de ogen van kinderen vaak ongevaarlijk. Jeroen (15), bijvoorbeeld, die in het boeren familiebedrijf werkt, doet veel werkzaamheden die gevaarlijk en verboden zijn. Al in het eerste interview vertelt hij over het bijstellen van motoren in ruimtes waar het 60 graden is, het spuiten met chemische ontsmettingsmiddelen, het inkuilen naast een 15-meter hoge maistoren die weleens ingestort is en het sorteren van eieren bij een lopende band waar zijn oom een keer een stuk van zijn vinger verloor. Hoewel Jeroen erkent dat “een ongeluk in een klein hoekje zit”, lijkt hij dergelijke werkzaamheden als normaal te beschouwen. Ook rijdt hij op alle voertuigen in het bedrijf, van tractoren tot grote opladers, combines en verrijkers. Hierover zegt Jeroen:

‘Vanaf mijn 8ste rij ik over het veld. Niet over de weg, dat mag pas als je 16 bent. Maar wij wonen nogal afgezonderd en bij ons is er toch geen politie, dus ik ga wel eens een klein stukje over de weg. Dat is niet gevaarlijk hoor.’

Een jaar later, in het tweede interview, is Jeroen nog stelliger:

“Het is helemaal niet onveilig met de trekker, omvallen kan niet. Ik doe dat al 3 jaar denk ik, gewoon alleen. [...] Je draagt sowieso altijd veiligheidsschoenen met stalen neuzen, maar ja... veiligheid. Dat zijn ook gewoon dingen die je meekrijgt. Dan doe je iets voor het eerst en dan komt je vader mee en die zegt: ‘daar moet je voor oppassen’.”

In Jeroens beleving is rijden op voertuigen helemaal niet gevaarlijk. Omdat zijn werk zijn hobby is vergoelijkt hij ieder gevaar. En wanneer een kind opgroeit in een boerenfamilie, waar dergelijke werkzaamheden dagelijkse kost zijn en met de paplepel worden ingegeven, lijkt het normaal en zal het kind zich geen vragen stellen.

Ook andere kinderen, met name die bij hun eigen ouders in het bedrijf werken en dus van jongs af aan gewend zijn aan bepaalde werkzaamheden, lijken de risico's te onderschatten. Hier volgen enkele voorbeelden:

“Ik moet bijvoorbeeld een autobord eruit halen met zo'n pistool voor de schroeven, met veel kracht. Ik weet wel goed hoe dat moet. Je hebt schoenen aan met hierboven ijzer en een overall. Het is nooit gevaarlijk” (Abdul, 15 - werkt in de autogarage van zijn vader).

“Ik vind het wel leuk om op de heftruck te rijden. Dat is niet echt gevaarlijk, maar je moet natuurlijk wel voorzichtig doen. Ik kan het wel een beetje, zelf geleerd. Als je ermee opgegroeid, dan leer je het wel” (Thijs, 14 - werkt voor vader en voor kennissen in de landbouw).

Thijs lijkt bovendien de risico's van fysieke belasting niet te kunnen inschatten, zo blijkt uit het volgende:

“Bij mijn oom moest ik van die zware platen tillen voor de kippenschuur. Mijn oom zei dat ik een steekkarretje moest gebruiken, maar als ik het tilde ging het sneller. De eerste dagen kreeg ik er wel rugpijn, want toen was ik het nog niet gewend, maar daarna kreeg ik wel wat dikkere spieren en ging het makkelijker. Kijk, als je het aankunt moet je het gewoon doen, maakt niet uit wat je leeftijd is. Als je gewoon voorzichtig doet kan er niets gebeuren.”

Thijs was 13 toen de kippenschuur werd gebouwd en hoewel hij er misschien sterker door is geworden, is een dergelijke fysieke belasting mogelijk schadelijk voor de ontwikkeling van een kind. Bovendien, zo bleek al in vorig hoofdstuk, heeft Thijs ook nog een ongeluk gehad bij deze klus waarbij hij zijn hand ernstig verwondde. Er kan dus wel degelijk iets gebeuren. Dit voorbeeld maakt duidelijk dat kinderen veelal hun eigen grenzen nog niet kunnen inschatten en dat ze zolang er niets gebeurt aannemen dat het werk veilig is. Volwassenen, met hun ervaring en met hun kennis van de Arbo-wetgeving, denken daar in de regel anders over.

Vaak zijn kinderen zich wel vaag bewust van de risico's, maar door het verlangen 'volwassen' werkzaamheden uit te voeren, vergoelijken ze die. David (14), bijvoorbeeld, die al sinds zijn 11^e in een autogarage werkt waar hij van de baas al alleen mag werken met machines en auto's zelfstandig mag verplaatsen, en over wie we in het vorige hoofdstuk lazen dat de werkomgeving erg gevaarlijk is, zegt bijvoorbeeld in het eerste interview nog:

“Eigenlijk zijn die wetten wel goed, want het is soms best gevaarlijk. Maar ik draag werkschoenen en werkkleding, dus het valt wel mee.”

David's werkzaamheden, waarbij permanent persoonlijke beschermingsmiddelen moeten worden gedragen, zijn streng verboden voor een jongen van 14. In het tweede interview, een jaar later,

vergoelijkt hij de gevaren nog meer, wellicht omdat hij er gewend aan geraakt is en daardoor de risico's helemaal niet meer ziet:

“Sommige mensen zeggen dat een garage heel gevaarlijk is, maar ik zie er eigenlijk geen gevaar. Nou ja, ik zie wel gevaar, maar het valt wel mee. Het bandenapparaat misschien, maar dat valt ook wel mee. Sommige mensen zeggen wel: ‘kijk uit in de garage’, maar als je weet hoe dingen werken, is het niet zo moeilijk. En ik draag ook beschermende kleding. Eerst had ik andere werkkleding, maar als je dan bij hele hete dingen was, vloog het bijna in de fik. De kleding die ik nu heb kan daar beter tegen.”

Kinderen denken dat ze door het dragen van beschermende kleding en goed opletten en doordat ze werkzaamheden al lange tijd doen ongelukken af kunnen weren. In het vorige hoofdstuk bleek dat dit niet altijd lukt. Kinderen blijken duidelijk niet in staat te zijn de risico's van hun werk te overzien en zullen, sneller dan volwassenen, het gevaar van risico's uitsluiten.

Bovendien lijken kinderen werkzaamheden die ze krijgen opgedragen van hun werkgever, tegen wie ze veelal opkijken, als normaal te beschouwen en dus kritiekloos te accepteren, ook al beseffen ze dat er gevaren aan zitten. Als de baas zegt dat het mag, worden de gevaren (logischerwijs) uit het oog verloren, want de volwassene zal het wel weten! Ramon (14), die in een groot transportbedrijf in de buurt van Hoogeveen werkt en daar naast onderhoud van voertuigen allerlei klussen uitvoert, zoals het bouwen van een nieuwe schuur. Is hier een voorbeeld van. Op de vraag of het werk dat hij doet weleens gevaarlijk is, antwoordt hij:

“Ja, soms wel. Soms moet je wel eens op het dak van de schuur om er golfplaten en dakbedekking op te leggen en dat kan wel gevaarlijk zijn. Maar dat mogen wij wel gewoon doen, daar worden geen bouwvakkers voor ingehuurd. Dat is denk ik te duur. 'We kunnen het zelf ook wel', zegt de baas dan. Ik vind het wel goed, het maakt mij niet zoveel uit. Dan leer je overal wat van, vind ik.”

Op aanmoediging van zijn baas klimt Ramon dus op het dak van een schuur, ondanks dat hij weet dat het gevaarlijk is. Een kind doet zonder kritiek wat hem wordt opgedragen, zo blijkt.

En Tjeerd vertelt bijvoorbeeld tijdens het eerste interview, toen hij 14 was, dat hij zelf grenzen stelt aan werkzaamheden in de garage die hij gevaarlijk acht, ook al vindt zijn baas het geen probleem als hij gevaarlijke klusjes doet.

“Met de slijptol werken moet ik eerst nog even leren. Ik kan het wel, maar dat doe ik nog even niet, want we hebben van die grote slijptollen en ik heb weleens verhalen gehoord van dat iemands vingertopje eraf ging. En ook lassen wil ik nog niet doen, want als je te dicht last, kan het vlammetje de gasfles in gaan en dan ontploft hij. Als ik de hele boel opblaas, dan zijn ze allemaal dood.”

Maar een jaar later, wanneer Tjeerd 15 is, vertelt hij wel te werken met slijptollen, boren, gasbranders en lasapparatuur. Dit blijkt ook tijdens een bezoek aan Tjeerds werkplaats in een dorpje bij Schagen.

“Met het lasapparaat doe ik soms, want ik ben daarvoor niet verzekerd. Dat kan je pas doen als je 16 of 18 bent, zegt m'n baas. Maar ik heb het wel een paar keer gedaan, dat is wel leuk. [...] Het is inderdaad wel een omgeving waarin gemakkelijk ongelukken kunnen gebeuren. Dat gebeurt ook wel, maar dat komt dan door fouten.”

Gevaren worden vergoelikt en de opdrachten die Tjeerd krijgt, voert hij kritiekloos uit, zo blijkt ook uit wat hij vertelt over zijn stage in de eerste klas:

“In de 1^e klas mocht ik al veel doen, ook met gereedschap. En ik mocht ook al gevaarlijke dingen doen, bijvoorbeeld onder de vrachtwagen zonder wielen liggen. Dan ga je eronder, krik je hem omhoog en haal je de wielen weg. Dan denk je wel van: als je maar niet valt, want dan ben ik dood. De baas had de banden weggehaald en toen moest ik eronder om naar de assen te kijken. Het is wel leuk hoor, dat je gelijk echt dingen mag doen.”

Kinderen voelen zich gewaardeerd en volwassen wanneer ze ‘echte’ dingen mogen doen, ook al zijn die gevaarlijk, of misschien juist wel daarom. Dit geldt ook voor rijden op een tractor of heftruck, wat veel kinderen in landbouw en garages al op jonge leeftijd doen. Kinderen vinden het leuk en stoer, dus wanneer de baas het toestaat, zullen ze het zeker doen. Van de grote risico’s zijn ze zich niet bewust.

Zeker wanneer kinderen worden aangemoedigd of uitgedaagd om over hun grenzen heen te gaan, treden zeer gevaarlijke situaties op, zoals in het geval van Roel, die in de eerste klas van het VMBO zit op een school in Hoogezand. Hoewel hij pas 13 is, vertelt hij soms al zelfstandig vrachtwagens te verplaatsen in de garage waar hij werkt op verzoek van de baas. Dat een kind van 13 in een vrachtwagen rijdt is op zichzelf al levensgevaarlijk, maar uit het volgende blijkt dat Roel zich ook nog gemakkelijk laat opjutten door oudere collega’s:

“Maar als de baas weg is gebeurt het [rijden in vrachtwagens] wel meer. Dan zeggen die collega’s van: ‘durf je niet, durf je niet!’ En dan zeg ik: dat durf ik wel hoor! En dan doe ik het. Er zijn nooit ongelukken gebeurt, eentje heeft er alleen een keer een lampje afgereden. We zijn ook altijd goed veilig bezig. Allemaal stalen neuzen, veiligheidskleding. Als we serieus aan het werk zijn dan.”

In Roels beleving zijn de jongens dus veilig bezig, maar in feite is wat zij doen zeer gevaarlijk, zeker voor impulsieve kinderen die graag stoer willen doen tegenover oudere collega’s. Bovendien vertelt Roel later dat ze ook vaak “lopen te klieren”. Zo rennen ze in de zomer in hun zwembroek rond om elkaar met water nat te gooien. De veiligheidsmaatregelen worden dan dus nog verder uit het oog verloren.

4.2 Assertiviteit vs. Gehoorzaamheid

Hoewel kinderen volgens de overheid tegenwoordig assertiever zouden zijn en de hedendaagse algemene opinie is dat kinderen van 12 tot en met 15 jaar oud en wijs genoeg zijn om te werken, blijkt uit het voorgaande het tegenovergestelde. De werkende kinderen in ons onderzoek lijken alles behalve assertief: ze durven een baantje niet af te bellen, ook al kunnen ze daardoor niet voor een proefwerk leren, ze accepteren onderbetaling en ze vergoelijken gevaarlijk en zwaar werk. ‘Nee’ zeggen, vinden ze vaak moeilijk. Eerder lijkt hier sprake te zijn van gezagsgetrouwheid en behagen. Kinderen zijn van nature gehoorzaam, zijn gewend dat anderen de baas zijn en hebben vaak te maken met een sterke hiërarchie, zeker in de werksituatie [Van Dijk & Elbers 2007 [1996]: 9,10]. Dit wordt bevestigd door de voorzitter van vakbond CNV Jongeren:

“Over veiligheid krijgen we geen vragen binnen, want mensen zijn zelf niet goed op de hoogte. Ieder mens is enorm gezagsgetrouw, en kinderen in nog grotere mate. In een werknemer-werkgeverrelatie nemen zij van alles aan. En het is moeilijk om de vinger te

leggen op 'schadelijk werk' omdat kinderen werkomstandigheden, zoals te lang werken, zelf vaak verdedigen met de verdiensten die er tegenover staan" (Ijmert van Muilwijk, voorzitter CNV Jongeren).

Kinderen nemen alles aan van hun werkgever, zegt de vakbondsman. Dat is een ferme uitspraak want het zou betekenen dat kinderen makkelijk beïnvloedbare en kneedbare werknemers zijn. Hoewel de meeste werkgevers dat niet met zoveel woorden zullen toegeven, bleken deze voordelen van het in dienst hebben van kinderen (indirect) uit verschillende uitspraken:

"Het is plezierig om met ze te werken vanwege hun uitstraling, enthousiasme en het feit dat ze leerbaar zijn" (Eigenaresse aardbeienkas).

"De leeftijd 12/13/14, die kan je nog wel aansturen. Als ze 15/16 zijn, dan worden ze ook wat mondiger hè, dan gaan ze wat meer een weerwoord geven. Als je tegen 13-/14-jarigen zegt wat ze moeten doen, dan doen ze dat en als ze geen zin meer hebben dan stoppen ze ermee" (Bezorgcoördinator bij grote folderdistributeur).

"Jongeren durven minder snel tegenspraak te geven. Zij zullen niet snel zeggen: 'nee, ik wil de cola niet uitladen, de chips wel.' Ouderen durven dat eerder" (Supermarktmanager).

De ervaringen van werkgevers met kinderen, die spreken over de zogenaamde "leerbaarheid" en weinig tegenspraak, doen inderdaad vermoeden dat kinderen in de werksituatie kwetsbaar zijn, dat er weinig assertiviteit is en weinig kennis over rechten. Naast de al eerder aan bod gekomen voorbeelden waaruit de gezagsgetrouwheid van kinderen bleek, volgen hier nog enkele zeer duidelijke voorbeelden. Roderik (15) werkt bijvoorbeeld al sinds zijn 13^e in de kas van een oom. In de enquête vult hij in dat hij zijn loon van € 3,15 per uur "veel te weinig" vindt. Maar wanneer hem tijdens het interview gevraagd wordt of hij weleens met zijn oom gesproken heeft over een hogere betaling, vergoelijkt hij de zaak.

"Nee, het is altijd zo geweest. En ik heb er zelf voor gekozen om het te doen, dus eigenlijk moet het gewoon zo blijven. Ik zou het misschien ook wel eng vinden om erover te beginnen."

Tim (15) werkt als folderbezorger, bij de zeefdrukkerij waar zijn moeder werkt en in de supermarkt. Omdat hij het druk heeft, is een strakke planning noodzakelijk. Helaas stuurt de onregelmatige aflevering van de folders bij hem thuis deze soms in de war. Toch komt Tim niet in opstand. Wanneer hij daarmee geconfronteerd wordt, vergoelijkt hij de situatie ook:

Tim: "Ik zou wel willen dat ze de folders gewoon op tijd brengen, want soms brengen ze die op zondag, maar soms ook pas op maandag en dan werk ik bij de drukkerij. En op dinsdag heb ik drumles en huiswerk, dus dat wordt dan heel moeilijk. Dat zou wel beter kunnen."

Interviewer: "Heb je daar weleens iets van gezegd?"

Tim: "Nee, ik hou er niet zo van om dingen te regelen. Ik vind het wel best zo, dus ik ga ze niet bellen. Het komt altijd wel goed. Als ik het echt niet zou redden, dan komt mijn moeder wel helpen."

En Tabitha (15), die naar eigen zeggen slechts "één euro nog wat" per uur verdient in de supermarkt, accepteert dit, ondanks dat ze het veel te weinig vindt. De werkgever kan haar

overtuigen dat een hoger salaris onmogelijk is en door een gebrek aan kennis en ervaring accepteert Tabitha dit argument. Van belang voor haar is dat ze iets verdient en dat ze het gezellig vindt: de werkgever spint daar garen bij.

Tabitha: "Alle jongeren hebben het erover, dat het echt weinig is. Maar bij de supermarkt zeggen ze dat het niet anders kan, dat de hogere mensen in de kantoren het bepalen."

Interviewer: "Is dat een reden voor jou om te stoppen met het werk?"

Tabitha: "Nee, absoluut niet. Het is echt heel gezellig daar, dus ik wil nog wel een lange tijd blijven. Behalve het loon is alles leuk daar."

Mirna (15), over wie we al eerder lasen dat ze zich als 'slaafje' behandeld voelde tijdens haar vakantiebaantje bij de drogist, vertelt over het gebrek aan begeleiding door de onvriendelijke teamleidster. Zij kwam niet in opstand, al was ze zich bewust van de slechte behandeling. Ze zag haar eigen werk als 'onofficieel' en tijdelijk, ondergeschikt aan de 'echte' werknemers, waardoor ze het accepteerde:

"Van die teamleider kreeg ik geen begeleiding, wel van de rest. Ze zat alleen maar op haar kamertje te bellen, soms echt over de domste dingen, vond ik dan. Terwijl, ze hoort mij eigenlijk te begeleiden. Ik heb er nooit echt iets over gezegd. Omdat, zij had een officiële baan en ik maar een bijbaantje. En zij werkte er al lang en dus dacht ik: laat maar zitten, ik ben toch hier over een paar jaartjes weer weg."

Ook ouders bevestigen het gebrek aan assertiviteit bij kinderen. Sjaak, vader van een 15-jarige dochter, die protesteerde voor de deur van een supermarkt nadat zijn dochter daar was ontslagen, omdat een 14-jarig meisje, die € 0,50 per uur goedkoper was, haar uren had ingenomen, stelt:

"Als je tegen een kind zegt: 'dat jongere meisje is 50 cent goedkoper, dan trekken die kinderen hun mond niet open. Jij en ik zouden zeggen: 'Oh, werkt dat wel zo?' Maar die kinderen weten niet beter. Als werkgever kan je daarin heel ver gaan dan."

En Mark, docent en vader van werkende kinderen, vertelt over het overwicht dat teamleiders in de supermarkt hebben. Als vader houdt hij goed in de gaten dat zijn kinderen de prioriteit bij school leggen en zich niet laten verleiden tot werken op tijden die voor hen niet erg geschikt zijn. Hij is dus assertief namens de kinderen:

"Mijn kinderen hadden een vaste dag voor vakkenvullen, zaterdag, dat hebben we zo afgesproken, maar dan werden ze ook door de week nog gebeld en dan werden er altijd problemen als ze niet wilden. Als ze dan 'nee' zeiden, kregen ze dat toch weer op hun brood. Dat je ook wel een keer 'ja' moet zeggen als je iets gevraagd wordt. Terwijl ik denk: doordeweeks heeft niet mijn voorkeur, omdat ze dan keihard huiswerk moeten maken. Assertief zijn kinderen dus niet, denk ik. Je hebt altijd opperhoofd-vakkenvullers die zich managertaken toe-eigenen."

Kinderen zijn in de werksituatie dus behoorlijk gezagsgetrouw en nemen bijna alles kritiekloos aan. Ze willen hun werkgever niet teleur stellen en willen voldoen aan de verwachtingen die de werkgever van hen heeft en aan de verplichtingen die horen bij een bijbaantje. Al eerder lasen we over kinderen die hun werk voor school lieten gaan, omdat je werk niet zomaar kunt afzeggen. En

over David (15) die nooit 'nee' zegt wanneer zijn baas hem belt om te werken. Ook Luuk (13), die wekelijks bollen pelt, zegt zijn baantje niet af:

"Als je vaak 'nee' zegt, dan vraagt hij je denk ik ook niet meer. Als je vijf keer niet gaat achter elkaar, dan denkt hij: 'daar heb ik ook niks aan, dan bel ik wel iemand anders'."

Menno (16) uit Brabant, die sinds zijn 11^e baantjes in de landbouw heeft en sinds zijn 14^e in de supermarkt werkt, durft ook niet goed af te bellen of grenzen te stellen. Op zijn werk in de supermarkt levert dit namelijk meteen commentaar op.

"Wat ik vervelend vind is dat het heel vaak langer duurt. Maar als je dan zegt dat je weg wilt, vinden ze dat niet netjes. [...] Over afbellen, bijvoorbeeld als ik het druk heb met school, doen ze ook moeilijk. Laatst was ik een keer niet lekker geworden en belde ik af. Toen zeiden ze dat dat niet netjes was, dat ik dat 's ochtends voor 09:00 moet doen. Maar wat moet je dan doen, als je 's middags ziek wordt?"

Eenzijds biedt het bijbaantje, naast inkomsten, toegang tot de volwassen wereld van de arbeidsmarkt, waar kinderen graag bij willen horen. Kinderen zijn zich bewust van het gedrag dat daarbij vereist is: niet afbellen, niet te laat komen en niet brutaal zijn. Anderzijds wordt door werkgevers van bijbaantjes deze zelfstandigheid en volwassenheid ook verwacht. Je mag niet altijd 'nee' zeggen als je gebeld wordt om in te vallen of als je gevraagd wordt om langer door te werken dan de afgesproken eindtijd. Dat is niet netjes en bovendien verlies je dan mogelijk je baantje. Kinderen weten dit, het wordt hen op subtiele –en soms minder subtiele-wijze ingeprent.

De verwachting van zelfstandigheid kan ertoe leiden dat kinderen niet om hulp vragen in moeilijke of onverwachte situaties. Bij oppasbaantjes geven verschillende kinderen aan niet om hulp te willen vragen. Oppassen is een verantwoordelijke taak en het kind wil niet onzelfstandig lijken.

"Je moet wel zelfstandig zijn. De ouders gaan weg, dus je moet wel zelf dingen kunnen. En niet dat je de hele tijd belt van: waar is dit, waar ligt dat?" (Eline, 14 - oppassen).

"Als er iets gebeurt, probeer ik het wel altijd zelf op te lossen. Ik zal niet zo snel de ouders van het kind opbellen. Alleen als het echt niet gaat. Maar ik zou niet meteen paniek willen zaaien" (Maartje, 15 - oppassen).

"Ik zou niet snel de ouders van het kind bellen. Misschien wel mijn eigen ouders. Dan heb ik ook zo'n falend gevoel en hebben die ouders ook geen leuke avond meer" (Josephine, 14 - oppassen).

Op zich is het positief als kinderen problemen zelf willen oplossen en als ze niet bij de minste tegenslag en moeilijkheid, doorzetten. Daar wordt je sterker van en dat zal je ook later nodig hebben, zegt Kemal (14). Hij bezorgt folders, al vindt hij het zwaar en vermoeiend en, zoals we eerder zagen, het baantje staat huiswerk maken soms in de weg. Toch trekt hij niet aan de bel, hij wil namelijk niet zomaar opgeven. Hij overtuigt zichzelf om door te zetten, op zich een goede houding, maar het leidt mogelijk tot overbelasting en slechtere schoolprestaties :

"Dat ik snel moe wordt, ligt denk ik meer aan mezelf, dat ik dan geen energie meer heb. Maar toch wil ik er wel gewoon helemaal voor gaan. Zo doe ik ervaring op voor later, want dan kan je ook niet zomaar ineens stoppen."

Sommige kinderen willen wel protesteren, maar weten niet hoe. Ze worden niet gehoord door hun werkgever, die bovendien vaak een houding heeft van "voor jou tien anderen". Kinderen weten

dat, uit eigen ervaring of uit verhalen van anderen: wanneer je niet meer klakkeloos gehoorzaamt, en je niet meer door de werkgever kan worden ingezet en behandeld zoals het deze uitkomt, kan je vertrekken. Tekenend hiervoor zijn de ervaringen van Ayse (15). In voorgaande hoofdstukken werd al duidelijk dat Ayse werkt onder druk van een arme thuissituatie en een veeleisende moeder en dat ze in een periode zoveel heeft gewerkt dat dit een enorm schadelijk effect op haar schoolprestaties en mentale gesteldheid had. In haar eerste horecabaantje, waar ze sinds haar 13^e werkte, werd Ayse op staande voet ontslagen nadat ze boos was geworden, omdat ze vond dat haar baas haar oneerlijk behandelde:

“Ik zat achter af te wassen; er was heel veel, dus ik was heel snel aan het doen. Hij [de baas] heeft ook nog een ander restaurant en dan gingen we steeds via de achterdeur borden brengen. Dus ik ging steeds heen en weer. Omdat hij me niet zag dacht hij dat ik bij dat andere restaurant was gebleven. Maar dat was helemaal niet zo en die koks van het andere restaurant wisten ook dat ik steeds bezig was geweest, maar toen pakte die baas me zo bij m'n arm, van: 'wat doe je al uren daar?' Ik zei: 'wie denk je dat je bent? Ik ga steeds heen en weer, ik klets niet!' Toen stond hij natuurlijk voor schut voor zijn klanten en hij werd boos. Hij riep: 'trek die kleren uit en ga weg!' Dat heb ik toen gedaan. Maar ik mis het daar nog steeds. Ik had daar echt heel goede vriendinnen.”

Ook in haar tweede horecabaantje, waar Ayse op haar 14^e een tijd lang 7 dagen in de week werkte, werd ze, volgens haar, op een oneerlijke manier behandeld. Al eerder werd duidelijk dat ze het vele werk bijna niet volhield. Maar ze besprak de mogelijkheden om minder te werken niet met haar baas, uit angst om haar baantje kwijt te raken:

“Mijn baas wilde dat ik iedere dag kwam, omdat hij niemand anders had die zo werkte als ik. Anders was ik ook ontslagen. Dat heeft hij niet zo gezegd, maar dat weet ik. Dat gaat zo. Je kan nooit 'nee' zeggen tegen je baas. Ik dacht van: dat moet ik, anders heb ik geen baantje meer.”

Bovendien werd Ayse hier opnieuw ontslagen. Dat gebeurde nadat ze haar mond open had gedaan, omdat een collega haar mobiele telefoon gestolen had.

“Ik had het geld voor die telefoon geleend van mijn baas en ik was nog niet eens klaar met afbetalen. Ik weet zeker dat het een van de koks was, want er was niemand daar geweest verder, alleen ik en die kok. En ineens was m'n mobiel weg. Ik moest echt helemaal huilen. En toen kwam daar ruzie van en toen werd ik ontslagen! [...] Mijn baas had die telefoon voorgesloten [€ 400,00]. We hadden afgesproken dat ik elke week € 50,00 zou betalen. Voor ik ontslagen werd, was het nog niet helemaal klaar, dus die laatste dag pakte hij al mijn laatste geld voor die telefoon. Toen zei hij: 'je hoeft niet meer terug te komen.' Ik kreeg dus geen geld meer. Het was salaris van twee weken, dus iets € 200,00. [...] Hij heeft nooit een reden gegeven, die baas. Ik heb het wel gevraagd, maar hij zei alleen: 'ja, gewoon.'”

Kinderen krijgen niet de mogelijkheid assertief te zijn en op te komen voor hun recht op een eerlijke behandeling. Ongelijke machtsverhoudingen en het informele karakter van de meeste bijbaantjes (zwart werken en/of werken voor familie) maken dat het kind op ieder gewenst moment kan worden ontslagen. Zeker wanneer steun van ouders ontbreekt, trekken kinderen vaak aan het kortste eind.

Het lijkt om een aantal redenen ook logisch vast te stellen dat veel kinderen niet assertief zijn: een kind beschikt nog niet over de kennis over rechten van werknemers en over de ervaring om te weten wat normaal is en wat niet. Ze weten niet beter en merken een slechte behandeling vaak niet eens op, omdat ze denken dat het zo hoort. Wanneer ze het wel opmerken, weten ze vaak niet hoe ze hier iets tegen kunnen doen. Dit is ook niet vreemd: wanneer kinderen toetreden tot de arbeidsmarkt belanden zij, evenals volwassenen, in een ongelijke machtsverhouding ten opzichte van hun baas. Bovendien zijn leuke en gezellige baantjes schaars, zeker voor 13- of 14-jarigen. De afhankelijkheid van kinderen ten opzichte van het baantje en van de werkgever belemmeren de mogelijkheid om assertief te zijn.

4.3 De cruciale rol van volwassenen

Verschillende eigenschappen, die horen bij kind zijn, blijken er dus voor te zorgen dat het bijbaantje een nadelig effect kan hebben op kinderen en maken kinderen kwetsbaar voor uitbuiting. De rol van volwassenen in de begeleiding van het proces van toetreding op de arbeidsmarkt is daarom cruciaal. Alleen met continue begeleiding van op de eerste plaats ouders, die het kind voorlichten, de behandeling op de werkvloer in de gaten houden en eventueel de assertiviteit bieden waaraan het kind ontbreekt en die tijdig ingrijpen wanneer het werk gevaarlijk is of een slecht effect op schoolprestaties of andere zaken dreigt te hebben, kan werken een leerzame ervaring worden.

Helaas lijken ouders in veel gevallen niet de juiste begeleiding te bieden. Het heersende gedachtegoed van "werken is goed en leerzaam" heeft de overhand en dit zorgt ervoor dat ook ouders bijbaantjes niet meer kritisch bekijken. Sterker nog, zij lijken voor zich en voor hun kinderen een grotere vrijheid op te eisen. Veel ouders zeggen: "ik vind al die regeltjes maar onzin, die kinderen mogen niks meer tegenwoordig". Bovendien werken tegenwoordig van de meeste kinderen beide ouders. Dat ouders het druk hebben en daardoor veel afwezig zijn in het leven van een kind kan ook een reden zijn dat ze weinig begeleiding bieden en problemen met het bijbaantje niet tijdig signaleren. De toch wel erg makkelijke uitspraak "werken is goed voor het kind" is in een behoorlijk aantal gevallen strijdig met de realiteit. De uitspraak lijkt eerder een legitimering van het gedrag en van de bestaande praktijk dan een daadwerkelijke vaststelling.

Ouders zijn over het algemeen doordrongen van het belang van school, maar zien het schadelijk effect van het bijbaantje vaak niet (op tijd). Een reden waarom zij dit niet zien is dat zowel ouders als kinderen het heel druk hebben en over de ervaringen buitenhuis, zeker niet over de ervaringen op de werkplek, veel wordt gepraat of overlegd. Jongeren zouden niet graag zien dat de ouders een stok tussen de wielen gaan steken of erger nog, bij de baas gaan klagen. Wanneer ouders wel opmerken dat het bijbaantje meer minnen dan plussen heeft, grijpen ze toch niet altijd in. Kinderen willen namelijk zo graag werken, of willen ze graag een dure telefoon, dat ouders zich laten vermurwen. Een veel gehoord argument is: "mijn kind wil het zo graag", alsof de ouderlijk taak er in bestaat het kind te laten doen wat het leuk vindt.

"In groep 8 kwam hij er zelf mee dat hij met een vriendje wilde gaan bollen pellen. Van mij hoefde het niet zo nodig. Hij werd die zomer pas 12. In die zomervakantie heeft hij toen 3 weken gewerkt. Ik vond het eerst vreselijk! Zo'n klein jongetje in van die grote werkschoenen. Maar ja, hij wilde het zelf en vond het leuk, nou ja..." (Moeder van Mees (13) - bollenpeller).

"Mijn dochter heeft toen ze nog maar in de eerste zat een keer 3 weken school moeten missen toen ze meespeelde in een film. Tja, dat staat dus eigenlijk haaks op wat ik eerder zei over dat ik school belangrijk vind, maar ja... Ze wilde het zó graag. Het was een lastige afweging" (Vader van dochter (13) en zoon (15) die veel betaalde opdrachten doen voor tv-programma's, commercials en musicals).

"Het belangrijkste is: hij moet het zelf willen. Dan zijn die lange dagen niet erg, wat ons betreft. En we blijven erbij". (Moeder van zoon (15), die sinds zijn 8^e staat ingeschreven bij een castingbureau).

Bovenstaande ouders conformeren zich aan de wil van hun kind, ondanks de vermeende eigen principes en ondanks het besef dat bepaalde zaken, zoals zwaar werk doen in de bollensector op 11-jarige leeftijd of 3 weken school missen in de brugklas, een nadelig effect kunnen hebben op het kind.

Nog een belangrijke reden dat het gebrek aan begeleiding door ouders verklaart is het feit dat ouders niet kunnen meekijken op de werkvloer. In de meeste baantjes (buiten de familiesfeer) wordt hun inspectie niet op prijs gesteld. Toch worden ze verantwoordelijk gehouden: voor 13- tot en met 15-jarigen geldt dat, als er een contract is, de ouders die arbeidsovereenkomst mede moeten ondertekenen. Ouders kunnen in de arbeidsovereenkomst zelfs vast laten leggen welke werkzaamheden hun kinderen zullen verrichten. In de praktijk gebeurt dit zelden. Ouders worden nauwelijks betrokken in het sollicitatieproces. Werkgevers verwachten een zelfstandige houding van hun jonge werknemers, dus kinderen moeten alleen komen bij bijvoorbeeld een sollicitatiegesprek. Doen ze dat niet, dan zijn ze nog niet "volwassen" genoeg voor een baantje. Het kind wil, logischerwijs, een goede indruk maken. Op deze manier worden ouders dus moedwillig buitenspel gezet.

"Ouders mogen niet meekomen naar een sollicitatiegesprek, een kind moet zelf een gesprek kunnen voeren, het komt hier immers ook zelf werken. Als ze wel meekomen, worden ze weggestuurd." (Supermarktmanager).

Niet alleen ouders spelen een cruciale rol in het tot een leerzame ervaring maken van het bijbaantje. Ook werkgevers dienen de juiste voorlichting en toezicht tijdens het werken te verschaffen. Zoals al eerder duidelijk werd, gebeurt ook dit in veel gevallen niet en willen ze integendeel het kind zoveel mogelijk aan het toezicht van ouders onttrekken. In het volgende hoofdstuk zal hier dieper op in worden gegaan.

Ook de rol van docenten en scholen is van belang. Negatieve gevolgen van bijbaantjes moeten tijdig worden gesignaleerd en wanneer kinderen school missen door werk moet actie worden ondernomen. Zoals eerder bleek, is dit veelal niet het geval. Hoewel veel docenten op de hoogte lijken van de mogelijke negatieve effecten van werk op schoolprestaties, lijkt werken over het algemeen te worden gestimuleerd. Zelf geld verdienen door de kinderen lijkt in de samenleving zozeer de norm te zijn geworden dat scholen het zelfs actief aanmoedigen, bijvoorbeeld om een bijdrage aan schoolactiviteiten te kunnen betalen. Kinderen zitten in een afhankelijke positie en kunnen dan inderdaad niet anders dan doen wat van hen gevraagd wordt. Simon (15) zit bijvoorbeeld in de 3^e klas van het VWO. Volgend jaar zal zijn klas een schoolreis naar Peru maken. Omdat de school niet wil dat de verplichte financiële bijdrage voor deze reis van maar liefst € 2400,00 een obstakel voor minderbedeelde gezinnen vormt, stelt de school de voorwaarde dat kinderen het grootste deel van het geld in een jaar tijd zelf bij elkaar moeten krijgen. Er worden

een aantal activiteiten georganiseerd vanuit school waar kinderen geld mee kunnen verdienen, maar dit is niet toereikend voor de € 600,00 die de kinderen elk kwartaal moeten kunnen tonen. Simon past nu om extra geld te verdienen op, werkt in de tuin en werkt af en toe in de sportschool bij familieleden. Hoewel hij dit leuk vindt om te doen, leveren de gestelde doelen hem stress op, zo stelt zijn moeder. In het geval van Simon heeft de nadruk die school legt op de zelfstandigheid van de leerlingen dus een ongewenst en nadelig effect.

“Simon is een kind dat snel zenuwachtig en gestrest is. Hij maakt zich nu al zorgen over het geld wat hij over drie maanden bij elkaar moet hebben. Hij wilde eigenlijk in de weekenden auto's gaan wassen, maar hij is een kind die als hij op een dag een ding moet doen al het gevoel heeft dat de dag vol zit. Hij kan het niet overzien, het lukt hem dus gewoon niet. We hebben zelfs overwogen om de hele reis af te blazen, maar hij wil natuurlijk ook graag mee.”

4.4 Conclusie

Het beroep dat gedaan wordt op de zelfstandigheid van kinderen van 12 tot en met 15 jaar bij toetreding tot de arbeidsmarkt lijkt niet logisch. Kinderen zijn in deze fase van hun leven door de nog beperkte ontwikkeling van hun hersenen en door de afhankelijke positie waarin ze zich bevinden, niet in staat langetermijnevolgen te overzien. Dit uit zich ook in de manier waarop kinderen omgaan met hun bijbaantjes. In dit onderzoek werden verschillende eigenschappen vastgesteld die kinderen kwetsbaar maken voor de nadelige gevolgen van werk en voor uitbuiting:

- Gebrek aan inschattingsvermogen: tijd en planning

Veel kinderen hebben nog niet het vermogen om vooruit te kunnen plannen en tijd goed in te kunnen schatten, wat een vereiste om het baantje een goede en leerzame ervaring te laten zijn, zonder negatieve gevolgen voor overige tijdsbesteding. Onrealistische inschatting van tijd blijkt uit veel voorbeelden. Gebrekkige planning brengt kinderen in tijdnood, bijvoorbeeld bij proefwerken. Baantjes kan of wil men niet afbellen. Om deze reden kunnen ook relatief weinig tijdrovende baantjes een probleem vormen. Door een gebrek aan ervaring kunnen kinderen vaak niet inschatten hoeveel tijd en energie een (nieuw) baantje kost. Hier komen ze pas achter wanneer ze een tijdje werken. Maar wanneer het kind dan merkt dat het teveel is, is het kwaad vaak al geschied en zijn overbelasting of slechte schoolprestaties al een feit, dikwijls zonder dat het kind dat verband legt. Werk levert direct resultaat, school niet.

- Gebrek aan inschattingsvermogen: verhouding tussen werktijd en (uur)loon

Door een gebrek aan kennis en ervaring kan een kind nog niet inschatten wat een redelijke verhouding tussen werktijd en (uur)loon is. Kinderen accepteren daarom kritiekloos wat hen wordt aangeboden. Hierbij moet worden opgemerkt dat onduidelijke betaalsystemen misleidend werken. Hierop wordt in het volgende hoofdstuk dieper in gegaan. Veelal laten kinderen zich leiden door het totaalbedrag dat verdiend kan worden met een baantje. Om het aantal uren dat daarvoor gewerkt moet worden, bekommert het zich minder; kinderen kiezen soms zelfs een slecht betaald baantje alleen omdat ze daar veel uren aan de slag kunnen en uiteindelijk iets meer verdienen. Het luttele totaalbedrag dat het in handen krijgt, is in de ogen van kinderen zo hoog, dat het andere bezwaren teniet doet. Het kind

heeft een uitgavenpatroon en werkt net zo lang tot het benodigde geld bij elkaar verdiend is. Mentale en fysieke overbelasting en negatieve effecten op scholing en overige tijdsbesteding leggen het hiertegen af. De kinderlijke naïviteit met betrekking tot salaris maakt het kwetsbaar voor uitbuiting door geldbeluste werkgevers. Het aantal baantjes waar kinderen wel een 'redelijk' salaris kunnen verdienen is op de vingers van een hand te tellen.

- Gebrek aan inschattingsvermogen: veiligheidsrisico's

Kinderen kunnen de risico's van gevaarlijke, wettelijk verboden werkzaamheden, zoals werken met machines of voertuigen of werk waarbij het kind fysiek te zwaar belast wordt, niet inschatten. Wat de werkgever opdraagt, voert het kind over het algemeen zonder dralen uit. Zeker wanneer kinderen opgroeien in een landbouw- of garageomgeving, zien ze niet snel gevaar. Ze beschouwen het werk als normaal en denken dat beschermende kleding afdoende is tegen ongelukken. Kinderen hebben vaak wel een (vaag) idee van de mogelijke risico's, maar de wens om te werken, geld te verdienen en ook om de 'volwassen' klussen uit te mogen voeren, wat kinderen leuk en stoer vinden, maakt dat ze gevaren vergoelijken. De impulsiviteit van kinderen, gepaard met het verlangen om erbij te horen, kan ertoe leiden dat ze, omwille van de 'instant kick' over hun eigen grenzen gaan en gevaarlijke dingen doen. Het feit dat volwassenen niet het juiste toezicht bieden en ingrijpen en in sommige gevallen dit gedrag zelfs stimuleren is een kwalijke zaak die kan leiden tot ernstige ongelukken.

- Gezagsgetrouwheid

In plaats van de vermeende toenemende assertiviteit en zelfstandigheid van 12- tot en met 15-jarigen constateert dit onderzoek gezagsgetrouwheid, gehoorzaamheid en een gebrek aan kennis en ervaring die noodzakelijk is om op te kunnen komen voor de eigen rechten bij deze leeftijdsgroep. Slechte behandeling wordt geaccepteerd omdat kinderen willen voldoen aan de zelfstandigheid die van hen verwacht wordt op de volwassen arbeidsmarkt. Ze verliezen daarbij de eigen grenzen uit het oog en vragen niet graag hulp, omdat dit hun onvolwassenheid zou benadrukken. Men wil zich liever niet laten kennen. Dit kan leiden tot gevaarlijke situaties. Werkgevers trekken hun voordeel uit deze gehoorzaamheid en kneedbaarheid van kinderen en wanneer een kind hier niet (meer) aan voldoet, ontdoen zij zich net zo snel van de jonge werknemers. Door het flexibele en informele karakter van de meeste bijbaantjes is dit geen enkel probleem. De angst hiervoor draagt ook bij aan het gebrek aan assertiviteit van kinderen.

Van kinderen kan dus nog niet worden verwacht dat ze voor zichzelf opkomen. Volwassenen spelen daarom een cruciale rol in het begeleiden van kinderen bij toetreding op de arbeidsmarkt. Alleen dan kan het hebben van een bijbaantje een leerzame ervaring zijn. Helaas gebeurt dit niet altijd. Ouders hebben het bovendien druk en worden moedwillig geweerd van de werkvloer, waardoor het moeilijk voor hen is om een vinger aan de pols te houden. Ook laten zij zich gemakkelijk vermurwen door hun kind, dat nu eenmaal liever geld verdient dan met schoolwerk bezig is. Ook werkgevers schieten tekort in geven van voorlichting en bieden van toezicht op de werkvloer. Scholen zouden een belangrijke rol moeten spelen in het tijdig signaleren van nadelige effecten van werk op schoolprestaties en kinderen zouden meer moeten worden doordrongen van het belang van school en het behalen van een diploma. Helaas lijkt ook dit niet altijd te gebeuren.

Veel scholen of docenten staan toe dat kinderen school missen of huiswerk niet maken en sommige scholen lijken werk juist alleen maar aan te moedigen.

De 'betutteling' is tegenwoordig uit den boze. Door verruiming van toegestane werktijden, maar ook door het verminderen van het aantal inspecteurs bij Inspectiedienst SZW en het afschaffen van de inspectieproject tijdens de schoolvakantie laat de overheid zien de zelfredzaamheid van kinderen te willen stimuleren, in plaats van beschermingsmaatregelen te willen aanscherpen. Uit het voorgaand is echter gebleken dat kinderen deze zelfstandigheid niet waarmaken. Door gebrek aan kennis, ervaring en inschattingsvermogen en een natuurlijke gewoonte om gehoorzaam te zijn accepteren zij alles. De gevolgen daarvan op de lange termijn kunnen ze nog niet overzien. Kinderen zijn daarom kwetsbaar voor de nadelige gevolgen die werk kan hebben en voor misbruik door geldbeluste werkgevers. Ook volwassenen nemen niet altijd hun verantwoordelijkheid. Regelgeving en actieve handhaving van de wet blijven dus noodzakelijk. Als dat niet gebeurt, ligt de verdere overtreding van wetten, die opgesteld zijn om kinderen te beschermen tegen, voor de hand.

In het volgende hoofdstuk zal duidelijk worden dat de mogelijke uitbuiting waarover gesproken is, een risico vormt. Er zijn namelijk verschillende uitbuitende factoren aanwezig in de bijbaantjes die kinderen doen.

Hoofdstuk 5

Uitbuitende Factoren & Misstanden

Samenvatting

In de baantjes die kinderen doen, komen factoren voor die kunnen leiden tot uitbuiting. Zo wordt er gewerkt met ingewikkelde, misleidende betalingssystemen, waardoor kinderen het zicht op wat ze precies verdienen kunnen verliezen en onderbetaling een risico vormt. Voor werkgevers zijn kinderen aantrekkelijk om mee te werken, omdat zij weinig kosten en omdat zij vaak werken op basis van flexibele contracten of geheel zonder contract, waardoor werkgevers hen kunnen laten komen wanneer het hen het beste uitkomt. Werkgevers hebben in veel gevallen het beste met kinderen voor, maar wanneer eigenbelang de overhand neemt, kan het kind daar de dupe van worden.

Zoals in het voorgaande hoofdstuk duidelijk is geworden, wordt er in toenemende mate zelfstandigheid en zelfredzaamheid van kinderen verwacht, terwijl zij door eigenschappen als gezagsgetrouwheid en een gebrek aan inschattingsvermogen kwetsbaar zijn in werksituaties. Hoewel er specifieke wet- en regelgeving bestaat voor werk gedaan door kinderen, wijst de praktijk uit dat werkgevers zich niet altijd aan deze wetten houden, of dat zowel werkgevers als kinderen niet (goed) op de hoogte zijn van deze wetgeving. Daarnaast is gebleken dat kinderen zelf door een gebrek aan voorlichting vaak niet weten wat hun rechten zijn, waardoor zij misstanden accepteren of deze zelf niet als misstanden beoordelen. Hierdoor kunnen uitbuitende situaties ontstaan. De meest in het oog springende uitbuitende factoren in bijbaantjes zullen hieronder besproken worden. Het gaat om flexibilisering van arbeid, zwart werk, onduidelijke en misleidende betalingssystemen, kostenbesparing, gebrek aan adequate begeleiding en discriminatie. Daarna gaat de aandacht uit naar specifieke sectoren waar, vanwege toenemende vercommercialisering en/of bezuinigingen, een verslechtering van de werkomstandigheden te zien of te verwachten valt. Het gaat hierbij om de supermarktbranche, betaald optreden en topsport.

5.1 Flexibilisering van arbeid

De laatste jaren is in toenemende mate sprake van flexibilisering van arbeid. De aanname is dat minder ontslagbescherming voor werknemers en meer mogelijkheden om mensen tijdelijk aan te nemen de arbeidsmarkt stimuleert. Op deze manier zouden meer banen voor laaggeschoolden ontstaan, waardoor meer mensen uit een uitkering kunnen stappen. In de praktijk betekent het echter ook dat steeds minder mensen een vast contract krijgen en honderdduizenden mensen zich gedwongen voelen om het ene tijdelijke baantje na het andere te nemen [Tinnemans 2011: 114,115].

Kinderen tussen de 12 en 15 jaar werken vrijwel altijd op informele, flexibele basis, een gevolg van het feit dat zij vaak zonder contract werken. Werken zij wel met een contract, dan gaat het om contracten op basis van 0-uren, om een contract op oproepbasis, of om een contract met variabele uren. Kinderen kunnen het werk hierdoor in hun eigen tijd inpassen, zo is het idee dat bij veel van hen heerst. De praktijk leert echter dat deze flexibiliteit vooral voor een werkgever voordelig is.

De oproepcontracten en het informele karakter van het werk dat de meeste kinderen doen leidt regelmatig tot ongemakkelijk afwachten. Omdat kinderen op flexibele basis werken, komt het regelmatig voor dat zij pas heel kort van te voren gevraagd worden om te komen werken:

“Meestal waren er wel weer een paar ziek en dan moest ik weer. Ik had een 0-uren contract, dus ja... Dan belde hij op het laatste moment, want zo was hij ook, dan wist hij al een dag van te voren dat iemand ziek was, maar dan belde hij om 13:45 op of ik over 5 minuten kon beginnen” (Stijn, 16 - snackbar).

“Vorige keer belde hij me toen vrijdag of ik de volgende dag kon werken. Nou, ik had niks, dus ik kon. Hij zou weer bellen als ik zaterdag weer moest, dat wist hij nog niet vanwege de kou. Ik denk dat hij dan weer op vrijdag belt. [...] Als je vaak 'nee' zegt, dat je niet kan, dan vraagt hij je denk ik ook niet meer. Als je 5x niet gaat ofzo, achter elkaar, dan denkt hij ook: 'daar heb ik ook niks aan, dan bel ik wel iemand anders'” (Luuk, 13- ollen pellen).

“Soms hoor ik het een dag van te voren als ik moet werken en soms al een paar weken van te voren.” (Gemma, 15 - catering).

Zoals in het voorgaande hoofdstuk naar voren is gekomen zijn kinderen bovendien gevoelig voor autoriteit en voelen daardoor al snel de verplichting om te komen werken, wanneer hun baas dat van hen vraagt. Als ze te vaak 'nee' zeggen, denken ze, wordt dit gekwalificeerd als “niet netjes” en kunnen ze hun baantje zelfs verliezen. Die angst wordt in ieder geval veelal gewekt.

Het idee dat kinderen hebben dat zij zelf hun tijd kunnen indelen, blijkt in de praktijk dus niet op die manier te werken, aangezien werkgevers bepalen wanneer hun diensten nodig zijn. Daarbij heeft de flexibele basis waarop kinderen werken ook tot gevolg dat zij hun baantje in een mum van tijd kwijt kunnen raken als hun diensten niet meer nodig zijn of als blijkt dat een werkgever het idee heeft een betere arbeidskracht te kunnen vinden. Een duidelijke reden wordt veelal niet gegeven, de werkgever ontslaat zo het hem uitkomt.

“Ik vond het werken in de kas echt wel leuker. Je hebt daar meer collega's en je merkt het niet als het regent. Het werk is gewoon leuker. Maar nu zijn mijn zusje en ik ontslagen omdat we op vakantie zijn gegaan zonder af te bellen. Dat was plotseling en toen had hij al allemaal stekken gemaakt en toen heeft hij ons ontslagen. Hij zei ook dat het bedrijf niet goed meer liep en dat hij daarom moest bezuinigen. Maar ik vind dat raar, want wij kwamen maar 1 keer in de week, dus we kostten niet zo veel” (Annabel, 15).

“Het gaat stoppen, want Super de Boer verandert in Jumbo ofzo. Nou ja, het gaat in elk geval niet meer door” (Lisanne, 15).

“Toen ik er voor de tweede keer om afbelde [vanwege pijn aan zwakke enkels] zeiden ze wel: 'is het niet beter om iets anders te gaan doen dan bij deze supermarkt te gaan werken?'” (Levi, 15).

Werkgevers bieden kinderen dus geen zekerheid, maar verwachten wel flexibiliteit en beschikbaarheid. Kinderen voelen deze verplichting, want ze zijn gezagsgetrouw en/of bang dat als ze te vaak weigeren, ze hun baan verliezen. Vooral werkgevers profiteren dientengevolge van de flexibilisering van arbeid en de flexibele basis waarop kinderen werken. Door de onregelmatige werktijden, kan men zich bovendien afvragen of de leerzame functie van werk - het leren omgaan met verplichtingen, op tijd komen en leren plannen - wel vervuld wordt. Het kind leert juist dat

werk niet aan vaste tijden gebonden is en dat het kan worden weggestuurd/opgeroepen als het de baas uitkomt. Bovenstaande uitspraken laten zien dat het kind juist leert, althans ervaart, dat men zich in de volwassen wereld niet echt om de regels bekommert en dat men arbitrair handelt.

5.2 Zwart werk

Naast kinderen die werken op basis van een flexibel contract, werkt het merendeel van de 12- tot en met 15-jarigen zonder contract: zij werken zwart. Gevolgen hiervan zijn onder andere dat zij geen toeslagen ontvangen als zij overwerken of 's avonds of in het weekend werken en ook niet uitbetaald krijgen bij ziekte, geen vakantiegeld ontvangen en niet zijn verzekerd.

Doordat kinderen zonder contract werken, leren kinderen niet wat 'echt werken' is; vaak zien ze hun werk ook niet als 'echt werk', zoals ook al bleek uit het vorige hoofdstuk. Ze leren niet welke administratieve zaken bij werken komen kijken, welke rechten en plichten er bij het werk horen en ook leren ze niets over belastingen, kortom: ze leren niets over de formele kant van werk en zijn niet op de hoogte van de voordelen die de formele kant van werk met zich mee kan brengen. Ravi (15), bijvoorbeeld, werkt achter de bar van de hockeyclub waar hij zelf hockeyt. Hij werkt meestal op zondagen: "dan krijg je ook gewoon €5,00 per uur. Er wordt niet aan toeslagen gedaan." Ondanks het feit dat hij de verplichte weekendtoeslag niet ontvangt, wil hij geen contract, omdat hij hier toch meer het nadeel dan voordeel van inziet: "Nee, ik heb geen contract. Ik vind het wel prima zo, hoef je ook geen belasting te betalen.". Geen belasting hoeven betalen weegt voor Ravi zwaarder dan meer betaald krijgen in het weekend. Daarnaast kan meespelen dat Ravi op 15-jarige leeftijd wettelijk niet achter een bar mag staan en/of structureel op zondag mag werken. Dergelijke meningen kwamen we regelmatig tegen:

"Ik zou geen contract willen, veel te veel gedoe. Dat moet je dan weer helemaal doorlezen. Geef mij maar gewoon in m'n hand uitbetaald, dan vind ik het goed" (Anton, 14 - afwassen).

"Nee, het maakt me daar niet zoveel uit. Het bevalt me daar goed dus ik vind het wel mooi zo. Met een vast contract moet je eerst je contract afmaken als je ontslag wil" (Ramon, 14 - transportbedrijf).

"Nu kan een contract ook niet in de weg zitten voor school. Als je getekend hebt, moet je het wel doen, terwijl je dan misschien geen tijd hebt" (Mei Ling, 13 - oppassen).

Kinderen associëren een contract vooral met het hebben van bepaalde verplichtingen: je moet het lezen, je legt je vast en je moet belasting betalen. Ze hebben een verkeerd beeld van contracten en denken alleen maar "ergens aan vast te zitten". Zij zien derhalve vooral hun eigen voordelen van zwart werken en realiseren zich niet dat ze allerlei rechten, toeslagen en verzekering (veiligheid) mislopen en dat het vooral voor werkgevers gunstig is om hen geen contract aan te bieden. Dat kinderen dit niet weten is een logisch gevolg van het gebrek aan voorlichting. Kinderen werken wel, maar werken volgens andere regels als die welke gelden op de officiële arbeidsmarkt.

5.3 Betalingssystemen

Onduidelijkheid over betalingen blijkt veelvuldig voor te komen. Doordat er technische berekeningen bestaan of omdat werken in de informele sector, zoals oppassen of werk in de

landbouw, informeel betaald wordt, ligt het salaris soms niet vast en kan het per keer verschillen. De hoogte van de betaling kan zelfs arbitrair zijn. Dit wordt door kinderen als logisch beschouwd en het bedrag wat hen wordt toegestopt wordt niet ter discussie gesteld.

“Ik word per krant betaald. Ik weet niet hoeveel per krant. Gewoon als je klaar bent, rekenen ze het allemaal bij elkaar en dat krijg je dan per maand. De krant kost € 3,00 ofzo en dan de folders nog erbij, dus soms € 6,00, soms € 7,00 bij elkaar [...] Op zo'n blaadje wat op de folders zit staat dan wat voor folders het zijn en dan hoort er eigenlijk ook nog onder te staan hoeveel euro je daar voor krijgt, maar dat staat er bij ons niet. Bij m'n buurjongen wel, die weet hoeveel hij dan verdient.” (Luuk, 13).

“Ik werk zwart. Ik verdien... € 3,40 of € 3,70. Ja, zoiets was het, per uur. Ik weet het niet precies. Dat vind ik niet zo belangrijk. Zo lang ik maar m'n geld krijg, vind ik het goed.” (Anton, 14 - afwassen).

“Ze bekijken het per avond. Dan vragen ze ook van: 'hoe was het? Is het goed gegaan? Zijn ze wakker geworden? Waren ze lastig?' Dat zeg ik dan en dan bepalen we samen wat het is. Want als het rustig is, dan hoef ik ook niet zoveel te verdienen, en als het drukker is wat meer.” (Miranda, 16 - oppassen).

5.3.1 Stukloon

Werken op basis van stukloon is volgens de wet enkel toegestaan wanneer er geen sprake is van repeterend werk, waarbij het kind niet in gevarieerde houdingen kan werken en wanneer er geen sprake is van werk waarbij het kind zelf het tempo niet bepalen kan. Kinderen mogen dus niet lange tijd gebukt of geknield fruit plukken en ook niet aan een lopende band bollen pellen, als er geen mogelijkheid bestaat om even te stoppen of naar de toilet te gaan. In de praktijk komt dergelijk werk wel veel voor. Zeer veel kinderen plukken fruit op basis van stukloon.

Interviewer: “Verdient bessenplukken goed?”

Dieuwertje (13): “Ja, volgens mij wel. Per doosje € 1,00 of € 2,00.”

Youri (14): “Is bij meeste bedrijven wel verschillend.”

Dieuwertje: “Ik weet niet precies hoeveel ik op een avond kan verdienen.”

Youri: “Dat ligt er ook aan hoe snel je zelf werkt. Als je heel snel werkt verdien je ook veel.” (Groepsgesprek bessenplukkers).

Niet alleen het repeterende karakter van fruit plukken is een probleem. Meer aandacht zou moeten worden geschonken aan het feit dat overbelasting kan worden uitgelokt door te belonen met stukloon. Wanneer kinderen worden uitbetaald op basis van stukloon hebben zij voor een groot deel zelf in de hand wat ze per uur of per dag verdienen. Immers, hoe meer kistjes bessen je in een uur vult, hoe meer geld het oplevert. Sneller werken betekent dus meer verdienen. Kinderen hebben de gelegenheid rustpauzes te nemen, maar dit betekent automatisch wel dat ze minder inkomsten genereren. Dit is een lastige afweging voor een kind en men kan zich afvragen of een kind door zo'n systeem niet wordt uitgedaagd om over zijn/haar grenzen heen te gaan en zich bijvoorbeeld fysiek te overbelasten of geen rust meer te nemen. Het werk wordt namelijk vaak als zwaar ervaren.

“Op een gegeven moment kreeg je wel last. Van je knieën, en ook van je rug en je nek. Vooral als ik zes dagen werkte. M'n knieën viel wel mee, maar m'n rug... Dan had ik daar

ook na het werk, de volgende dag nog wel last van. Dan pakte ik gewoon even rust, dan ging ik in het veld zitten. Dan verdien je wel minder, maar ja. Ik had het wel nodig. Sommigen waren echt gefocust op hun werk. Die gingen als een speer vooruit. Dat vond ik ook best raar om te zien, hoe kunnen ze zo snel werken?" (Dieuwertje, 14 - aardbeien plukken).

"Je moet toch wel de hele dag zitten ofzo, en dan heb je wel eens zin om niet de hele tijd te zitten en te gaan lopen ofzo, maar dan moet je toch blijven zitten. En soms krijg je wel blaren op je duimen, ofzo. Maar dat hoort erbij. [...] Ik krijg per kistje betaald. Per kistje dat je helemaal vol hebt. Per kistje krijg ik € 3,00. Ik denk dat ik ongeveer 3 uur doe over een kistje, want het zijn best wel grote kistjes." (Marianne, 12).

"Ik verdiende 80 cent per kilo. In een uur doe je ongeveer 2 kilo. Maar als je het echt snel doet, dan kan je wel 6 kilo per uur doen." (Thomas, 14).

Naast overbelasting ligt onderbetaling op de loer bij stukloon. Zoals eerder duidelijk werd, merken kinderen door hun gebrek aan inschattingvermogen onredelijk lage salarissen vaak niet op. Uit het voorbeeld van Marianne blijkt dat zij, evenals Dieuwertje, op haar werktempo slechts €1,- per uur verdient. Door het stukloon wordt het idee gecreëerd dat het je eigen schuld is als je minder verdient en dat hard werken veel geld oplevert. Dit kan bij kinderen misleidend en uitbuitend werken. Ze stellen het bedrag dat ze per bakje krijgen namelijk niet ter discussie, ook niet als het onredelijk laag is voor het aantal uur dat ervoor gewerkt moet worden.

5.3.2 Bonus -en spaarsystemen

Naast bovengenoemde (voor kinderen complexe) betalingssystemen zijn er ook werkgevers die werken met bonus en spaarsystemen, waarmee kinderen een extraatje kunnen verdienen. Hierdoor neemt hun motivatie om te werken toe volgens werkgevers.

"In principe is het gewoon duidelijk geregeld: 13-jarigen verdienen dat, 14-jarigen dat en 15-jarigen dat. En daarnaast, als je goed je best doet, werken we met bonussen. Dus je moet vandaag bijvoorbeeld 250 kilo per uur plukken, als je dan 265 kilo plukt, verdien je wat meer en dat kan gaan tot 20% meer loon voor die gasten op een dag. Er wordt gekeken wat een groep gemiddeld plukt en daarop wordt de bonus gebaseerd. In de kantine kunnen ze op een computer hun eigen prestaties terugzien. De snelste staat bovenaan, dus dat blijft interessant voor die gasten om daar te staan." (Eigenaar tomatenkas).

"Wij hebben een puntensysteem. Iedere maand dat je bezorgt, krijg je 100 punten en die punten sparen ze op en daarvoor kunnen ze voor cadeaus sparen. Kijk we weten allemaal dat als die kinderen buiten aan het bezorgen zijn en ze krijgen een bui regen over zich heen, dat ze denken: 'ik heb er geen zin meer in.' Heel impulsief, zo van: 'ik stop er mee!' Maar met dat spaarsysteem gaan ze kijken hoeveel punten ze hebben en dan denken ze: 'goh, als ik dat wil hebben, zal ik toch nog 3 maanden moeten bezorgen, dan doe ik het nog 3 maanden!' En dan zijn ze drie maanden verder en dan denken ze: 'ach, het valt toch wel mee'." (Bezorgcoördinator folderbedrijf).

Bonus- of spaarsystemen worden dus in feite gebruikt om kinderen aan het bedrijf te binden, ook wanneer kinderen het werk eigenlijk niet meer leuk vinden, en om ze zo hard mogelijk, zelfs competitief, te laten werken. Men kan zich afvragen of dit wenselijk is.

De bonussen of spaarsystemen kunnen kinderen motiveren. Echter, kinderen kunnen, net als bij stukloon, door bonussen uitgedaagd worden om over hun eigen grenzen heen te gaan om meer te verdienen. Het leidt bovendien de aandacht af van het normale uurloon, omdat kinderen berekenen hoeveel ze zouden kunnen verdienen als ze harder werken en niet het eigenlijke uurloon als uitgangspunt nemen. Het kind denkt dan veel te verdienen, terwijl het in werkelijkheid maar om een minimumloon gaat.

Een ander misleidend betaalsysteem vormen de zogenaamde 'all-in lonen', waarbij allerlei (wettelijk verplichte) toeslagen in het uurloon meegenomen zijn, waardoor dit hoger lijkt. All-in loon komt voor in de supermarktbranche en zal later aan bod komen.

5.4 Kostenbesparing

Waarom verkiezen werkgevers kinderen boven volwassenen, die veelal meer ervaring en discipline hebben en bovendien minder uitleg en toezicht nodig hebben? De belangrijkste reden hiervoor lijken de lage loonskosten van kinderen. Niet alleen het uurloon voor kinderen ligt lager dan voor volwassenen, het is voor een werkgever bijvoorbeeld ook veel voordeliger om kind in dienst te nemen en hem/haar op zondag te laten werken of te laten overwerken. Wanneer kinderen zwart werken, hoeven werkgevers zich geen zorgen te maken over eventuele toeslagen. Het kind zal er zelf niet over beginnen, het is immers niet op de hoogte van het feit dat die verplicht zijn. Er zijn werkgevers die volmondig toegeven dat werken met kinderen voor henzelf voordelig is, omdat ze hiermee kosten kunnen besparen:

"Op zich is het economisch natuurlijk voordeliger en het is ook wel een beetje gezellig. Punt 1 is toch gewoon economisch, als ik het heel eerlijk moet zeggen. Je moet gewoon eerlijk zijn in het leven! De tomaten die we zaterdag oogsten, kosten de helft van de tomaten die we maandag oogsten." (Eigenaar tomatenkas).

Ook binnen familiebedrijven kan flink bespaard worden door kinderen klussen te laten uitvoeren. Ouders hebben niet noodzakelijk de intentie hun kinderen te misbruiken, maar feit blijft wel dat de eigen kinderen als arbeidskracht een stuk goedkoper zijn dan ingehuurde werknemers.

"Zij [ingehuurde krachten] verdienen hetzelfde als mensen die je via agrarische uitzendbureaus kan inhuren als je op vakantie bent. Dat is meer dan ik verdien. Dat is denk ik, omdat ik sowieso nog geen 16 ben. Dat is denk ik wel de hoofdreden. En zij hebben het echt als vaste baan en ik meer voor erbij zeg maar" (Jeroen, 15 - boerenbedrijf van ouders).

"Je moet wel door blijven werken, maar ja dat hoort erbij. Als ik ga zitten niksen en dat zien mijn ouders, dan telt dat uur niet mee. Mijn vader en moeder lopen allebei rond, maar ik werk altijd, dus ze hoeven niets te zeggen [...] Het is niet stressvol, maar je moet wel opschieten, niet treuzelen. Want het liefst hebben mijn ouders natuurlijk dat alles zo snel mogelijk af is, dat ze niet teveel uren hoeven te betalen" (Sebastiaan, 13 - werkt in de vakanties in het rozenbedrijf van ouders, net als zijn twee broertjes).

"Mijn vader heeft het heel druk, dus help ik hem. Anders zou hij iemand anders moeten inhuren en dat kost weer geld. Ik denk dat hij hen meer moet betalen dan mij, want ik krijg dan meestal € 10,00 voor een uurtje of 2 uurtjes en ik weet niet precies hoeveel hij de werknemers dan zou betalen" (Monique, 12 - taxibedrijf van vader).

Gebrek aan personeel voor dergelijke banen wordt opgelost door kinderen in te zetten, in plaats van lonen te verhogen of te investeren in het aantrekken van herintreders, jeugdigen, bijstandsmoeders of andere werkzoekenden, groepen die de overheid graag aan het werk zou zien en waarvoor de flexibilisering van de arbeidsmarkt in eerste instantie bedoeld was. Volgens een de vakbonden doen werkgevers geen moeite om hier verandering in te brengen:

“Er is nu hartstikke veel jeugdwerkloosheid. Het is toch apart dat er zo veel te jonge kinderen werken, terwijl 'echte' werkzoekende jongeren niet aan de bak komen. Te jonge kinderen nemen dus de plek in van jongeren die graag willen werken. Werkgevers houden dit bewust in stand.” (beleidsmedewerker FNV Jong).

Om deze reden pleiten vakbonden voor het afschaffen van de jeugdschalen, welke te laag en oneerlijk zijn en bovendien andere werkzoekende groepen buiten de arbeidsmarkt houden.

“Ik vind dat de jeugdlonen moeten worden afgeschaft! Wij zijn het slechtste kindje van de klas in Europa wat betreft minimumlonen (...) Je zou betaald moeten worden naar ervaring, niet naar leeftijd, dat is discriminatie! De jeugdlonen moeten structureel omhoog.” (Bestuurder FNV Bondgenoten).

“Wat ons betreft worden de jeugdschalen afgeschaft, maar wat werkgevers dan zeggen is dat ze dan minder mensen kunnen aannemen. Je moet dus goed kijken hoe je zaken wil veranderen.” (Voorzitter CNV Jongeren).

De tegenstand die vakbonden ondervinden van werkgevers maakt duidelijk dat alleen het winstmotief telt: een supermarktmanager maakt duidelijk dat de winst gehaald wordt uit de inzet van kinderen, en dat, als hij geen gebruik zou maken van die goedkope arbeidskrachten, de consument meer moet gaan betalen:

“Je kan de jeugdschalen wel afschaffen, maar dan zullen producten duurder worden. Ben jij bereid een euro meer te betalen voor je melk?” (Supermarktmanager).

Kinderen zelf zijn zich soms bewust van het feit dat hun werkgever kosten bespaart door hen in dienst te nemen in plaats van een volwassene, maar zien dit zelf niet als problematisch of kwalijk. Ze leren dus eigenlijk al op jonge leeftijd dat het normaal is om kinderen in te zetten als kostenbesparende arbeidskracht en de lonen voor volwassenen onder druk te zetten. Zelf zijn ze zeker niet altijd in staat om die uitbuitingsverhouding te duiden. Misschien knaagt er wel iets –en kunnen ouders, en leerkrachten, kinderen doen begrijpen dat er wat aan de hand is- maar wordt het ook gezien als gewoon of logisch:

“Als je motorolie laat ververset door een echte monteur, dan kost dat € 50,00. Als ik het doe, dan kost dat maar € 1,50, want het duurt maar een half uur. Eigenlijk heeft hij [de baas] dan € 48,50 winst. Dus dat laat hij me zoveel mogelijk doen. Ik had het niet zelf bedacht, dit zei m'n moeder laatst. Hij zegt natuurlijk ook niet van: 'ik gebruik jou voor mijn winst.' Ik weet niet waarom, ik denk niet dat hij zich schaamt, maar dat zegt hij gewoon niet” (Tjeerd, 15 - garage).

“Het bedrijf was veel voordeliger uit met ons die klussen in het weekend te laten doen, want dan hoefde ze geen overuren voor de vaste mensen uit te betalen” (Richard, 13 - garage).

“Ik denk dat ze met kinderen werken want die werken gewoon net als volwassenen, alleen zijn ze veel goedkoper. Als ik zelf een bedrijf zou hebben zou ik ook voor de scholieren kiezen. Dat is wel slim” (Janine, 14 - aardbeienkas).

Werkgevers werken dus graag met kinderen vanwege het economische voordeel dat dit hen oplevert. Men kan zich afvragen of het wenselijk is dat arbeid van kinderen veelal enkel ingezet wordt in het economisch belang, terwijl het doel van bijbaantjes toch het opdoen van een leerzame ervaring is. Kinderen zelf zien vaak het probleem niet. Dit is een bijkomend voordeel voor werkgevers: kinderen nemen zaken makkelijk aan en protesteren niet snel. Ze stellen weinig tot geen eisen en vragen niet om een (vast) contract. Het gebrek aan assertiviteit en voorlichting is dientengevolge vooral in het voordeel van de werkgever.

5.5 Gebrek aan adequate begeleiding

Dat jongeren in bepaalde activiteiten goedkoper zijn dan volwassenen is een feit en dat werkgevers dientengevolge graag met hen werken lijkt daar een logisch gevolg van. Op zich hoeft hier niets mis mee te zijn, zo lang werkgevers zich aan de regels houden en jongeren goed begeleiden. Volgens de Arbo-wet moet een werkgever bij het vaststellen van een risico-inventarisatie en -evaluatie rekening houden met de beperkte werkervaring en onvoltooide ontwikkeling van kinderen die hij in dienst heeft, waardoor hij moet zorgen voor adequaat toezicht. Kinderen hebben volwassenen nodig bij wie zij terecht kunnen met vragen en problemen en die hen beschermen tegen mogelijke gevaren. Vooral ook omdat zij zelf moeite hebben situaties en veiligheidsrisico's goed in te schatten. De rol van de volwassen toezichthouder is hierbij van cruciaal belang.

De praktijk wijst echter uit dat adequate, volwassen begeleiding vaak ontbreekt. Vele kinderen zeggen weinig of geen enkele voorlichting te hebben gekregen bij aanvang van hun baantje. Sommige kinderen werken zelfs geheel zonder toezicht, ook op gevaarlijke werkplekken in bijvoorbeeld garages. Ravi (15) werkt met hete frituren, Anton (14) werkt met een hete afwasmachine en David (15) werkt zonder toezicht in een garage. Dit zijn allemaal situaties waarbij de kans op ongelukken groot is:

“Een buurjongen had mij ingewerkt, die vertelde hoe ik alles moest doen en waar alles lag en toen kon ik aan de slag. Binnen een uurtje was ik ingewerkt en kon ik gewoon alles doen. Die buurjongen was toen 16” (Ravi, 15 - bar hockeyclub).

“Toen ik daar voor het eerst kwam, kon ik gelijk aan het werk. Ik werkte toen met een jongen van 13 en die zei toen we aan het werk waren wat ik moest doen en hoe alles moest” (Anton, 14 - afwassen).

“Op zaterdag werk ik er sowieso, dan hangt het er maar net vanaf wat er binnenkomt eigenlijk, ik ben dan vaak ook alleen. M'n baas is dan naar z'n zoontje die voetbalt. Zijn vrouw is er soms of een monteur, maar ik ben vaak alleen” (David, 15 - garage).

Wanneer kinderen door minderjarigen worden ingewerkt en begeleid, besparen werkgevers niet enkel kosten door een kinderen aan te nemen voor uitvoerende taken, maar ook door jonge mensen, die weinig kosten, aan te stellen als leidinggevenden, ten koste van het adequate toezicht.

5.6 Discriminatie

De kans bestaat ook dat kinderen al op jonge leeftijd te maken krijgen met discriminatie. Kinderen van buitenlandse afkomst hebben hierdoor niet dezelfde kansen op de arbeidsmarkt als autochtone kinderen. Uit vorig onderzoek is duidelijk geworden dat minder allochtone kinderen een bijbaantje hebben in vergelijking met autochtone kinderen. Een verklaring hiervoor kon gevonden worden in het feit dat zij vaak een kleiner netwerk hebben [IREWOC 2012]. Uit dit onderzoek blijkt echter dat ook de factor discriminatie een rol kan spelen. Zo vertelt een supermarktmanager uit Amsterdam dat hij geen racist is, maar dat hij nou eenmaal meer negatieve ervaringen heeft met allochtonen. Een eigenaar van een tomatenkas geeft zelfs hardop toe dat zij geen buitenlanders meer aannemen:

“Je hebt wel eens van die ettertjes ertussen zitten, die dingen slopen. En het is misschien wel hard, en dat vind ik ook een tekortkoming van onszelf, maar dat is wel waarom we geen buitenlanders meer aannemen. Ik vind dat eigenlijk dramatisch. Turkies en Marrokaantjes zijn nog erger. Die lopen hier op de tuin en als jij bij wijze van spreken een pakje zakdoekjes in je jas hebt zitten, is het er om 12.00 uur uit. De ervaringen bij alle collega’s zijn hetzelfde en bij de supermarkt hoeven ze ook niet te komen, want daar slopen ze ook de hele boel.”

Interviewer: “Hoe werkt dat dan nu? Als iemand met een buitenlandse naam zich aanmeldt via de website?”

“We zetten ze op een lijst om terug te bellen, maar we bellen nooit terug... [lacht]”
(Eigenaar tomatenkas).

5.7 Uitbuiting per specifieke sector

In een aantal van de sectoren waarin 12-15 jarigen werkzaam zijn, lijkt een verslechtering wat betreft werkomstandigheden gaande te zijn, of te verwachten. Het gaat om supermarkten en om kinderen die optreden en/of in de betaalde sport actief zijn. De verslechtering komt met name voort uit een toenemende druk van prijzenoorlog en vercommercialisering. Naast de hierboven genoemde factoren die tot uitbuiting kunnen leiden, spelen er in deze sectoren nog andere factoren mee die kinderen kunnen benadelen.

5.7.1 Supermarkten

In de supermarkt speelt de prijzenoorlog die de afgelopen jaren is losgebarsten een grote rol. Supermarkten proberen hun marktaandeel te behouden en gaan daardoor de oorlog met elkaar aan om hun producten zo goedkoop mogelijk te kunnen aanbieden. Een gevolg hiervan is dat zij proberen om hun kosten ook zo laag mogelijk te houden, onder andere door het inzetten van jonge, goedkope arbeidskrachten voor vakkenvullen en voor achter de kassa.

Flexibilisering van arbeid

Volgens een bestuurder van FNV Bondgenoten wordt de prijzenoorlog over de rug van jonge werknemers gefinancierd. Iedere fulltime medewerker die de sector verlaat wordt vervangen door

3 jongeren die een contract voor 12 uur krijgen voor bepaalde tijd⁷. Dit illustreert de manier waarop in de supermarktbranche omgegaan wordt met de flexibilisering van arbeid: vaste krachten worden vervangen door jonge, goedkope medewerkers. Zij krijgen contracten voor bepaalde tijd, variërend van 0-12 uur tot 2-12 uur, het zogenaamde 'hulpkrachtcontract', waar vooral vakkenvullers mee werken. Werkgevers kunnen op basis van deze contracten bepalen of zij kinderen de ene week bijvoorbeeld 2 en de andere week 8 uur nodig hebben. Evenals kinderen in andere sectoren hebben vakkenvullers dus vaak geen vast aantal uren met als gevolg dat zij niet leren plannen en geen vast maandsalaris hebben. Herhaaldelijk blijkt dat de flexibele contracten waarmee kinderen werken vooral in het belang van de werkgevers zijn, die kinderen laten komen opdagen wanneer het hen uitkomt en ook weer wegsturen wanneer het hen schikt.

Werkgevers in de supermarktbranche varen wel bij het gebrek aan assertiviteit van kinderen. Meestal doen deze gewoon wat van hen gevraagd worden. Wanneer kinderen zelf hun voordeel proberen te doen met deze flexibiliteit, bijvoorbeeld door een keer af te bellen, wordt dit niet gewaardeerd. Dit leidt in sommige gevallen tot uitbuitende situaties. Zo moet de 16-jarige Arthur, die al een jaar werkt, vaak een half uurtje langer blijven dan zijn reguliere werktijd voorschrijft. Deze tijd krijgt hij uitbetaald, maar hij baalt ervan dat hij geen zekerheid heeft wat betreft zijn eindtijd, zoals in het vorig hoofdstuk duidelijk werd. Wanneer hij een keer vraagt of hij eerder weg kan, vindt zijn teamleider dit "niet netjes". Het gevolg is dat hij nu voortaan een smoes verzint om eerder weg te kunnen. Het veel gehoorde argument dat kinderen discipline wordt bijgebracht lijkt in dit geval verre van overtuigend.

Het inzetten van kinderen wanneer het de supermarkt uitkomt, lijkt meer hun gevoel van afhankelijkheid te bevorderen, zoals blijkt uit het citaat van Mounir (15):

"Soms werk je bijvoorbeeld maar 1 keer in de week in een maand en dan verdien je bijna niks en een andere keer bijvoorbeeld 5 keer per week, dan verdien je wel veel. Dan denk je weer: ik wil meer."

Kostenbesparing

In de supermarktbranche wordt er geen geheim gemaakt van het feit dat kinderen goedkope arbeidskrachten zijn. Het economische voordeel dat zij opleveren, wordt niet onder stoelen of banken geschoven door supermarktmanagers.

"De voordelen: tsja als je kijkt naar de kosten: dat loon voor 15-jarigen kost bijna niks. Het wordt wel uitbetaald natuurlijk" (Afdelingsmanager supermarkt).

"Het voordeel is dat ze [15-jarigen] het uurloon drukken" (Supermarktmanager).

Naast het feit dat kinderen dus het uurloon drukken, zorgen de 12-uur contracten voor nog een economisch voordeel. Werktijd na 20.00 uur verdient normaal gesproken een toeslag, maar deze toeslag is niet verplicht voor deze 12-uur contracten. Werken na 19.00 uur is voor vijftienjarigen in principe niet toegestaan, met uitzondering van de vakantieweken. Maar volgens de bestuurder van FNV Bondgenoten wordt de arbeidstijdenwet massaal en structureel overtreden, waardoor ook

---

⁷ http://www.lbv.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=629:prijzenoorlog-woord-gefinancierd-door-jongeren-in-supermarkt&catid=1:nieuws&Itemid=9, geraadpleegd op 06-06-2012.

deze kinderen op dit punt de dupe worden van deze contracten. Zij moeten op ongepaste tijden werken en krijgen geen toeslag:

“Wat ook een belangrijk punt is, is dat je na 20.00 uur een beloning zou moeten krijgen, maar bij 12 uur contracten geldt dit niet. Dit zijn contracten die kinderen vaak hebben. Ze zoeken nu zelfs teamleiders voor 12 uur! Het is ontstaan vanuit de zogenaamde ‘doza’ werknemers. Werknemers die eerst alleen op donderdagavond en zaterdag werkten, maar dit is lang niet meer actueel. Arbeidstijden worden massaal en structureel overtreden.” (Bestuurder FNV Bondgenoten).

Ook wanneer toeslagen wel worden betaald, bijvoorbeeld in het geval van werken in het weekend, besparen werkgevers kosten wanneer zij een kind laten werken in plaats van een volwassene. In de supermarkt doen managers hier hun voordeel mee door kinderen op zondag te laten werken. Zo vertelt de 15-jarige Mounir dat hij elke zondag werkt. Werken op zondag is aan strikte regels gebonden. Een kind mag op zondag werken op voorwaarde dat: 'de aard van het werk dat noodzakelijk maakt en het in het arbeidscontract staat, het door de bedrijfsomstandigheden noodzakelijk is en er overeenstemming is met de ondernemingsraad of personeelsvertegenwoordiging, of met betrokken werknemers, de ouders of verzorgers nadrukkelijk toestemming hebben gegeven⁸. Deze regelgeving blijkt echter niet altijd te worden nageleefd. Opvallend is de supermarktmanager die de overtreding die zij als supermarkt maken niet per se als schadelijk ziet. Hij vergoelijkt het overtreden van de regels met het argument dat kinderen het zelf willen omdat ze dubbel betaald worden:

“Volgens mij mogen ze wel op zondag werken (pakt papier erbij). Ja, dat mogen ze wel. Er zit wel een restrictie aan, om de zoveel tijd. Of dat daar altijd aan gehouden wordt.. nou, als wij ergens mee zouden zondigen, zou het hoogstwaarschijnlijk dat zijn. Maar het wordt dubbel betaald...dus wat wil je als 15jarige? Dan wil je die zondag. En als het dan 3x achter elkaar gebeurt, terwijl het bijvoorbeeld maar 2x mag, nou... Het is geen verplichting trouwens, never. Maar ze willen allemaal.” (Supermarktmanager).

Kostenbesparing in de supermarktbranche gebeurt duidelijk over de rug van kinderen. Zij worden aangenomen omdat zij goedkope krachten zijn die flexibel inzetbaar zijn, op zondagen willen werken en niet hoeven te worden gecompenseerd voor werken na 20.00 uur. De overheid lijkt de mogelijkheid om kosten te besparen door jongeren in te zetten te ondersteunen. Werken tot 21:00 is sinds juli 2011 toegestaan vanaf 15 jaar. De officiële reden hiervoor was: ‘In de praktijk is hier behoefte aan bijvoorbeeld bij de veranderde winkelsluiting bij supermarkten’ [MinSZW 2011]. In dit geval lijkt de wet te worden afgestemd op vraag van de markt.

Betalingsstelsel

Naast het feit dat de hierboven genoemde 12 uur contracten voor kinderen geen zekerheid bieden en werkgevers met deze contracten kosten kunnen besparen door personeel na 20.00 uur geen extra vergoeding te betalen, blijkt het salarissysteem dat sommige supermarkten hieraan koppelen

---

⁸ Zie voor volledige regelgeving de website van de Rijksoverheid:

<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/jongeren-en-werk/vraag-en-antwoord/mogen-kinderen-van-15-jaar-werken.html>, geraadpleegd op 05-06-2012).

onduidelijk en misleidend te zijn voor kinderen. Een supermarktmanager vertelt dat hun supermarktketen met het eerder aangestipte all-in loon werkt. Hierbij zijn toeslagen, zoals de vakantietoeslag, al doorberekend in het uurloon. Werkgevers blijken het all-in loon te verdedigen alsof kinderen bij hen iets extra's krijgen, terwijl dit in feite dus helemaal niet zo is:

“Maar wat dat betreft heeft deze supermarkt best wel hele sociale kanten. Ook met alle extra's die we hebben voor het personeel. Winstuitkering en korting op boodschappen bijvoorbeeld. Ze hebben tot en met een contract van 12 uur, alles uitbetaald, weet je wel (all-in loon). Daar zit vakantiegeld en winstuitkering bij. Of ze dat altijd weten, is een ander verhaal. Of ze daar als 15-jarigen mee bezig zijn, nee. Want ze zien dan alleen maar het bedrag.” (Supermarktmanager).

Door het all-in loon lijkt het uurloon een stuk hoger dan op plekken waar dit niet is doorberekend, terwijl kinderen hoe dan ook recht hebben op deze toeslagen. Dit kan onder vakkenvullers tot verwarring leiden.

Peter (15): “Volgens mij verdien je bij die supermarkt het beste, omdat je all-in loon hebt.”

Arthur (16): “Ik weet niet hoe dat zit. Bij die andere supermarkt verdien je weer apart je vakantiegeld.”

Als all-in loon zo sociaal is, kan men zich afvragen waarom er enkel bij 12-uur contracten, waar dus voornamelijk jongeren mee werken, met dit betalingssysteem gewerkt wordt. Deze supermarktmanager geeft ondertussen zelf al aan dat kinderen zelf waarschijnlijk niet doorhebben hoe hun loon is opgebouwd, aangezien ze enkel naar het bedrag kijken. Kinderen zien dat het uurloon bij deze supermarkt hoger ligt dan bij een andere supermarkt, terwijl ze in feite bij beide supermarkten waarschijnlijk uiteindelijk hetzelfde zullen verdienen. Zij worden misleid door een loon dat enkel hoger lijkt. Dit is wat de bestuurder van FNV Bondgenoten zo schadelijk vindt aan het all-in loon voor kinderen. Kinderen worden lekker gemaakt met zaken waar ze sowieso recht op hebben, maar hebben hier vaak geen benul van:

“Wat de laatste tijd opvallend is, is dat supermarkten jongeren verleiden met de zogenaamde ‘all-in’ lonen. Deze lonen bevatten naast het reguliere loon, ook allerlei andere zogenaamde ‘extra's’, zoals vakantiegeld. Lonen lijken dus hoger, maar er zijn gewoon zaken ingestopt, waar kinderen sowieso recht op hebben!” (Bestuurder FNV Bondgenoten).

FNV en CNV hadden na de invoering van het all-in loon voor parttimers met een contract van minder dan 48 uur per vier weken een kort geding aangespannen tegen deze invoering. Zij verloren dit kort geding echter omdat het hof oordeelde dat de loonwaarde losstaat van de aanspraak op het opnemen van vakantiedagen.⁹ Zo lang de werkgever erop toeziet dat de werknemer vakantie opneemt, is het all-in loon dus toegestaan. Men kan zich echter afvragen of werkgevers deze verantwoordelijkheid ook daadwerkelijk nemen.

---

⁹ Zie voor het gehele artikel: <http://www.flexmarkt.nl/juridisch/jurisprudentie/hoger-beroep-all-in-uurloon-kort-parttimers-ah-toegestaan-3106.html>, geraadpleegd op 25-06-2012.

Leeftijdscriminatie & lagere leeftijdsgrens

Een gevolg van het feit dat werkgevers liever met goedkope kinderen met flexibele contracten werken, is dat er leeftijdsdiscriminatie ontstaat in de supermarktbranche. Jongeren worden al snel 'te oud' en dus 'te duur'. Dit is een gevolg van de eerdergenoemde flexibilisering van arbeid, waardoor werkgevers niet meer investeren in hun personeel. Wanneer werknemers rechten beginnen op te bouwen, vervangen werkgevers hen liever door nieuw personeel dat vaak weer bereid is een paar jaar onder slechte omstandigheden te werken. Bijvoorbeeld in de supermarkt waar scholieren en studenten vakken vullen en achter de kassa zitten [Tinnemans 2011: 116]. Kinderen zijn hiervoor de ideale kandidaten vanwege hun gebrek aan assertiviteit en de goedkope arbeid die zij bieden. Een goed voorbeeld hiervan is het geval van een 16 jarig meisje dat bij de supermarkt werd ontslagen omdat er een meisje van 14 werd aangenomen. Dit jongere meisje bleek 0.50 cent goedkoper te zijn dan zij en daarom mocht zij vertrekken, terwijl ze haar werk goed en met plezier deed.

"Nou 3 weken voordat ik werd ontslagen kwam er dus een 14jarig meisje werken en het blijkt dat zij 50 cent goedkoper is dan ik. Zo ben ik er langzaam uitgewerkt. Ik kreeg minder uren, ik werd ingepland en de dag dat ik kwam werd het opeens afgezegd." (16-jarig meisje).

"Als ze der werk niet goed doet, ok. Maar vanwege die 0,50 cent iemand die er al langer werkt eruit bonjouren, sorry hoor! Het was niet zo dat ze niet werkte, ze werkte daar best wel hard. Dat hoorde je ook van andere mensen die daar boodschappen deden." (Vader van 16 jarig meisje).

De vader van het meisje uit dit voorbeeld is vervolgens voor de deur van de supermarkt gaan protesteren, waardoor er uiteindelijk een gesprek is gekomen tussen het meisje en haar ouders, en de supermarktmanager en iemand van het hoofdkantoor. Het gevolg hiervan is dat er in die supermarkt nu geen kinderen meer werken. Blijkbaar moet eerst de pers gehaald worden, voordat een systeem van kostenbesparing dat langzaam een eigen leven is gaan leiden, wordt terug gedraaid¹⁰.

Mogen veertienjarige kinderen überhaupt wel in de supermarkt werken? In de wetgeving omtrent veertienjarigen en arbeid is onder meer te lezen dat zij in schoolweken enkel incidenteel, niet-industriële hulparbeid van lichte aard mogen verrichten. Ook mag een kind werken in een landbouwonderneming of winkel, maar alleen als deze één geheel vormt met het woonhuis [IREWOC 2012: 123,124]. De praktijk wijst uit dat hier in de supermarktbranche veel onduidelijkheid over bestaat. De bestuurder van FNV Bondgenoten constateert dat supermarkten in toenemende mate veertienjarige kinderen aannemen. Opvallend, aangezien supermarkten zelf zeggen niet met deze jonge kinderen te werken.

"Nee, wij hebben de grens bij 15 gelegd. 14 vinden we te jong. Ja, te jong. Klaar. Punt. 14, 15 jarigen hebben een speciale behandeling nodig, speciale tijden etc. Ik denk bij 14, dat is meer gevoelsmatig, dat je dan toch echt met een kinderklas bezig bent. Dus even

---

¹⁰ Zie voor het krantenbericht over deze kwestie:

<http://www.distrifood.nl/web/Nieuws/Binnenland/Binnenland-artikel-pagina/141918/Pa-beticht-Sparman-van-kinderarbeid.htm>, geraadpleegd op 25-01-2012.

zwart/wit gezegd. Ja, waarom zou ik dat niet zeggen? Zij zijn hoogstwaarschijnlijk met te veel andere dingen bezig dan werk.” (Supermarktmanager).

“In principe kan je vanaf je 14e bij deze supermarkt aan de slag, maar er zijn voor 14-jarigen een hoop restricties waardoor ik liever niet met hen werk. Ze mogen alleen lichte werkzaamheden doen zoals vegen en spiegelen, maar niet vakken vullen.” (Supermarktmanager).

De praktijk wijst echter uit dat er toch supermarkten zijn die met veertienjarigen werken, bijvoorbeeld vanwege het eerder genoemde personeelsgebrek. Zo vertelt de inmiddels 15-jarige Arthur dat hij op zijn veertiende begon met werken in de supermarkt:

Interviewer: “Moet je niet 15 zijn om in de supermarkt te kunnen werken?”

Arthur: “Ja, maar ze hadden meer mensen nodig en mijn broer werkte er ook al, dus ik kon daar toen al beginnen.”

Supermarkten willen dus in eerste instantie niet met kinderen onder de 15 jaar werken omdat ze hen te jong vinden en er te veel restricties aan deze leeftijdsgroep kleven, maar wanneer ze kosten kunnen besparen of personeelsgebrek kunnen compenseren, blijken deze argumenten te wijken voor de praktijk.

Afhelptkwartiertje

Een ander discutabel gegeven in de supermarktbranche is het zogenaamde ‘afhelptkwartiertje’. Dit begrip roept bij zowel kinderen als supermarktmanagers de nodige verwarring op. Het afhelptkwartiertje is het kwartiertje dat nodig is om werkzaamheden af te ronden. Kinderen werken meestal tussen 17.00 uur en 19.00 uur in de supermarkt en het afhelptkwartiertje duurt in dit geval van 19.00 tot 19.15 uur. Het gaat hier dus om tijd waarin gewerkt wordt, maar uit gesprekken met supermarktmanagers blijkt dat deze tijd niet altijd uitbetaald wordt. Volgens CNV Dienstenverbond is dit echter wel verplicht, zo is te lezen op de website [ikwerkindesupermarkt.nl](http://www.ikwerkindesupermarkt.nl), speciaal gericht op supermarktmedewerkers: ‘Alle gewerkte tijd moet worden betaald, dus ook het afhelptkwartiertje. Jij kan kiezen of de extra gewerkte tijd wordt uitbetaald in geld of in tijd’.

Ook in de CAO voor het Grootwinkelbedrijf is te lezen dat het afhelptkwartiertje moet worden uitbetaald in tijd of in geld. Onder overwerk wordt niet verstaan, stelt de CAO, “de arbeid verricht gedurende niet langer dan een kwartier per dag aansluitend aan de werktijd volgens rooster, wegens drukke werkzaamheden of voor het afmaken van een bepaalde taak; voor deze arbeid geldt geen toeslag, maar de gewerkte tijd wordt uitbetaald of in tijd gecompenseerd”¹¹.

In de praktijk blijkt er echter op verschillende manieren invulling te worden gegeven aan deze regel. Een afdelingsmanager van een supermarkt weet niet of het verplicht is deze tijd uit te betalen, maar vertelt dat zij het wel doen: “Hier wordt dat in vrije tijd opgenomen, dus dat wordt in tijd uitbetaald, dat is zo afgesproken”. Een andere supermarktmanager vertelt dat zij het afhelptkwartiertje niet uitbetalen. Dit is volgens hem ook contractueel vastgelegd:

---

¹¹ De gehele CAO voor het grootwinkelbedrijf is terug te vinden op de website www.ikwerkindesupermarkt.nl, een website door CNV Dienstenverbond speciaal opgericht voor supermarktmedewerkers: <http://www.ikwerkindesupermarkt.nl/fileadmin/bestanden/documenten/cao-supermarkt-vq1-2011-2013-2.pdf>, geraadpleegd op 07-06-2012

"Het zogenaamde afhelpkwartiertje wordt niet uitbetaald. Je bent namelijk nooit precies om bijvoorbeeld 21:00 klaar, er is altijd nog wel een klant die iets wil ofzo. Dat staat ook in onze arbeidsovereenkomst."

Deze supermarkt lijkt zich op deze manier in te dekken voor eventuele onduidelijkheden: het is immers contractueel vastgelegd dat het afhelpkwartiertje niet wordt uitbetaald en daar teken je voor. Deze redenering is ook terug te zien bij een derde supermarktmanager die in eerste instantie ontkent dat het afhelpkwartiertje bestaat:

"Nee, een afhelpkwartiertje bestaat niet. Mensen werken hier ook tot 22.15 's avonds. Dat is contractueel vastgelegd en als je dan in godsnaam om half 11 weg bent, ja hallo! De een is aan het vegen, de ander staat te pingen... Ja, dat is geen afhelpkwartiertje. Als je om kwart over zeven klaar bent is er wat anders aan de hand geweest. Dan heb je lopen rommelen of weet ik veel. Niet vooruit te branden of ruzie thuis gehad ofzo. Nou noem maar wat op en als jij niet verder komt dan 12 colli per uur, ja dan moet je het even afmaken. Maar ze stoppen om 7 uur of 5 over 7. ja, of ze zijn misschien nog niet zo geroutineerd in opruimen, maar geen afhelpkwartiertje. Nee. Afronden van je werkzaamheden: ja. Maar dan kan ook in een paar minuten."

Niet alleen bij werkgevers blijkt onduidelijkheid te bestaan over het afhelpkwartiertje. Kinderen blijken door een gebrek aan voorlichting vaak ook niet te weten of ze deze extra gewerkte tijd uitbetaald zouden moeten krijgen. Wel weten ze dat ze het niet uitbetaald krijgen. Enerzijds blijken ze dit reëel te vinden omdat ze het idee hebben dat je je werk binnen de gestelde tijd af zou moeten kunnen krijgen. Anderzijds blijkt uit een groepsgesprek met 3 vakkenvullers dat zij er soms niets aan kunnen doen als ze hun werkzaamheden niet op tijd af hebben.

"Ik ben af en toe tien minuten of een kwartiertje over m'n tijd heen, na zevenen. Dat is of omdat je af en toe geen ruimte hebt in het magazijn om je container weg te leggen omdat het dan gewoon vol is. Of als mensen bij de koelcel aan het splitsen zijn en jij moet bij de diepvries, dan kan je er niet makkelijk bij dus dan kost het ook weer tijd om het één voor één naar binnen te brengen. Of je hebt net iets te veel colli of je werkt niet snel genoeg en dan moet je het alsnog afmaken." (Levi, 15).

Interviewer: "Krijg je dat kwartiertje betaald dan?"

Drie jongens: " Nee."

Supermarkten hanteren een vulnorm, wat inhoudt dat vakkenvullers een bepaald aantal colli - verpakte goederen - per uur moeten uitladen. De hoogte van de colli verschilt per supermarkt. Naast het feit dat kinderen dus niet worden uitbetaald als ze hun colli niet halen, bleek uit het vorige hoofdstuk al dat dit tot stress kan leiden. Daarbij kunnen kinderen volgens het reglement ontslagen worden als ze de gestelde norm herhaaldelijk niet halen [IREWOC 2012: 76].

"Je moet het binnen een bepaalde tijd afhebben. Er staat meer druk op. Ik moet doorwerken tot het einde. Dan denk je dat je om 20:00 klaar bent, maar dan komt er weer ergens een vracht aan en dan ben je zo nog een uur bezig." (Menno, 16).

Gebrek adequate begeleiding

Net als in andere baantjes die kinderen doen, ontbreekt het ook in de supermarktbranche nog wel eens aan goede, volwassen begeleiding. Er blijkt geen duidelijke regelgeving te bestaan over de leeftijdsgrens van teamleiders die minderjarige vakkenvullers aansturen en begeleiden. De teamleiders zijn diegenen waartoe een kind zich als eerste kan wenden wanneer hij/zij een probleem ondervindt. Je mag verwachten dat zij meerderjarig moeten zijn, aangezien zij een grote verantwoordelijkheid met zich meedragen. In de meeste gevallen blijkt dit gelukkig ook zo te zijn, maar helaas geldt dit niet altijd.

“Vijftienjarigen werken altijd onder toezicht, maar de teamleiders waaronder ze werken hoeven niet meerderjarig te zijn. Het gaat om de ervaring die iemand heeft. Als je op je 15e begint, kan je bijvoorbeeld op je 17e teamleider zijn.” (Supermarktmanager).

“Teamleiders moeten altijd meerderjarig zijn, een stukje verantwoording hè, en ze hebben ook de leiding met afsluiten. Daar is iedere ochtend en avond wel iemand van het managementteam bij aanwezig. Het gaat bij de teamleiders ook om een stukje ervaring. We hebben nu een jongen van 18 die ook 1x per week de jongens aanstuurt, maar dat is wel echt vanaf z'n 18e.” (Afdelingsmanager supermarkt).

“Teamleiders moeten meerderjarig zijn. Het zou kunnen dat het bij andere supermarkten anders is, maar daar beginnen we niet aan. Vanaf 18 kunnen ze qua persoonlijke ontwikkeling een rol spelen bij een stukje managen van de winkel, want het is nogal wat soms, het is best topsport en dat verwacht ik niet van iemand van onder de 18.” (Supermarktmanager).

Volwassen, adequate teamleiders zijn noodzakelijk voor veiligheid en efficiency maar spelen ook een belangrijke rol in het aanleren van de kneepjes van het vak. Bij de ene supermarkt blijkt het voornamelijk te gaan om de ervaring die iemand heeft, terwijl de 2 andere supermarkten erop staan dat een teamleider meerderjarig is vanwege de verantwoordelijkheid die hij/zij met zich meedraagt. Het ontbreken van eenduidige regelgeving heeft tot gevolg dat verschillende supermarkten verschillende zaken op hun eigen manier invullen, waar kinderen vervolgens de dupe van kunnen worden.

Supermarkten kunnen voor kinderen het ideale bijbaantje betekenen. Veel gehoorde argumenten die kinderen geven waarom ze voor werken in de supermarkt kiezen zijn: omdat het in de buurt is, omdat je met leeftijdsgenoten werkt, omdat je in een team werkt en omdat je leert omgaan met mensen. Dit zijn inderdaad hele positieve kanten aan het werken in een supermarkt. Helaas wordt er ook geklaagd. Door de onderlinge prijzenoorlog tussen supermarkten is een verslechtering van de werkomstandigheden gaande, vaak zonder dat de jeugdige werknemers het zelf doorhebben. Supermarkten hebben een groot belang bij werken met kinderen omdat het goedkope arbeidskrachten zijn. De contracten waar vakkenvullers mee werken blijken daarbij op meerdere punten vooral voordelig te zijn voor werkgevers en niet voor de jeugdige werknemers.

5.7.2 Betaald optreden & topsport

Opmerkelijk is dat kinderen die op het gebied van sport of muziek uitblinken, véél populairder zijn dan kinderen die steeds maar hoge cijfers halen en moeilijke boeken lezen. Maar dit heeft dus alles

te maken met onze horizontale cultuur. De iconen van onze cultuur zijn namelijk de sportmensen en televisie mensen ¹².

Een aparte categorie werkende kinderen vormen kinderen die (betaald) optreden en die sporten op hoog niveau. Betaald optreden, zoals optreden in musicals, valt onder de Nadere Regelgeving Kinderarbeid (NRK). Het gaat om de zogenaamde 'kunstkinderen'. Topsport valt niet onder deze noemer, maar wordt hier toch behandeld, omdat door economische belangen zoals (voor)contracten, prijzengeld, sponsorcontracten, transfers naar buitenland en het commerciële belang van betrokkenen het erg lijkt op werk. Er lijkt een jacht op jong talent gaande, zowel in de wereld van showbizz als in de sport waardoor er op steeds jongere leeftijd steeds meer druk op kinderen gelegd wordt. Commerciële belangen van tv-programmamakers, musicalmakers, reclame- en modellenwereld, sportmakelaars -en clubs spelen hierbij een grote rol. De kunst -en sportwereld is in toenemende mate gecommercialiseerd.

Ofschoon kinderen sporten en optreden vaak als leuk en als droom ervaren, zitten er ook kwalijke kanten aan, met name omdat de toekomst van het kind, mocht het de top niet bereiken, op het spel wordt gezet. Het gevaar bestaat immers dat alles moet wijken voor de droom van het kind, waardoor school gaat lijden onder het streven om de top te behalen, zeker als ouders niet (tijdig) ingrijpen. Ouders geven meestal aan dat zij school het belangrijkste vinden, maar blijken desondanks nog wel eens te zwichten voor de wil van het kind. Omdat de prestatiedruk in deze sectoren hoog is, hebben deze 'baantjes' een groot effect op school en op het sociale en gezinsleven en vaak ook op de toekomst. Het kan dus de morele, culturele en psychische ontwikkeling van het kind in gevaar brengen en is dan mogelijk strijdig met artikel 32 van het Kinderrechtenverdrag. Het risico bestaat dat kinderen om de top te bereiken eerdergenoemde zaken opofferen, terwijl de teleurstelling groot is wanneer zij te maken krijgen met harde afwijzingen en mogelijk met lege handen achterblijven.

5.7.2.1 Betaald optreden

Kinderen doen mee aan musicals, reclamespotjes, films, televisieseries en talentenshows op televisie. Dit doen zij veelal via kindercastingbureaus waar zij vaak al op jonge leeftijd staan ingeschreven. Deze specifieke kindercastingbureaus bieden vaak workshops en begeleiding. Kinderen vinden optreden zelf meestal leuk. Het is hun grootste hobby en ze dromen ervan om beroemd te worden. Ouders zien dit in veel gevallen ook zo en zij stimuleren hun kind om zijn/haar talent te ontwikkelen. Ook scholen gaan mee in deze talentontwikkeling: zij geven kinderen vaak vrij voor dit soort activiteiten. De lange dagen kunnen ervoor zorgen dat kinderen niet altijd op school kunnen zijn en scholen moeten dan toestemming geven, zo schrijven contracten wel eens voor:

“Ik moest best vaak school missen daardoor, maar dat is niet altijd vervelend. Ik moest de directeur van de school een contract laten tekenen en dan was het goed als ik bijvoorbeeld een paar dagen niet op school was.” (Sophia, 14 - speelde op haar 10^e in de musical Ciske de Rat).

---

¹² Van Stigt op <http://miekevanstigt.blogspot.nl/2012/02/ik-wil-beroemd-worden.html>, geraadpleegd op 11-06-2012.

Wanneer er van kinderen verwacht wordt dat ze onder schooltijd moeten optreden, dient een werkgever daarvoor bij de Inspectie SZW een ontheffing aan te vragen. Volgens een oprichtster van een kindercastingbureau is het niet moeilijk zo een ontheffing te krijgen, maar toch worden deze vaak niet aangevraagd omdat werktijden vaak niet goed worden ingeschat, of omdat de officiële regels gewoon ontweken worden.

“Wij regelen ook de ontheffingen bij de Arbeidsinspectie. Dat kan heel gemakkelijk, wij hebben daar gewoon een account. Al moet ik eerlijk bekennen dat bij het gros van de opdrachten helemaal geen ontheffing wordt aangevraagd [...] Bovendien komt er eigenlijk nooit controle van de Arbeidsinspectie.” (Oprichtster kindercastingbureau).

Druk van ouders

In de wereld van het betaalde optreden spelen ouders een grote rol. De meeste ouders hebben het beste met hun kind voor, maar er zijn ook ouders die nog liever dan het kind zelf willen dat het kind beroemd wordt, waardoor er een grote druk op het kind gelegd wordt. Naast het feit dat hun kind beroemd wordt, is optreden vaak ook nog eens heel lucratief: een klus kan al gauw een paar honderd euro opbrengen.

“Veel ouders willen maar al te graag dat hun kind op tv komt enzo, vinden dat geweldig. Die schrijven ze te pas en te onpas overal in. Dan hebben we een opdracht en zeggen ze: wacht even hoor, hij heeft dan al dit en dit.... Maar die ouders belasten hun kind zwaar. Er zijn zeker kinderen waarbij het lijkt of de ouders liever willen dat ze opdrachten krijgen dan de kinderen zelf. Die leggen er druk op.” (Oprichtster kindercastingbureau).

“Dat bij ouders alle remmen los gaan als een kind talent blijkt te hebben maken wij ook mee. Een voorbeeld is een kind dat understudy was voor de Hans & Grietje musical. Het begon met kleine dingen, ouders namen cadeautjes mee van vakantie enzo. Bij een optreden in Brabant hadden we weinig kaarten verkocht. Toen belde de vader en zei: ik kan zorgen dat de zaal vol zit maar dan moet mijn zoon Hans spelen. Daar ga ik dan niet in mee, dan maar een halflege zaal.” (Oprichter kindercastingbureau, musicalopleiding en evenementenbureau).

Effecten

Omdat kinderen, en dus ook ouders, geneigd zijn zich volledig op optreden te richten, kunnen andere zaken onder deze droom gaan leiden. Dit heeft effect op onder meer scholing, het sociale leven en het gezinsleven. Ook heeft het effect op de rust van het kind omdat optreden vaak gepaard gaat met lange dagen, soms ver van huis:

Interviewer: “Hebben jullie nog andere hobby's?”

Josephine (14): “We dansen eigenlijk elke dag van de week, dus daar gaat onze tijd wel aardig aan op.”

“Je moet soms toch erg lang wachten bij zo'n opname en soms moet het 10 keer over (...) En bij die reclame is hij daar geweest van 11.00 tot 20.00 uur, toen was hij 14 jaar. Het belangrijkste is: hij moet het zelf willen. Dan zijn die lange dagen niet erg, wat ons betreft. En we blijven erbij.” (Moeder van 15 jarige zoon die regelmatig optreedt).

“De opnames duurde in totaal 3 weken en waren in België. Ze sliep daar vaak ook. De draaidagen waren wel lang, dat was wel zwaar voor haar. Soms een paar uur, soms ook de hele dag. Ze hoefde niet steeds scènes te doen, maar dat was dan steeds opnemen en dan

weer 2 uur wachten. We merkten wel dat het zwaar was, ze was heel moe (...) Mijn dochter heeft toen ze nog maar in de eerste zat een keer 3 weken moeten missen toen ze mee deed aan een film. Tja, dat staat dus eigenlijk haaks op wat ik eerder zei over school, maar ja...dat wilde ze heel graag... Het was een lastige afweging. Ze was pas 12 en de brugklas is ook een heel belangrijk jaar. Maar uiteindelijk hebben we gezegd: okay, ze wil het zo graag. En dan wel op de set zoveel mogelijk aan huiswerk doen." (Vader van een optredende zoon van 15 en optredende dochter van 13).

Ouders vergoelijken de lange werkdagen van hun kinderen die tot gevolg hebben dat ze minder tijd overhouden voor school door te benadrukken dat het kind het zelf wil, terwijl een kind eigenlijk niet in staat is de gevolgen te overzien. Zowel ouders, scholen en kinderen zelf zien optreden als belangrijke activiteit. Kinderen kunnen zelf nog niet inschatten wat het belang van school is en evenmin zijn zij in staat in te schatten hoeveel kans zij maken om daadwerkelijk door te breken met het optreden. Het grootste gevaar is dat een kind op jonge leeftijd alles opgeeft om zijn/haar droom te laten uitkomen, terwijl de kans dat deze droom uitkomt vrijwel nihil te noemen is. Hoeveel kinderen bereiken immers de top? Deze kinderen zijn dus extra kwetsbaar om over hun eigen grenzen heen te gaan om hun ambities te verwezenlijken. De bescherming is hard nodig, zeker omdat er in de sector van het betaalde optreden sprake is van toenemende vercommercialisering, waardoor kinderen in toenemende mate als producten gezien worden waaraan verdiend kan worden.

Vercommercialisering

Een nieuw fenomeen wat de laatste jaren in opkomst is, is de talentenjacht voor kinderen op televisie. Denk bijvoorbeeld aan grote shows als 'The Voice Kids', waar de beste jonge zanger(es) gekozen wordt, of 'Junior Dance', waarin de beste jonge danser(es) gezocht wordt. In deze shows kunnen kinderen aan heel Nederland laten zien waar zij goed in zijn en ze kunnen hierdoor in één keer bekend worden. Keerzijde hiervan is, dat ze ook ten overstaan van heel Nederland kunnen worden afgewezen. Daarbij heeft ook heel Nederland een mening over je, die door iedereen is terug te lezen via sociale media. Begeleiding bij deze shows is vaak goed geregeld, maar de vraag is of het mogelijk is kinderen te begeleiden die voor heel Nederland hun droom in duigen zien vallen?

Ondanks de aanwezige begeleiding is de vraag in hoeverre het om de kinderen gaat in deze shows en in hoeverre het gaat om commerciële en economische belangen? Kinderen die meedoen aan 'The Voice Kids' hebben volgens de oprichters van de kindercastingbureaus te maken met woekercontracten, waar zij zelf, noch hun ouders bewust van zijn:

"Die contracten zijn een probleem. Nu is dat nog niet duidelijk, maar op de lange termijn... Ik betwijfel of ouders daar bewust van zijn. Ik heb gehoord van de wurgcontracten bij The Voice Kids. Die wurgcontracten, ja dat is logisch. Kinderen doen het toch wel, die willen heel graag, kunnen misschien beroemd worden, op tv enzo. Ze kunnen het maken om die contracten voor te leggen aan die kinderen. Maar het is gewoon niet netjes." (Oprichtster kindercastingbureau).

De toenemende vercommercialisering in deze sector zorgt ervoor dat er op steeds jongere leeftijd gejaagd wordt op jong talent. Economische belangen gaan een steeds grotere rol spelen, waardoor

het risico bestaat dat kinderen als handelswaar gezien worden en uitbuiting dientengevolge op de loer ligt. Zeker wanneer volwassen betrokkenen niet tijdig ingrijpen.

Opdrachtgevers nemen de officiële regelgeving dus niet serieus, castingbureaus vragen niet altijd ontheffingen aan en de Inspectie SZW controleert niet. Wanneer ook ouders en scholen meegaan in de dromen van een kind, blijkt er niemand te zijn die het kind beschermt tegen lange dagen of behoed voor eventuele dalende schoolprestaties. Daarbij is de keerzijde van optreden dat kinderen het risico lopen vaak afgewezen te worden wat leidt tot teleurstellingen. Druk en teleurstellingen kunnen ertoe leiden dat de passie van het kind voorgoed de kop in wordt gedrukt.

5.7.2.2 Topsport

Kinderen sporten vaak al op jonge leeftijd op hoog niveau. Zo kunnen voetballertjes soms al op hun 8e bij een betaalde voetbalorganisatie (BVO) spelen. Dat gebeurt ook bij andere sporten. Interessant is bijvoorbeeld de uitspraak in 2004 van de voorzieningenrechter in Arnhem in de zaak van de zesjarige Wesley Mars uit Tytsjerksterdadiel. De vader was naar de rechter gestapt omdat de scheidsrechter van de bond een andere jongen had aangewezen als Nederlands kampioen van de 50 cc motorraces voor 5-8 jarigen. Hierdoor, claimde de vader, liep hij een vijfjarig sponsorcontract van 25.000 euro per jaar mis¹³.

Sporten is voor kinderen vaak een grote passie en ze dromen ervan beroemd te worden. Evenals bij het optreden stimuleren ouders en scholen deze ambities vaak ook, mede met het oog op geldelijk gewin.

Onvrijheid

Kinderen lijken in eerste instantie vooral zelf voor de sport te kiezen, maar ondertussen blijken er factoren mee te spelen die deze keuze minder vrij maken. Hoewel zij niet betaald krijgen, spelen economische factoren vaak al wel een rol. Zo kan er bijvoorbeeld prijzengeld worden verdiend en wordt door ouders alles in het werk gesteld om er voor te zorgen dat zoon of dochter letterlijk in de prijzen valt. Het enthousiasme van het kind zal zeker meespelen maar de constante druk zal ook als een verplichting worden gezien. Spel en sport worden dan een commerciële onderneming:

“Er kwam bij ons ook geld bij kijken. Dat is voor iedereen verschillend maar ik won prijzengeld. Coaches wilden je kind alleen als product zien, dus mijn ouders zagen mij alleen nog als product. Die zullen nooit aan het kind zelf denken.” (Ex-turnster Verona van der Leur in 'Debat op 2', 04-02-2012).

Ex-turnster Verona van der Leur geeft al aan dat zij als kind als product gezien werd, als handelswaar waaraan geld verdiend kon worden. Dit gegeven speelt ook in de wereld van het betaalde voetbal een belangrijke rol, waar talentvolle kinderen al op jonge leeftijd bij een jeugdopleiding van een betaalde voetbalorganisatie kunnen spelen. Als zij eenmaal op zo'n opleiding zitten en besluiten van club te willen wisselen, zijn daar al grote bedragen mee gemoeid, zo vertelt de voorzitter van de Vereniging van Contractspelers (VVCS).

---

¹³ Zie voor het volledige artikel:

http://www.waldnet.nl/wn/nieuws/9813/6jarige_motorcrosser_eist_1e_prijs.html, geraadpleegd op 20-06-2012.

“Op het moment dat een kind van 9 in een opleiding komt, dan kost dat kind geld. De club investeert door spullen, het faciliteren van trainingen, de sportvelden, trainers enzo. Dus dan hangt er gelijk al een prijskaartje aan dat kind. Maar dat er een prijskaartje aan je broek hangt weten ouders in beginsel vaak helemaal niet. Als je dan naar een andere club wil kan dan niet. Als ouder moet je dan dat bedrag aan de club betalen om hem vrij te krijgen. Dat bedrag is voor de meesten niet op te hoesten.” (voorzitter VVCS).

Kinderen zijn dus niet vrij om te stoppen of van club te wisselen als ze dat zouden willen. Een andere factor die tot onvrijheid leidt, zijn net als bij het betaalde optreden, en de overige baantjes, de ouders. Ouders zijn er soms nog meer op gebrand dat het kind beroemd wordt, dan het kind zelf. Welke vader wil nou geen beroemde voetbalzoon? Wanneer een kind talent heeft, gaan soms alle remmen los:

“Maar ouders denken meteen van: mijn zoon wordt de nieuwe Wesley Sneijder. En alles in dat gezin gaat dan alleen nog over dat kind. En als er dan beslissingen moeten worden genomen dan wordt er vaak helemaal niet aan het kind gevraagd van: wat vind jij nou heel leuk? Wat zou jij willen? Wil je dit wel? Dan is het van: ja, dat moet je doen, dit is het beste. Maar dan ga je volledig voorbij aan wat een kind wil. En dat zie je toch wel heel veel gebeuren.” (voorzitter VVCS).

Dit wordt ook bevestigd door een moeder van een ex-voetballer, die de praktijken in de voetbalwereld aan den lijve heeft ondervonden. Zij stelt dat ouders vaak onwetend zijn en gouden bergen beloofd wordt. Ze worden zo mak als lammetjes, alleen maar in de hoop dat hun kind de top een keer bereikt. Sporten op hoog niveau op jonge leeftijd heeft nogal wat consequenties die van invloed zijn op het overige leven van de jonge sporters en hun familie.

Effecten

Sporten op hoog niveau betekent een strak trainingsprogramma. Kinderen worden daarom op jonge leeftijd al zwaar getraind. Het drukke trainingsschema van jonge sporters heeft grote effecten op hun overige leven. Hoewel in veel takken van sport de training aangepast wordt aan de ontwikkeling van het kind, kan training fysiek of mentaal te zwaar zijn. De druk om te presteren is immers hoog.

“Als 7-jarig meisje denk je van: wow! Maar dan ga je topsport doen en weet je niet wat er allemaal bij komt kijken, wat je er allemaal aan over kan houden, met blessures enzo. Ik denk wel dat mijn lichaam nu eerder kapot is dan bij anderen.” (ex-turnster Verona van der Leur in ‘Debat op 2’, 04-02-2012).

Volgens de eerdergenoemde moeder van een ex-voetballer kan het er hard aan toegaan wanneer er alleen maar op prestaties gelet wordt, zeker omdat zij geconstateerd heeft dat jeugdopleiders geen pedagogische achtergrond hebben waardoor ze te weinig rekening houden met de ontwikkeling van het jonge kind. Daarbij is de vraag of jong beginnen, soms al op 8-jarige leeftijd, noodzakelijk is om de top te kunnen bereiken. De voorzitter van de VVCS begon ‘pas’ op z’n 15e. Hij stelt ook dat het feit dat je op je 8e kan voetballen geen garantie is dat je dat op je 18e nog kan. Het lijkt er dus meer op alsof sportmakelaars en clubs er zo snel mogelijk bij willen zijn om talent zo vroeg mogelijk te signaleren. Dit kan ten koste gaan van het belang van het kind. Zo geeft de voorzitter van de VVCS aan dat er clubs zijn waar kinderen al op hun 8e in een jeugdopleiding

kunnen, maar dat daarvan maar een enkel kind doorstroomt. De teleurstelling voor het kind is groot, maar blijkbaar voor een club minder belangrijk dan de mogelijkheid talent te ontdekken.

Voor jeugdige sporters zijn er inmiddels ook speciale LOOT-scholen (Landelijke Organisatie Onderwijs en Topsport), waar toptalenten de mogelijkheid krijgen om hun schoolcarrière en topsport te combineren. Op deze scholen kunnen topsporters bijvoorbeeld (gedeeltelijke) vrijstelling krijgen voor vakken, een flexibel lesrooster krijgen, vermindering of vrijstelling voor huiswerk krijgen en kunnen ze begeleiding krijgen van een LOOT-begeleider¹⁴. Wanneer kinderen goed presteren bieden deze scholen hen de kans hun talent onder begeleiding te ontwikkelen, maar wanneer dit niet het geval is, bestaat de kans dat het kind met lege handen achterblijft. Wanneer zij naar een speciale LOOT-school gaan, wordt er rekening gehouden met hun sportcarrière, maar het gevolg is dat zij lange dagen maken en weinig tijd overhouden voor andere zaken.

“Ik kom om 20.00 uur pas thuis. Ik ben soms wel moe. Het eerste jaar, als ik thuis kwam, was het gelijk eten en dan meteen slapen. Maar nu ben ik wel gewend (...) ja maar... ik doe het voor iets... Maar ja, dan heb ik geen tijd meer over.” (Khalid, 15 - voetbal jeugdopleiding RKC/Willem II).

Daarbij komt dat scholen, net als in het geval van optreden, mee lijken te gaan in de dromen en ambities van kinderen en ouders die de top willen behalen, door hen vrijstellingen te geven. Hierdoor bestaat het risico dat kinderen te weinig tijd aan school besteden met als gevolg dat hun schoolprestaties achteruit gaan. Volgens deskundigen gebeurt het te veel dat clubs het belang van school niet langer benadrukken nadat een kind een startkwalificatie heeft gehaald.

“Het zijn kinderen die potentieel hoogopgeleid kunnen worden. Maar wat gebeurt er? Drie kwart blijft zitten of maakt de school niet af of gaat naar een lager niveau. Als je 2x per dag moet trainen... Maar het is heel gek, want waar blijft bureau leerplicht? Ze kunnen zomaar vrijstelling krijgen, die krijgen ze zonder problemen, het zijn toch voetballertjes.” (Moeder van ex-voetballer).

“Maar als je die startkwalificatie hebt gehaald, dan gaat de club niet zeggen van: we willen dat je nog door gaat leren (...) Dan zeggen ze: focus je maar op het voetbal.” (Voorzitter VVCS).

Ook komt het voor dat kinderen moeten verhuizen om dichterbij een club te kunnen wonen, wat gevolgen heeft voor het hele gezin en wat de druk om te presteren voor een kind kan vergroten. In uitzonderlijke gevallen verhuist het hele gezin zelfs naar het buitenland wanneer er sprake is van een buitenlandse transfer, terwijl het strikt verboden is voor spelersmakelaars om kinderen onder 16 jaar te benaderen [Van Duren & Knipping 2011: 56]. Wanneer een kind niet optimaal presteert en vervolgens wordt afgewezen, is de teleurstelling enorm en kan dit grote gevolgen hebben: het betekent terug verhuizen en het leven opnieuw moeten inrichten. Als juiste begeleiding ontbreekt, kan dit desastreuze gevolgen hebben voor een kind. De technisch directeur bij de KNVB die zich bezighoudt met de jeugdopleidingen, stelt het mooi voor: er is een speciaal traject voor kinderen die in een jeugdopleiding worden afgewezen; samen wordt er gekeken naar andere mogelijkheden en opties voor het kind. De voorzitter van de VVCS stelt daarentegen dat jeugdopleidingen keihard

---

¹⁴ Zie voor informatie over LOOT-scholen: www.stichtingloot.nl.

zijn en dat er na een afwijzing niet gezorgd wordt voor nazorg. Het verhaal van de moeder van een ex-voetballer laat zien dat kinderen soms maar moeilijk om kunnen gaan met een afwijzing en de gevolgen die dit met zich meebrengt:

“Je wordt genadeloos afgedankt. Er zijn ouders die alles hebben opgegeven en andere kinderen in huis hebben verwaarloosd. Je leven houdt op. Het is echt heel erg hoor. Ik ken een jongen die voetbalde bij Telstar. Hij was vier jaar op rij de beste speler van de jeugdopleiding en op zijn 17e hebben ze hem bedankt. Hij mocht vertrekken. Dat kind is door een hel gegaan. Hij moest van de school af waar hij op zat want hij was geen topsporter meer.” (Moeder van ex-voetballer).

Kwetsbaarheid en effect op toekomst

Een kind is zelf nog niet in staat zijn/haar eigen grenzen aan te geven. Zeker in de sportwereld heerst het idee dat je klakkeloos moet gehoorzamen aan een coach, een gegeven waar ook ouders in mee lijken te gaan. Een kind is niet in staat een goede inschatting te maken van de kansen die het heeft om de top te behalen en om het primaire belang van school in te zien. Het grootste gevaar hiervan is dat zij alles opgeven voor (onrealistische) dromen, want hoeveel kinderen bereiken nu eigenlijk de top?

“Niemand staat er bij stil dat de kans dat hij de top bereikt en er geld mee zal verdienen 1% is. En hoe zit het dan met zijn toekomst? Dan ben je al teleurgesteld op jonge leeftijd.” (Moeder van ex-voetballer).

Wanneer volwassenen de kinderen niet genoeg beschermen tegen de mogelijke nadelige kanten van sporten op hoog niveau en enkel denken aan hun eigen belang, kunnen kinderen de dupe worden van hun eens zo geliefde sport. Wanneer zij alles hebben opgegeven voor een droom die uiteindelijk niet haalbaar is gebleken, blijven zij met een beperkt toekomstperspectief achter.

5.8 Conclusie

Het hebben van een baantje wordt, ook door kinderen zelf, vaak niet als schadelijk of uitbuitend ervaren. Zij zien vooral de voordelen van de baantjes die zij doen: ze verdienen geld, kunnen hun eigen tijd indelen en hun talent ontwikkelen en hebben geen (contractuele) verplichtingen. De praktijk wijst echter uit dat werkende kinderen aan de slechte rafelkant van de arbeidsmarkt zitten en dat de vermeende voordelen dikwijls ver te zoeken zijn.

Doordat er in toenemende mate sprake is van flexibilisering van arbeid, hebben werkgevers vaak een houding van ‘voor jou 10 anderen’. Kinderen zijn in hoge mate slachtoffer van deze flexibilisering omdat zij in werksituaties niet assertief kunnen zijn. In de regel zijn er geen contracten en kunnen werkgevers van kinderen verlangen dat zij komen opdagen wanneer het hen uitkomt. Kinderen blijken een verplichting naar een baas namelijk ook zonder contract te voelen. Wanneer kinderen wel een contract hebben, gaat het vaak om een flexibel contract waardoor kinderen geen vaste werkdagen of tijden hebben maar wel gebonden zijn aan het werk. Kinderen kunnen dus niet hun eigen tijd indelen en leren dus ook niet wat plannen inhoudt.

Ook op het gebied van betalingen doen werkgevers hun voordeel met het gebrek aan assertiviteit, kennis en inschattingsvermogen van kinderen. Betalingssystemen zoals stukloon, all-in loon en/of

bonussystemen zijn ingewikkeld en zonder begeleiding hebben kinderen hierdoor onvoldoende inzicht in de opbouw van hun eigen loon. Zij lopen hierdoor het risico onderbetaald te worden. De uurlonen die kinderen uiteindelijk ontvangen, soms minder dan een euro, zijn schandalig laag. Daarbij dagen stukloon en bonussystemen kinderen uit om over hun eigen grenzen heen te gaan en is all-in loon misleidend.

Werkgevers geven zonder schaamte toe dat zij graag met kinderen werken vanwege het economische voordeel dat kinderen hen opleveren. Zij denken er niet voor terug kinderen langer te laten werken zonder deze tijd extra te vergoeden of hen in het weekend in te zetten waardoor zij minder geld kwijt zijn aan toeslagen dan als ze een volwassene zouden inzetten. Met de inzet van kinderen kunnen kosten worden bespaard of kan personeelsgebrek op een goedkope manier worden gecompenseerd. Daarbij worden kinderen vaak ingewerkt en begeleid door leeftijdsgenoten, terwijl zij gebaat zijn bij adequate begeleiding. Opnieuw bespaart de werkgever, terwijl het belang van het kind daaraan ondergeschikt gemaakt wordt.

Aan de inzet van kinderen wordt overduidelijk verdiend en de arbeidsmarkt wordt verstoord: andere groepen werkzoekenden kunnen hierdoor niet aan de bak komen. Dit is overduidelijk terug te zien in de supermarktbranche waar, zo lijkt het wel, de prijzenoorlog over de rug van jonge, flexibele arbeidskrachten gefinancierd wordt. Sporten en optreden zijn leuke en leerzame activiteiten, die creativiteit, zelfvertrouwen en andere goede eigenschappen in het kind naar boven kunnen halen. Talent op jonge leeftijd al kunnen ontdekken en ontwikkelen is een voorrecht. Maar wanneer de aandacht meer en meer uitgaat naar de noodzaak om te presteren, wordt de druk op kinderen groter en groter. Andere zaken, zoals school, worden op een laag pitje worden gezet. Dit terwijl de kans om de top te bereiken ontzettend klein is. In het ergste geval kan dit ertoe leiden dat kinderen school vroegtijdig verlaten en beperkte toekomstkansen hebben. Het is dus belangrijk dat volwassenen een vinger aan de pols houden, maar gebleken is dat ouders nogal eens dollartekens in hun ogen hebben, en de kans op geld en roem boven het belang van het kind stellen.

Doordat er veel geld verdiend kan worden aan jonge talentjes spelen economische belangen een grote rol. Niet zozeer voor het kind zelf, maar voor betrokken volwassenen, zoals televisieprogramma's, sportclubs en ook ouders. Hierdoor wordt het kind gezien als handelswaar en ligt uitbuiting dientengevolge op de loer. Daarbij blijken controles van de Inspectie SZW onvoldoende te zijn.

Kinderen willen graag werken om hun eigen geld te verdienen, ouders zijn geneigd mee te gaan in de wil van hun kind en werkgevers doen vooral hun voordeel met kinderen die zich aanbieden op de arbeidsmarkt. Hoewel kinderen misstanden in hun baantjes niet altijd op deze manier bestempelen, blijken ze veelvuldig aanwezig. Zo lang kinderen niet goed begeleid worden en geen voorlichting krijgen omdat ze zelf assertief genoeg zouden zijn, zijn het de werkgevers, de sportclubs, de televisiemaatschappijen, en dergelijke, die profiteren.

Hoofdstuk 6

Conclusie

Over het algemeen lijkt men er in Nederland vanuit te gaan dat zaken rondom kinderen en werk goed geregeld zijn, hetgeen blijkt uit het feit dat 'het bijbaantje' een sociaal aanvaard fenomeen is. De onderzoekgegevens stellen deze consensus ter discussie. Er zijn behoorlijk wat misstanden vastgesteld en veelvuldige wetsovertredingen in de verschillende sectoren waarin kinderen werkzaam zijn. Ook is vastgesteld dat de vermeende positieve effecten van werk - zelfstandigheid, discipline, leren omgaan met geld en mensen - geen prominente plaats krijgen.

De kwalitatieve gegevens zijn verkregen van een beperkte groep kinderen (205 in de eerste fase en 47) in de tweede fase. Weliswaar was het een steekproef op basis van een representatief kwantitatief onderzoek onder 2514 kinderen, maar op basis hiervan kunnen niet echt harde conclusies worden getrokken over 'het werkende kind' in Nederland. Het onderzoek maakt echter wel duidelijk dat, in het algemeen en in specifieke sectoren in het bijzonder, de veel voorkomende inzet van kinderen bij folders en kranten bezorgen, oppassen, landbouw, supermarkten, horeca, garages, topsport en optreden, problematisch is. Er is specifiek gekeken naar uitbuiting en kwetsbaarheid en er is voldoende reden om een waarschuwing te laten uitgaan, zowel naar de overheden, waar het de controle betreft, als naar ouders en leerkrachten, waar het begeleiding en voorlichting betreft.

Het gaat deels om ethische vraagstukken - waar legt een kind de prioriteit? Bij snelle consumptie of bij socialisering en leren voor de toekomst - en deels om arbeidsvraagstukken, namelijk het onderkennen van de negatieve effecten van het hebben van een bijbaantje, de kwetsbaarheid van het kind en de uitbuiting van jonge arbeiders op een manier die bij volwassen arbeid ondenkbaar is.

6.1. Veelvuldige overtreding van de wet

Eerder onderzoek van IREWOC wees uit dat een groot aantal kinderen tussen de 12 en 15 jaar werkt. Dat werk wordt door de meeste betrokken actoren getolereerd en zelfs aangemoedigd: het kind zelf, ouders, werkgevers, docenten en verschillende instanties. Meer dan de helft van de kinderen in deze leeftijdscategorie heeft ervaring met betaalde arbeid.

Wetsovertredingen op gebied van minimumleeftijd en maximale arbeidstijden komen op grote schaal voor, zo blijkt uit de cijfers. Bijna een derde van de 12-jarigen heeft een baantje of heeft een baantje gehad; van deze groep werkt 7% zelfs meer dan 12 uur per schoolweek. Omgerekend zijn dit meer dan 3000 kinderen. Een aanzienlijk percentage (8%) van de werkende kinderen van 12 tot en met 15 jaar overtreedt het maximum aantal werkuren (12) per schoolweek: 5% werkt 12 tot 20 uur per week en 3% werkt zelfs meer dan 20 uur per week. Op zondagen wordt door 11% van de kinderen gewerkt, hoewel dit voor 13- en 14-jarigen verboden is. Ook verontrustend is dat 27% van de werkende kinderen weleens 's nachts (tussen 19:00 en 06:00) werkt. Ook in de zomervakanties wordt de wet veelvuldig overtreden. De cijfers doen vermoeden dat het om vele duizenden of zelfs tienduizenden kinderen gaat, die betaalde werkzaamheden doen die op hun leeftijd verboden en mogelijk schadelijk zijn.

Nog meer wetsovertredingen blijken uit de ervaringen van kinderen. Kinderen beginnen bijvoorbeeld in de landbouw of folderbezorging al met werken wanneer zij nog op de basisschool zitten. Oppassen, optreden en horecawerk doen kinderen tot veel te laat op de avond, waardoor zij slaapuren missen en moe in de schoolbanken zitten. Werk in de detailhandel gebeurt ook veel op tijden die niet toegestaan zijn, ook al is de branche formeel georganiseerd. Werk in de landbouw zorgt in drukke seizoenen voor veel te lange werkdagen en -weken. Zeker wanneer kinderen meerdere baantjes hebben, werken zij vaak teveel uren. Naast overtredingen op het gebied van minimumleeftijden en arbeidstijden komen er vele andere wetsovertredingen voor, zoals repeterend werk (al dan niet op basis van stukloon), zwartwerk, onderbetaling, werken met machines en voertuigen, werken in een onveilige werkomgeving, te grote fysieke belasting of psychosociale belasting (stress door agressie, geweld, intimidatie, werkdruk) en gebrek aan toezicht. Veel kinderen doen werk waar ongelukken bij kunnen gebeuren of waar hun veiligheid anderszins niet gewaarborgd kan worden, doorgaans onverzekerd en zonder toezicht of duidelijke voorlichting.

6.2. Motivatie

Baantjes door 12- tot en met 15-jarigen in Nederland worden niet uit pure economische noodzaak of onder dwang van ouders of andere personen gedaan. Het leeraspect, het sociale aspect, verveling en gebrek aan (nuttig) tijdverdrijf, gewoonte en verwachtingen van ouders of het feit dat een baantje leuk is, zijn redenen om te gaan (of blijven) werken. Ook komt het voor dat er geen duidelijke motivatie is. Kinderen krijgen bepaalde klusjes, bijvoorbeeld door ouders, burens of kennissen aangeboden, die na verloop van tijd uitgroeien tot een betaald baantje. Kinderen benadrukken dat ze het werk vrijwillig doen, uit eigen beweging.

Toch is het economische aspect, geld verdienen, voor het merendeel van de kinderen duidelijk het belangrijkste. De drang om te consumeren, al dan niet om erbij te horen, een verlangen naar onafhankelijkheid en gewenning aan het kunnen beschikken over geld en aan een bepaald uitgavenpatroon spelen hierin een belangrijke rol. Het nemen van een bijbaan geeft het kind de vrijheid en autonomie om zelf te kunnen beslissen wanneer hij/zij iets koopt en aan welke producten hij/zij geld uitgeeft. Deze individualisering vindt niet alleen plaats bij de kinderen, maar ook bij hun ouders, die door drukke banen en een snelle levensstijl zo min mogelijk omkijken naar hun kinderen willen hebben. Dus, hoe jonger zelfstandig, hoe beter, aldus het heersende gedachtegoed.

Men kan zich dus afvragen hoe vrij de keus van kinderen is om te werken. De drang om te consumeren wordt al op jonge leeftijd gewekt en de behoefte te conformeren aan leeftijdsgenoten is groot, met name onder pubers. Het hebben van geld is een vereiste om erbij te horen en mee te kunnen doen aan sociale activiteiten, zowel fysiek als digitaal. Omdat de groeiende behoefte aan geld (voor telefoons, kleren, uitgaan, etc.), en zelfstandigheid niet door ouders gecompenseerd wordt, is een bijbaantje de enige oplossing. Er lijkt eerder sprake van dwang dan van een vrije keus. Door gewenning aan een regelmatig inkomen, het afsluiten van langdurige telefoonabonnementen en het aangaan van schulden worden kinderen enkel afhankelijker.

Verlangen naar geld, erbij horen en onafhankelijkheid zetten kinderen ertoe aan om op jonge leeftijd te gaan werken en baantjes aan te pakken die ze niet leuk vinden om te doen of waar ze slecht behandeld worden. Kinderen hebben immers ook nog bijna geen keus wat type baantje

betreft. De veronderstelde onafhankelijkheid waar kinderwerk en geld verdienen toe leiden is een illusie.

6.3. Mogelijke effecten

Er is vastgesteld dat er voldoende indicaties zijn om te kunnen concluderen dat het hebben van een bijbaantje negatieve effecten kan hebben op het kind, en wel op de volgende gebieden:

- Effect op onderwijs. Zelfs de op het oog weinig tijdrovende bijbaantjes kunnen een te grote belasting zijn na een lange schooldag en kunnen een negatief effect hebben op huiswerk maken voor kinderen die moeite hebben met plannen. Uit een gebrek aan belangstelling voor school en een gevoel van verplichting naar de werkgever verkiezen kinderen werk boven school. Soms zien kinderen door het directe resultaat dat het bijbaantje oplevert in de vorm van geld of door de wens om in de toekomst in dezelfde sector te gaan werken, het nut van school niet meer in, zeker wanneer ouders en docenten niet de juiste sturing bieden en niet (tijdig) ingrijpen.
- Effect op overige tijdsbesteding. De mogelijkheid om geld te verdienen, zo is in een aantal gevallen vastgesteld, gaat voor het sociale leven, het gezinsleven, hobby's en sport, vrije tijd en vakantie, zaken die belangrijk zijn voor de brede sociale, culturele en lichamelijke ontwikkeling en voor de noodzakelijke ontspanning. Zeker wanneer ouders niet ingrijpen of het werken zelfs stimuleren, bestaat het risico dat kinderen alleen nog maar gaan werken en overige belangrijke activiteiten missen.
- Effect op lichamelijke gesteldheid en veiligheid. Het werk, zo is in behoorlijk wat gevallen vastgesteld, kan leiden tot lichamelijke klachten; onveilige werkzaamheden of baantjes in onveilige omgevingen, met name de baantjes die gepaard gaan met voertuigen of machines, maar ook baantjes waar (in gevaarlijke buurten of in het donker) op straat wordt gewerkt, leiden soms tot ongelukken of tot nare, of zelfs traumatische gebeurtenissen. Kinderen zijn nog niet in staat risico's zelf in te schatten en deskundig toezicht is dus van het grootste belang, maar helaas niet altijd aanwezig. Van alle kinderen die werken vindt een hoog percentage zijn/haar werk vermoeiend (54%) of erg vermoeiend (9%). Klachten komen vooral voor in de landbouw, in de horeca en bij vakkenvullers.
- Effect op mentale gesteldheid en gevoel van eigenwaarde. Van baantjes wordt gezegd dat ze het kind een gevoel van eigenwaarde geven, maar ook is herhaaldelijk vastgesteld dat baantjes de mentale gesteldheid van kinderen negatief kunnen beïnvloeden. Wanneer kinderen moeite hebben met plannen, kunnen zelfs weinig tijdrovende folderbaantjes stress opleveren, omdat het toch een verplichting is. Tevens kan het gevoel van eigenwaarde beïnvloed worden, zowel positief als negatief. Wanneer een kind gewaardeerd wordt, houdt het een gevoel van trots, voldoening en zelfvertrouwen over aan het baantje. Helaas gebeurt het vaak dat kinderen zich niet serieus genomen en zelfs slecht en minderwaardig behandeld voelen. Ook voelen kinderen zich soms onzeker of teleurgesteld door de behandeling op het werk of krijgen ze te maken met harde afwijzing. Dit alles schaadt het gevoel van eigenwaarde.

Er zijn wel degelijk risico's verbonden zijn aan het werk dat kinderen doen, zelfs in gevallen waar het ogenschijnlijk om algemeen gedoogde activiteiten gaat. Die negatieve ontwikkelingen hebben

uiteraard geen vat op alle kinderen maar regelgeving gaat er altijd van uit dat de risico's verbonden aan het werk voor alle kinderen kunnen gelden en voor de meeste kwetsbare kinderen zeker zullen gelden. Kinderen kunnen moeilijk hun grenzen bewaken, zeker wanneer ouders, maar ook werkgevers en docenten, niet genoeg betrokken en alert zijn.

De zelfstandigheid die kinderen willen en waaraan ze kunnen ruiken door zich als jongvolwassenen op de arbeidsmarkt te begeven, gaat duidelijk nog niet gepaard met de benodigde capaciteiten om dit werk met de nodige afwegingen, overdenkingen en prioriteiten een plaats te geven. Het lukt veel kinderen niet om een juiste balans te vinden tussen een druk school-, sociaal- en gezinsleven, sport en ontspanning. Dit heeft alles te maken met eigenschappen die horen bij kind zijn, zoals het niet kunnen overzien van risico's en langetermijneffecten, het niet kunnen plannen, een gebrek aan assertiviteit en aan het vermogen om eigen grenzen te kunnen inschatten en bewaken.

Scholen zouden een belangrijke rol moeten spelen in het tijdig signaleren van nadelige effecten van werk op schoolprestaties en kinderen zouden meer moeten worden doordrongen van het belang van school en het behalen van een diploma. Helaas lijkt ook dit niet altijd te gebeuren. Veel scholen of docenten staan toe dat kinderen school missen of huiswerk niet maken en sommige scholen lijken werk juist alleen maar aan te moedigen.

6.4. Kwetsbaarheid

Het beroep dat gedaan wordt op de zelfstandigheid van kinderen van 12 tot en met 15 jaar bij toetreding tot de arbeidsmarkt lijkt niet logisch. Kinderen zijn in deze fase van hun leven door de nog beperkte ontwikkeling van hun hersenen en door de afhankelijke positie waarin ze zich bevinden, niet in staat langetermijneffecten te overzien. Dit uit zich ook in de manier waarop kinderen omgaan met hun bijbaantjes. In dit onderzoek werden verschillende eigenschappen vastgesteld die kinderen kwetsbaar maken voor de nadelige gevolgen van werk en voor uitbuiting:

- Gebrek aan inschattingsvermogen: tijd en planning. Veel kinderen hebben nog niet het vermogen om vooruit te kunnen plannen en tijd goed in te kunnen schatten, hetgeen een vereiste om het baantje een goede en leerzame ervaring te laten zijn, zonder negatieve gevolgen voor overige tijdsbesteding. Onrealistische inschatting van tijd brengt kinderen in tijdnood, bijvoorbeeld bij proefwerken. Baantjes kan of wil men niet afbellen. Om deze reden kunnen ook relatief weinig tijdrovende baantjes tot overbelasting of slechte schoolprestaties leiden, dikwijls zonder dat het kind dat verband legt.
- Gebrek aan inschattingsvermogen: verhouding tussen werktijd en (uur)loon. Door een gebrek aan kennis en ervaring kan een kind nog niet inschatten wat een redelijke verhouding tussen werktijd en (uur)loon is. Kinderen accepteren daarom kritiekloos wat hen wordt aangeboden. Veelal laten kinderen zich leiden door het totaalbedrag dat verdiend kan worden met een baantje. Om het aantal uren dat daarvoor gewerkt moet worden, bekommert het zich minder; kinderen kiezen soms zelfs een slecht betaald baantje alleen omdat ze daar veel uren aan de slag kunnen en uiteindelijk iets meer verdienen. De kinderlijke naïviteit met betrekking tot salaris maakt het kwetsbaar voor uitbuiting door geldbeluste werkgevers. Het aantal baantjes waar kinderen wel een 'redelijk' salaris kunnen verdienen is op de vingers van een hand te tellen.

- Gebrek aan inschattingsvermogen: veiligheidsrisico's. Kinderen kunnen de risico's van gevaarlijke, wettelijk verboden werkzaamheden, zoals werken met machines of voertuigen of werk waarbij het kind fysiek te zwaar belast wordt, niet inschatten. Wat de werkgever opdraagt, voert het kind over het algemeen zonder dralen uit. Zeker wanneer kinderen opgroeien in een landbouw- of garageomgeving, zien ze niet snel gevaar. Kinderen hebben vaak wel een (vaag) idee van de mogelijke risico's, maar de wens om te werken, geldt te verdienen en ook om de 'volwassen' klussen uit te mogen voeren, wat kinderen leuk en stoer vinden, maakt dat ze gevaren vergoelijken. Het feit dat volwassen niet het juiste toezicht bieden en ingrijpen en in sommige gevallen dit gedrag zelfs stimuleren is een kwalijke zaak die kan leiden tot ernstige ongelukken.
- Gezagsgetrouwheid. In plaats van de vermeende toenemende assertiviteit en zelfstandigheid van 12- tot en met 15-jarigen constateert dit onderzoek gezagsgetrouwheid, gehoorzaamheid en een gebrek aan kennis en ervaring die noodzakelijk is om op te kunnen komen voor de eigen rechten bij deze leeftijdsgroep. Slechte behandeling wordt geaccepteerd omdat vragen om hulp hun onvolwassenheid zou benadrukken. Kinderen weten dat de werkgever hen even makkelijk ontslaat als aanneemt. De angst hiervoor draagt ook bij aan het gebrek aan assertiviteit van kinderen.

Van kinderen kan dus nog niet worden verwacht dat ze voor zichzelf opkomen. Volwassenen spelen daarom een cruciale rol in het begeleiden van kinderen bij toetreding op de arbeidsmarkt. Alleen dan kan het hebben van een bijbaantje een leerzame ervaring zijn. Helaas gebeurt dit niet altijd. Ouders hebben het bovendien druk en worden veelal moedwillig geweerd van de werkvloer, waardoor het moeilijk voor hen is om een vinger aan de pols te houden.

6.5. Uitbuiting

Het hebben van een baantje wordt, ook door kinderen zelf, vaak niet als schadelijk of uitbuitend ervaren. Zij zien vooral de voordelen van de baantjes die zij doen: ze verdienen geld, kunnen hun eigen tijd indelen en hun talent ontwikkelen en hebben geen (contractuele) verplichtingen. De praktijk wijst echter uit dat werkende kinderen aan de slechte rafelkant van de arbeidsmarkt zitten en dat de vermeende voordelen dikwijls ver te zoeken zijn. Hoewel kinderen misstanden in hun baantjes niet altijd op deze manier bestempelen, blijken ze veelvuldig aanwezig. Zo lang kinderen niet goed begeleid worden en geen voorlichting krijgen omdat ze zelf assertief genoeg zouden zijn, zijn het vooral de werkgevers, de sportclubs, de televisiemaatschappijen, en dergelijke, die profiteren.

Doordat er in toenemende mate sprake is van flexibilisering van arbeid, hebben werkgevers vaak een houding van "voor jou 10 anderen". Kinderen zijn eerder slachtoffer van deze flexibilisering omdat zij in werksituaties niet assertief zijn. De uurlonen die kinderen uiteindelijk ontvangen, soms minder dan een euro, zijn schandalig laag. Daarbij dagen stukloon en bonussystemen kinderen uit om over hun eigen grenzen heen te gaan en is all-in loon misleidend, omdat het wettelijk verplichte toeslagen voor doet komen als extra loon. Ook al werken ze niet overdreven veel, het in diverse sectoren geldende oproepcontract houdt in dat kinderen op korte termijn oproepbaar zijn en dus niet echt over hun vrije tijd kunnen beschikken.

Werkgevers geven zonder schaamte toe dat zij graag met kinderen werken vanwege het economische voordeel dat kinderen hen opleveren. Met de inzet van kinderen kunnen kosten worden bespaard of kan personeelsgebrek op een goedkope manier worden gecompenseerd en ook dit is blijkbaar sociaal aanvaard.

Aan de inzet van kinderen wordt overduidelijk verdiend en de arbeidsmarkt wordt verstoord: andere groepen werkzoekenden kunnen hierdoor op die plek niet aan de bak komen. Dit is overduidelijk terug te zien in de supermarktbranche waar, zo lijkt het wel, de prijzenoorlog over de rug van jonge, flexibele arbeidskrachten gefinancierd wordt.

Sporten en optreden zijn leuke en leerzame activiteiten, die creativiteit, zelfvertrouwen en andere goede eigenschappen in het kind naar boven kunnen halen, maar wanneer de aandacht meer en meer uitgaat naar de noodzaak om te presteren, wordt de druk op kinderen groter en groter. Andere zaken, zoals school, worden op een laag pitje gezet. Dit terwijl de kans om de top te bereiken ontzettend klein is. Het is dus belangrijk dat volwassenen een vinger aan de pols houden, maar gebleken is dat ouders nogal eens dollartekens in hun ogen hebben, en de kans op geld en roem boven het belang van het kind stellen. Dientengevolge ligt uitbuiting op de loer. Daarbij blijken controles van de Inspectie SZW onvoldoende te zijn.

6.6. Werk door kinderen: een sociaal aanvaard fenomeen

We zagen dat de vrijheid om te gaan werken een relatief begrip is. Motivaties die ten grondslag liggen aan de keuze van het kind om te gaan werken, zoals het idee dat werk leerzaam is en het idee dat werken een sociale functie vervult - "het is gezellig met collega's"- zijn vaak meer een legitimering dan realiteit. Veel lijkt er op te wijzen dat kinderen werken vanuit verveling - zeker in de vakantiemaanden - en omdat het hebben van een baantje de gewoonte is geworden binnen het gezin en langzaamaan ook de norm binnen de samenleving, zo blijkt uit de reactie van de diverse actoren.

Ouders zien vaak graag dat hun kinderen gaan werken, omdat zij veelal weigeren mee te gaan in de groeiende geldbehoefte van het opgroeiende kind. Door te werken zouden kinderen leren dat geld niet "aan de bomen groeit". Geld verdienen heeft dan een opvoedkundige functie. En dit wordt door de ouders als dusdanig gelegitimeerd en gestimuleerd door hen zelf verantwoordelijk te stellen voor bepaalde uitgaven. Zij zadelen kinderen hierdoor al vroeg op met een grote eigen verantwoordelijkheid. Ook zouden kinderen leren met verplichtingen om te gaan. Er is duidelijk sprake van eigenbelang: men hoeft de moeilijke discussie over prioriteiten (en de consumptiedwang) niet aan te gaan en ouders besparen geld voor andere uitgaven. In sommige gevallen is dit eigenbelang overduidelijk aanwezig: wanneer kinderen bijvoorbeeld actief zijn op het gebied van topsport of betaald optreden, valt hier vaak al veel geld (en status) mee te verdienen, waardoor ouders soms liever dan het kind zelf willen dat het presteert.

Scholen en docenten zijn over het algemeen niet positief over de bijbaantjes van kinderen, omdat zij logischerwijze school als prioriteit zien. Bijbaantjes en school, in elk geval de bijbaantjes die structureel zijn en beslag leggen op meerdere uren per week, zijn voor een aantal kinderen geen ideale combinatie. Bovendien wijzen docenten op schrijnende gevallen waarin kinderen moeten werken om het gezinsinkomen aan te vullen, maar dit komt niet op grote schaal voor. Toch zijn er ook docenten die werken stimuleren omdat het een leerzame functie zou vervullen. Geld

verdienen vereist zich onderschikken aan een hiërarchische verhouding, wat kinderen discipline en gehoorzaamheid bijbrengt.

Werkgevers vormen een aparte categorie, daar zij vooral kijken naar wat het werk van kinderen hen oplevert. Zij werken vooral graag met kinderen vanwege het economische voordeel dat dit hen oplevert; het nut dat werken voor kinderen zou hebben is bij hen geen belangrijke overweging. Ook zien zij kinderen soms als mogelijke, toekomstige arbeidskrachten die zij al jong kunnen opleiden. Kinderen blijken ook gedwee opdrachten uit te voeren en zijn dus 'leerbaarder' dan volwassen werkgever en bovendien veel goedkoper.

Leerzaamheid & zelfstandigheid: een discrepantie tussen aannames en werkelijkheid

Opvallend is dat alle actoren er vanuit lijken te gaan dat kinderen zelfstandig zijn en dat baantjes vooral leerzaam zijn. Dit zijn positieve effecten waarmee het bijbaantje gelegitimeerd wordt. Als het kind alleen zou werken om geld te verdienen om vermeend noodzakelijke spullen te kopen, zou de term namelijk kinderarbeid voor de hand liggen. De aannames, dat werk zelfstandigheid oplevert en leerzaam is, blijken echter in de praktijk niet te kloppen. Er blijkt een behoorlijke discrepantie te bestaan tussen aannames en realiteit. Het onderzoek heeft uitgewezen dat, vooral vanuit het perspectief van het kind, de karaktervormende eigenschappen nauwelijks een rol spelen. Het gaat om geld verdienen, kort en simpel, en dat willen ze blijven doen, ook al is het werk saai, eentonig, zwaar, eenzaam of stresserend.

Bovendien is de vraag in hoeverre een aantal baantjes kunnen bijdragen aan de vorming tot zelfstandige burgers. Kinderen doen het werk dat hen wordt opgedragen en hen wordt geleerd daarbij geen vragen te stellen. Ze worden onbegeleid de arbeidsmarkt opgestuurd, terwijl ze juist begeleiding nodig hebben. Waar vanuit het idee van individualisering in toenemende mate zelfredzaamheid en autonoom handelen van kinderen verwacht wordt, heeft men tijdens de kindertijd toezicht, begeleiding en sturing nodig. Dit geldt ook voor kinderen van 12 tot 15 jaar.

Ook het idee dat kinderen een hoop leren van het hebben van een bijbaantje blijkt enkel een aanname, die in werkelijkheid geen stand houdt, omdat kinderen vaak baantjes doen waar geen specifieke kennis voor nodig is. Het zijn veelal saai, repeterende baantjes aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Dit blijkt ook uit het feit dat maar liefst 39% van de kinderen aangaf nooit iets te leren van zijn/haar werk en 38% alleen soms. Daarbij is ook gebleken dat kinderen door de veronderstelde zelfstandigheid en zelfredzaamheid vaak geen goede begeleiding krijgen, waardoor het leeraspect al gauw verloren gaat. De leerzaamheid van zwart werken valt ook te betwijfelen. Kinderen leren immers niets over de formele, administratieve kant van werk.

Door de positieve kanten van werk voor kinderen te benadrukken, wordt het bijbaantje gelegitimeerd en wordt het een maatschappelijk geaccepteerd fenomeen. Deze legitimering verdoezelt echter de kwalijke kanten van werk, die, zo heeft dit onderzoek uitgewezen, veelvuldig aanwezig zijn.

6.7. Onderkenning kwalijke kanten van werk

De bovenstaande conclusies zijn niet op alle werkende kinderen van toepassing, dat moge duidelijk zijn. Met het gegeven dat kinderen werken is op zich niets mis. De wetgever heeft terecht grenzen

gesteld. Die grenzen zijn heel ruim gemeten in de zin dat kinderen van 13 en 14 jaar door de week en zeker in de vakantietijd een behoorlijk aantal uren mogen werken. De grenzen blijken met voeten te worden getreden, waardoor kinderen misbruikt kunnen worden. Door enkel de positieve kanten van werk te benadrukken, wordt voorbijgegaan aan de schadelijke kanten van werk voor kinderen, zoals de negatieve invloed op onderwijs en op de overige tijdsbesteding, zoals het sociale leven, op de lichamelijke gesteldheid en veiligheid van het kind, en op de mentale gesteldheid en het gevoel van eigenwaarde. Kinderen blijken bovendien moeite te hebben met het vinden van een juiste balans tussen werk en andere activiteiten, waardoor zelfstandigheid en zelfredzaamheid niet kunnen/mogen worden verwacht.

De aanname dat kinderen zelfstandig en/of zelfredzaam zijn is onlogisch gezien het feit dat hun hersenen nog niet volledig ontwikkeld zijn en zij niet in staat zijn gevolgen op lange termijn te overzien. Juist dit gebrek aan inschattingsvermogen maakt kinderen kwetsbaar op de werkvloer. Het heeft tot gevolg dat kinderen niet in staat zijn gevaarlijke situaties in te schatten of een juiste planning te maken. Een andere factor die hen kwetsbaar maakt is het gebrek aan assertiviteit, welke samenhangt met de natuurlijke gehoorzaamheid die kinderen voelen ten opzichte van een baas. Deze factoren, tezamen met de eerder genoemde opgelegde verwachting van zelfstandigheid, dragen er toe bij dat kinderen een slechte behandeling en misstanden accepteren of niet als zodanig beoordelen. Volwassenen zijn dus nodig om hen te begeleiden, maar dit gebeurt helaas niet altijd. In sommige gevallen proberen ouders wel betrokken te zijn, maar worden ze geweerd van de werkvloer waardoor hen die mogelijkheid ontnomen wordt. De meeste docenten proberen kinderen het belang van school te laten inzien, maar helaas is gebleken dat scholen tegelijkertijd vaak ook toestaan dat kinderen schooltijd missen.

Uit dit onderzoek is gebleken dat misstanden in verschillende sectoren veelvoorkomend zijn. Naast de ongemeen lage lonen die kinderen ontvangen, zijn er in verscheidene baantjes nog andere omstandigheden die onder het kopje uitbuiting kunnen vallen. Zo leidt de flexibele basis waarop kinderen veelal werken ertoe dat zij kunnen komen opdraven wanneer het de baas uitkomt, leidt werken zonder contract ertoe dat kinderen toeslagen mislopen en geen rechten hebben, en wordt er met verschillende, ingewikkelde betalingssystemen gewerkt waardoor kinderen geen duidelijk inzicht hebben in de opbouw van hun eigen loon en hierdoor het risico lopen onderbetaald te worden. Anderen factoren die tot uitbuiting kunnen leiden zijn: een gebrek aan adequate begeleiding en, met het oog op kosten besparen, het inzetten van kinderen op zondagen en het niet uitbetalen van overuren.

Kinderen zijn voor werkgevers de ideale werknemers, omdat zij vanwege hun gebrek aan assertiviteit en natuurlijke gehoorzaamheid niet snel eisen stellen of opdrachten niet uitvoeren. De goedkope arbeid die kinderen bieden is daarbij ook nadelig voor andere groepen werkzoekenden, die hierdoor niet aan de bak komen. Het verstoort de arbeidsmarkt. Zeker bij bepaalde ketens in de supermarktbranche zijn verschillende signalen van uitbuiting zichtbaar en blijken kinderen een kostenbesparende factor te zijn in de onderlinge prijzenoorlog.

6.8. Glijdende schaal

In de discussie over klusjes en bijbaantjes is de algemene consensus dat het alleen maar goed is dat kinderen kunnen werken. Zij leren discipline, zelfstandigheid, zuinigheid, ervaring en sociale

omgang. Door die consensus is er een gebrek aan aandacht voor de problematische kant van werk voor kinderen. Door dit heersende gedachtegoed zijn kinderen en ook ouders, zich vaak niet bewust van deze kwalijke kanten. Er bestaat een gebrek aan kennis omdat werk door kinderen 'normaal' geworden is en zelfs wetsovertredingen niet geïnterpreteerd worden als misbruik. De bemoeizucht van de overheid en de regelgeving worden graag afgedaan met het argument dat men zelf toch wel erg goed weet wat men met zijn tijd doet en dat men zelf wel weet of iets schadelijk is. Er is sprake van een glijdende schaal: zaken worden meer en meer als normaal bestempeld en niemand lijkt zich af te vragen of dit wel in het belang van het kind is. De overheid gaat daar in mee en geeft daarmee een extra impuls aan die glijdende schaal. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de versoepeling van wetten en de afname van controles. Werkgevers zoeken de grenzen van de wet op en bij gebrek aan controles en/of handhaving bestaat het risico dat zij de grenzen nog verder oprekken.

Op basis van dit onderzoek is een heroverweging van grenzen van de toelaatbaarheid van bijbaantjes voor kinderen dringend aan de orde. Een kritische blik geldt zeker voor sectoren waarin een verergering van de werkomstandigheden te verwachten valt vanwege toenemende vercommercialisering en/of bezuinigingen, zoals de supermarktbranche, betaald optreden en topsport. Pas wanneer men alle kanten van werk belicht, ontstaat een compleet beeld en zal duidelijk worden waar verbeterpunten te realiseren zijn. Zo lang men er enkel vanuit gaat dat werk voor kinderen in Nederland goed geregeld is, zijn het vooral werkgevers en de op de kinderconsumptie gerichte markt, die van deze blinde vlek kunnen profiteren.

6.9. Tot slot

Het is een goede zaak dat kinderen werken. Dat kan in het eigen huishouden gebeuren, maar kan ook een betaalde activiteit buitenhuis zijn. Voor dat soort werk bestaan wettelijke regelingen, die nationaal en mondiaal zijn overeengekomen, niet zonder reden. De consensus is altijd geweest dat school en spel de hoogste prioriteit moeten krijgen en dat werk door een reeks van regelgeving wordt ingeperkt. De nieuwe consensus lijkt echter te zijn dat 'betutteling' uit den boze is. Door verruiming van toegestane werktijden, maar ook door het afschaffen van de lopendebandovereenkomst bij het bollen pellen, het verminderen van het aantal inspecteurs bij Inspectie SZW en het afschaffen van het inspectieproject tijdens de schoolvakantie gaan de overheid, en ook de leerkrachten en ouders, mee in die trend. De zelfredzaamheid, de autonomie, het omgaan met geld, de ervaring met werk en het echte leven en de weerbaarheid zijn aspecten in het leven van jonge kinderen die gestimuleerd moeten worden. Dat vermeend positieve effect van werken draagt er toe bij dat het bijbaantje in Nederland breed gelegitimeerd is en dat de suggestie dat het om kinderarbeid zou gaan, resoluut verworpen wordt.

Uit het voorgaande is echter gebleken dat kinderen deze zelfstandigheid, het leren omgaan met geld, niet waarmaken. Door gebrek aan kennis, ervaring en inschattingsvermogen en een natuurlijke gewoonte om gehoorzaam te zijn, accepteren zij heel veel. De gevolgen daarvan op de lange termijn kunnen ze nog niet overzien. Kinderen zijn daarom kwetsbaar voor de nadelige gevolgen die werk kan hebben en voor misbruik door geldbeluste werkgevers. Ook volwassenen nemen niet altijd hun verantwoordelijkheid. Regelgeving en actieve handhaving van de wet blijven dus noodzakelijk. Als dat niet gebeurt, ligt de verdere overtreding van wetten, die opgesteld zijn om kinderen te beschermen, voor de hand.

Literatuur

- Boonen, R. , red. (2004) Kinderrechten aanpakken: Congresboek. Apeldoorn: Garant.
- Crone, E. (2008) Het Puberende Brein: Over de Ontwikkeling van de Hersenen in de Unieke Periode van de Adolescentie. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Dam, M. van & Kraaykamp, G. (1991) 'Consumptieongelijkheid: Consumptieve bestedingen als basis voor ongelijkheidsmeting in landenvergelijkend onderzoek', Acta Politica: 85-109.
- Delmee, B. (2011) 'Een nieuwe generatie op de werkvloer', beschikbaar op <http://blog.youngworks.nl/youngworks/onderzoek/een-nieuwe-generatie-op-de-werkvloer>.
- Dijk, F.H. van & Ungureanu, R.N. (2010) Labour Exploitation in Europe. Den Haag: SZW.
- Duren, I. van & Knipping, T. (2011) 'Vrijgave Makelaarsmarkt leidt tot misstanden met jonge kinderen', Voetbal International, 4:56-59.
- Duimel M, Pijpers R, Borgdorff M. (2012) Hey, what's app? 8-18 jarigen en mobiele telefoons. Leidschendam: Stichting Mijn Kind Online en mede gefinancierd door Programma Digivaardig & Digibewust.
- Hofland, H.J.A. (2011) Platter en Dikker: een tijdbeeld. Citaat voorpublicatie De Groene Amsterdammer, 05.10.2011, p. 29 uit het boek, met Roel Visser: Platter en Dikker. Amsterdam: Bas Lubberhuizen.
- Hop, L. & Delver, B. (2012) Jongeren lijden aan Social Media Stress (SMS): Jongeren in de greep van de Sociale Media. Amsterdam: Nationale Academie voor Media en Maatschappij.
- IREWOC (2012) Baantjes en Klusjes: Kinderarbeid in Nederland? Leiden: IREWOC. (door Strehl, T., De Vos, S. & Lieten, K.).
- Kinderombudsman (2012) Kinderrechten Monitor 2012. Den Haag: De Kinderombudsman.
- Kinderrechtencollectief (2012) Kinderrechten in Nederland, 2008-2012. Leiden: Kinderrechtencollectief.
- Jolles (2010) 'Waarom jongeren steun, sturing en inspiratie nodig hebben tot ver na hun 20^e jaar.' Webcomment 100210JollesOpvoeding, beschikbaar op www.hersenenleren.nl.
- Lieftink, J. (2009) 'De Jeugd van Tegenwoordig: Wie begrijpt ze nog?', beschikbaar op <http://blog.youngworks.nl/signalen/de-jeugd-van-tegenwoordig-wie-begrijpt-ze-nog>.
- Mizen, P., A. Bolton and C. Pole (2001) Hidden Hands: International Perspectives on Children's Work and Labour. London: Routledge.
- MinSZW (2011) 'Regeling van de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van 19 juli 2011, nr. G&VW/AA/2011/10623', Staatscourant, 13668.

NIBUD (2009) Scholierenonderzoek 2008-2009. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.

NIBUD (2011) Scholierenonderzoek 2010-2011. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.

Ridge, T. (2002) *Childhood Poverty and Social Exclusion. From a Child's Perspective*. Bristol: The Policy Press.

Rijken, C. (2011) *Combating Trafficking of Human Beings for Labour Exploitation*. Nijmegen: Wolf Legal.

Roest, A. (2011) *Kunnen Meer Kinderen Meedoen?* Den Haag: Sociaal-Cultureel Planbureau.

SCP (2012) *Advies Kinderrechtenmonitor in opdracht van de Nederlandse Kinderombudsman*. Den Haag: Sociaal & Cultureel Planbureau.

Spangenberg, F. & Lampert, M. (2011) *De Grenzeloze Generatie en de onstuitbare opmars van de B.V.lk*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

Tinnemans, W. (2011) 'Flexibel werk als vermomming voor uitbuiting', *S&D* 5(6): 113-122.

Veendrick, L. (1993) *Het Loon van de Last. Ongeschoolde arbeid en veranderende identiteit van ongeschoolde jongeren*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Volkskrant (2011) 'Nonchalance bij naleving regels voor vakantiewerkers', *Volkskrant*: 22 juli 2011.